

УДК 94 (477 : 438)–051 Анджей Потоцький : 323.12 (= 161.2) “1903/1908”

АНДЖЕЙ ПОТОЦЬКИЙ: БІОГРАФІЯ ПОЛІТИКА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН* Частина II: Галицький намісник**

Олена АРКУША

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України,
відділ новітньої історії
вул. Козельницька 4, Львів 79026, Україна

У статті досліджено основні напрями політики А. Потоцького в українському питанні під час його перебування на посаді галицького намісника (1903–1908), розглядаються чинники, які зумовили поглиблення українсько-польської конфронтації в Галичині та призвели до вбивства А. Потоцького. Засадами діяльності А. Потоцького як намісника були гармонізація польських національних і австрійських державних інтересів, збільшення ролі польського чинника в державі як передумова розширення самоврядних прав Галичини, чітке налагодження системи адміністративної вертикалі. Задля посилення довіри з боку Відня А. Потоцький намагався втримувати під жорстким контролем усі суспільні рухи, які розхитували стабільність у провінції, відносячи до них як ліві течії, так і український національний рух. Обіймаючи посаду намісника, А. Потоцький мав незначний досвід в українському питанні та керувався типовими для польських аристократів стереотипними уявленнями, які призводили до недооцінки значущості українського руху. Будучи неодноразово змушений віддавати чиновникам розпорядження про об'єктивне й рівноправне трактування всіх суспільних і національних груп, А. Потоцький водночас не допускав зростання політичних впливів українців, підпадав у конкретних питаннях під вплив польських східногалицьких консерваторів і націонал-демократів, негативно налаштованих щодо українсько-польського порозуміння, та мінімально контактував з українськими політиками. Останні роки намісництва А. Потоцького характеризувалися загостренням українсько-польської боротьби у зв'язку з реформою виборчого права до австрійського парламенту, почастішанням масових акцій. У кількох місцевостях Східної Галичини зіткнення призвели до жертв серед українського населення, вину за які українська публіцистика поклала на галицького намісника. Незважаючи на це, А. Потоцький надалі намагався втримувати український рух під контролем методами адміністративного і політичного тиску. Апогеєм цього стала – як реакція на переговори українських парламентських депутатів з австрійським урядом – підтримка на виборах до Галицького сейму 1908 року русофілів на протигагу кандидатам від українських партій. Обурення, яке викликав

* Стаття написана завдяки стипендії Музею історії Польщі / Muzeum Historii Polski (2009).

** Першу частину статті див.: *Аркуша О.* Анджей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Ч. I: Формування політичної кар'єри // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2009. Вип. 44. С. 107–162.

цей крок не лише серед української громадськості, а й у правлячих кіл Австро-Угорщини та серед краківських консерваторів, змусило намісника визнати його помилковість та ініціювати політичну угоду з українськими політиками в особі Євгена Олесницького на зразок “нової ери” 1890 року. Домовленість мала шанси суттєво вплинути на політичне життя Галичини, однак не була реалізована через вбивство А. Потоцького українським студентом М. Січинським. Це вбивство, яке мотивувалося тривалим нехтуванням прав українського народу, стало кульмінацією українсько-польської боротьби в Галичині й змусило задуматися про шляхи нормалізації міжнаціональних відносин.

Ключові слова: Анджей Потоцький (Andrzej Potocki), Галицьке намісництво, українсько-польські відносини, Державна Рада, Мирослав Січинський.

Та квітнева неділя підносила у Львові серед биття дзвонів подихами весни, що наближалася. Повітря було підшите холодним вітром. У намісниківському палаці на Гетьманських Валах граф Анджей Потоцький, у мундирі та з орденом Золотого Руна під оздобленим коміром, повернувшись попереднього вечора з полкування в Перегинську, в маєтку митрополита Шептицького, приймав кожного, хто зголосився *(З інтерв'ю польського журналіста Александра Янти з Мирославом Січинським, Рочестер, штат Нью-Йорк, 1967 р.)*

Не справедливність і прихильність до руського народу була рисою правління гр. Потоцького, тільки історична бута польського магната. [...] Даром старається польська преса вмовити в нас, що гр. Андрій Потоцький був для нас “найліпшим намісником” – в цілім руськім народі полишив він як найсумнійшу пам'ять, таку, як і ті його предки, коронні гетьмани, що своїми репресіями викликали бунти нашого народу проти шляхотської Польщі *(Зі статті “Політичний некрольот гр. Потоцького”, опублікованої в газеті “Діло” 15 квітня 1908 р.)*

Коли стоїмо над тілом чоловіка, змістом життя якого, метою й засобом діяльності були ті три великі любові: до Бога, Вітчизни і ближнього, хочеться хоча б на хвилю приглушити почуття осуду й відрази до вчиненого злочину [...], щоб широко відкрити ваші серця, серця всього

народу для почуттів жалю, болю, пошанування й любові (З виступу галицького маршалка Станіслава Бадені на церемонії поховання Анджея Потоцького, Львів, 14 квітня 1908 р.)

**“Перекажіть цісареві,
що я був його вірним слугою і помираю на посту”:
Галицьке намісництво в контексті австро-польсько-українських
відносин**

Галицьке намісництво, сформоване на базі губернаторства, в другій половині XIX – на початку XX ст. було вищим органом австрійської влади в Галичині. Згідно з австрійським законодавством, цісарсько-королівський намісник (*Kaiserlich-Königlicher Statthalter, cesarsko-królewski namiestnik*) очолював державну адміністрацію в коронному краї та керував роботою намісництва (*Statthaltereii*), що в ряді визначених законом випадків діяло як колегіальний орган. Поняття *намісництва* замість *губернаторства* було передбачене ще в проекті конституції, який протягом 1848–1849 рр. розроблявся австрійським парламентом у Кромержі. Хоча цей проект не був запроваджений у життя, а сам парламент розпущений, надалі в розпорядженні вищих органів австрійської влади цей термін використовувався. Деякі з цих розпоряджень навіть у так званій період неоабсолютизму окреслили напрям змін у провінційній адміністрації від губернаторств до намісництв. Найважливішими законодавчо-розпорядчими актами, що регламентували діяльність намісництв, були три документи. По-перше, найвища постанова цісаря від 14 вересня 1852 р., введена в дію розпорядженням Міністерства внутрішніх справ і фінансів від 19 січня 1853 р., що найбільш докладно визначала повноваження і штати намісництв¹. По-друге, закон від 19 травня 1868 р., що мав новелізувати законодавство після конституційних і децентралізаторських перетворень 1860-х років, закріплених Основними державними законами 1867 року (так звана австрійська конституція), і містив зокрема перелік намісництв і міст, в яких вони мали функціонувати, а також приблизні штатні розписи зі ставками заробітних плат службовців². Його виконання для Галичини, Зальцбурга і Країни започатковано згідно розпорядження міністра внутрішніх справ від 10 липня 1868 р.³ По-третє, закон від 15 квітня 1873 р., що уточнював ранги посадових осіб намісництва та приводив їх у відповідність із законом про регулювання доходів державних службовців⁴.

¹ Reichs-Gezetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien, 1853. Jahrgang 1853. № 10. S. 65–110.

² Ibid. 1868. № 44. S. 76–81.

³ Ibid. № 102. S. 306.

⁴ Вѣстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ Державной Думѣ заступленныхъ. Вѣдень, 1873. Рочникъ 1873. № 51. С. 228–229.

Намісник вважався особистим представником цісаря в провінції, представляв його на урочистостях, репрезентував інтереси уряду в сеймі, призначав нижчих чиновників і подавав на затвердження цісареві чи Міністерству внутрішніх справ кандидатури на вищі посади, керував усією адміністрацією провінції, виконував доручення цісаря чи міністерств, відповідав за спокій і порядок та мав право застосовувати збройну силу, наглядав за дотриманням конституційних прав і свобод, діяльністю органів влади й самоврядування. Маючи право законодавчої ініціативи та представлення цісареві рішень сейму, намісник міг протегувати чи гальмувати законопроекти. Хоча важливіші рішення (адміністративні суперечки, скарги на нижчі органи, підписання контрактів, надання концесій, накладення штрафів і стягнень, значні видатки) ухвалювали на засіданнях ради колегіально, намісник особисто відповідав за все урядування, і рішення ради ні до чого його не зобов'язували; на розгляд вищих органів він міг подати навіть протилежну за змістом ухвалу. В адміністративних питаннях намісництво підпорядковувалося Міністерству внутрішніх справ, в інших – відповідним галузевим міністерствам. Розміщувалось Галицьке намісництво у Львові спершу в палаці-резиденції губернатора на вул. Панській-вищій 14 (нині вул. Винниченка), а з 1880 р. – у спеціально спорудженому за проектом архітектора Фелікса Ксенжарського будинку на вул. С. Чернецького (тепер вул. Винниченка). Будинок намісництва називали “палац під кавками” (з польської *kawka* – галка) з огляду на розміщений на фронтоні будівлі герб Галичини, центральне місце в якому займала увінчана короною галка, а також на птахів, що полюбляли збиратися в парку навпроти намісництва.

Компетенцію намісництва визначено як ведення всіх справ у рамках повноважень міністерств: внутрішніх справ, віросповідань і освіти, крайової оборони, сільського господарства, згодом – новоутворених міністерств залізниці і громадських робіт, а також міністерств державної скарбниці й торгівлі в спеціально передбачених ділянках. Намісництву підпорядковувалася низка установ та організацій (Міністерська комісія в справі звільнення від панщинних повинностей, Крайова аграрна комісія, Крайова будівельна дирекція, Крайова рада охорони здоров'я тощо). Фінансові справи зосереджувались у Крайовому фінансовому управлінні. У 1867 р. була створена Крайова шкільна рада. Намісник очолював обидві останні установи, однак реально організували їх роботу віце-президенти. Намісництво поділялося на департаменти, кількість яких у другій половині XIX ст. коливалася від 8 до 17, а напередодні Першої світової війни внаслідок адміністративних реформ намісника Міхала Бобжинського різко зросла спершу до 26, а згодом до 37. Усі департаменти ділилися на чотири напрями (відділи, секції): 1) персональні, економічні, організаційні, поліцейські, військові й територіальних громад; 2) санітарні та технічні; 3) віросповідань, вищих навчальних і наукових закладів, фондаций і товариств; 4) промислові та інші господарські справи, що були об'єднані окресленням “крайова культура”.

Поняття “політичної адміністрації” в загальному розумінні обіймало всі важливі напрями адміністрації, за винятком армії та загального судочинства, однак воно ніколи не отримало конкретного юридичного тлумачення, а окремі його елементи з часом змінювалися. Формальне визначення повноважень намісника як “виконання влади на території” на практиці означало, що намісник мав не лише керувати адміністрацією в провінції, а й вести політику, що відповідала поточним політичним цілям Габсбурзької монархії. Окреслюючи апарат намісництва терміном “політична адміністрація”, Австрія вирізнялася на тлі західноєвропейських країн, у законодавстві яких мова йшла лише про органи місцевої адміністрації. У середині XIX ст., коли формувалася концепція намісництва, під терміном “політичний” у цьому випадку розуміли “поліцейський”, а першочерговим завданням намісника вважалося забезпечення спокою і порядку на підвладній території. Після розвитку на базі конституційних перетворень сфери громадсько-політичної активності суспільства, намісник став активним політичним гравцем, який під гаслом забезпечення спокою і порядку втручався в діяльність політичних сил, отримував регулярні поліцейські донесення, у тому числі й від спецслужб, про цілком легальні політичні процеси, без перебільшення, був не лише керівником державної адміністрації, а й найвпливовішим політиком в автономії⁵.

До найбільш принципових питань організації влади в провінціях належали взаємини намісників із крайовими представництвами. Після конституційних перетворень 1860-х років крайові сейми із представницьких і повністю підконтрольних губернаторам органів перетворились у міні-парламенти, роль яких під впливом децентралізаторських процесів в Австрії зростала. Намісник міг бути присутнім на засіданнях сейму й у будь-який момент взяти голос, однак для участі в голосуванні мусив належати до обраних депутатів (на практиці так і було). До компетенції намісника належало також оприлюднення й перевірка виборчих списків та виготовлення документів, що підтверджували право виборця взяти участь у голосуванні (так звані легітимації). Контроль над усіма етапами виборчого процесу, а також політична практика, що склалася в Галичині, забезпечували наміснику значний вплив на результати виборів аж до особистого узгодження з ним більшості кандидатур.

Спроби зробити намісника підзвітним Галицькому сейму впродовж кількох десятиліть були ключовим пунктом боротьби польських політиків за розширення самоврядних прав Галичини, але цього вони ніколи не домоглися,

⁵ *Kutrzeba S.* Historia ustroju Polski w zarysie / Wyd. drugie. Lwów, 1920. T. IV: Po rozbiarach. S. 224–227; *Grzybowski K.* Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków; Wrocław, Warszawa, 1959. S. 194–206; *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników. Wrocław; Kraków, 1957. S. 3–34; *Хейфлиц Ю. Я.* Галиція. Политическое, административное и судебное устройство. Петроградъ, 1915. С. 37–40; *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 91–101.

задовольняючись принципом так званої моральної відповідальності галицького намісника перед сеймом і Польським колом віденського парламенту. Ця моральна відповідальність ґрунтувалася винятково на тому факті, що намісник був поляком і мусив служити інтересам свого народу. На практиці цей принцип справді діяв і намісник завжди ставав активною політичною фігурою в ситуаціях, що стосувалися польських національних інтересів. На зламі XIX і XX ст. у провінції жваво обговорювався проект впливового польського правника й політика Юліана Дунаєвського, який у 1880–1891 рр. обіймав посаду австрійського міністра фінансів (він настільки успішно проторував дорогу до цієї посади ще кільком полякам, що ті “почали вважати міністерство фінансів мало що не власним “станом володіння,”)⁶. Проект Ю. Дунаєвського передбачав об’єднання Галицького намісництва і Крайового віділу в єдиний “крайовий уряд”, звісно ж відповідальний перед сеймом. На підтримку проекту висувалася теза про подолання негативів австрійської бюрократії, скорочення штату чиновництва⁷.

Узалежнення намісника від політичних сил у Галичині було складовою частиною програми польських націонал-демократів, спрямованої на розширення галицької автономії⁸. Це гасло було присутнім у польському національному русі від початків конституційних перетворень 1860-х років. Однак після того, як полякам не вдалося добитися для Галичини статусу, подібного до статусу Угорщини, ця вимога носила радше декларативний характер, а зміст її був вихолощений. Ендеки запропонували підвести під гасло розширення галицької автономії економічну й фінансову основу, твердили, що економічний потенціал краю цілком достатній для його незалежного функціонування⁹. З розширенням галицької автономії ендеки пов’язували й вирішення українського питання, вважаючи, що позбувшись надії на захист Відня, галицькі українці повернуться до переговорів з поляками на ґрунті реальних вимог¹⁰.

У контексті майбутньої ролі галицького намісника гасло розширення автономії краю не було однозначним. З одного боку, його реалізація нібито передбачала поступове збільшення повноважень намісника, з іншого – польські політики побоювалися домагатися цього, адже “у випадку зміни політичного вітру” Відень міг призначити на цю посаду “німця, генерала чи навіть русина”,

⁶ *Dunajewski J.* Wykład autonomii politycznej. Kraków, 1935 [Wydawnictwa Towarzystwa ekonomicznego w Krakowie. T. 84]. S. III.

⁷ *Studnicki W.* Wyodrębnienie Galicyi. Lwów, 1901. S. 79.

⁸ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, przyb. 354 / 03, k. 27–36 (Program Polskiego Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w Państwie Austriackim. Projekt uchwalony przez komisję programową na posiedzeniach z dnia 2 i 19 lutego, 5, 6 i 13 marca, 16 i 17 kwietnia 1904 r.).

⁹ *Studnicki W.* Wyodrębnienie Galicyi; *Głabiński S.* Idea samodzielności a finanse Galicyi. Lwów, 1902.

¹⁰ *Głabiński S.* Idea samodzielności a finanse Galicyi. S. 10–11.

і тоді для поляків було би “все втрачено”¹¹. На практиці ситуація розвивалася дуже повільним еволюційним шляхом, у напрямі подальшого зміцнення становища галицького намісника. Прикладом цього може служити таємна угода між Польським колом віденського парламенту та австрійським урядом напередодні ухвалення нового виборчого закону в 1906 р. Тоді в обмін на свою підтримку виборчої реформи польські політики домоглися визнання за намісником права самостійно переводити старост, а також обіцянки збільшити його повноваження в рамках діючих законів, розширити компетенцію Крайової шкільної ради, визнати за польською мовою офіційний статус не лише в органах автономії, а й у системі її адміністрації, зобов’язання швидко і без утруднень санкціонувати ухвалені Галицьким сеймом закони¹². Насправді лише перший пункт цієї угоди мав якесь реальне значення, дещо розширюючи повноваження намісника, всі інші або ж нічого не означали, або лише констатували стан, який реально склався. Відень не гірше від польських політиків розумів, що за зміни політичних обставин саме провінційні намісники стануть ключовими фігурами для забезпечення австрійських державних інтересів у провінціях, а відтак успішно протистояв спробам поставити їх під місцевий контроль.

Лише на середину XIX ст. австрійсько-польські відносини стабілізувалися настільки, що можна було ставити питання про призначення керівником австрійської адміністрації провінції (тоді ще губернатором) поляка. На цей час до управління польською політикою в Галичині прийшло нове покоління діячів, “народжених у неволі” та вихованих австрійською школою, які були більш схильними до порозуміння з австрійською владою, ніж їх батьки. Аргументів на користь переорієнтації польської політики в Галичині на союз із Віднем додавали невдачі польських повстань і “тарнівська різанина” 1846 року, що змушувала польських землевласників подбати про свій соціальний захист, а забезпечити його могла лише сила держави¹³. Своєю чергою, Відень, що стояв напередодні революції 1848 року, шукав нову схему управління провінціями, яка б лагодила наростаючі заворушення і гарантувала територіальну цілісність. Тоді вибір впав на Вацлава Залеського. Очевидці так описували переговори польських політиків з австрійським прем’єром: “Піллерсдорф сказав, що Стадіон піде у відставку і питає, кого хочемо губернатором? Борковський відповів: “Усе одно, аби тільки поляк, дайте нам Залеського,”¹⁴.

¹¹ *Głabiński S.* Wspomnienia polityczne. Pelpin, 1939. S. 77.

¹² *Ibid.* S. 79.

¹³ *Śliwa M.* Rok 1846 i późniejsza Rewolucja 1848 // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji. Zbiór studiów pod redakcją Władysława Wica. Kraków, 1999. S. 7–20.

¹⁴ *Ostaszewski-Barański K.* Waclaw Michał Zaleski (1793–1849) // *Przewodnik Naukowy i Literacki.* Dodatek do Gazety Lwowskiej. Lwów, 1911. Nr 11. S. 972–973. Докладніше див.: *Аркуша О.* Губернатори Галичини (1772–1849) // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* Kraków, 2010. T. VII: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją Kazimierza Karolczaka i Łukasza T. Sroki. S. 226–264.

Сама постать В. Залеського – особи, яка певною мірою визначила перелік якостей, необхідних для галицького намісника – була напрочуд символічною з точки зору переплетення австрійських, польських та українських мотивів. Виходець із польського аристократичного роду, який протягом XVIII ст. зuboжив, він народився в Олеському замку, вищу освіту здобув на філософському і правничому факультетах Львівського університету. Свої перші літературні твори писав німецькою мовою, якою вочевидь і думав, і лише у 22-річному віці після відвідин Варшави перейшов на польську. На момент призначення він мав уже тривалий досвід адміністративної роботи в Галицькому губернаторстві. Адміністративну кар'єру В. Залеський обрав із польських патріотичних міркувань, вважаючи, що внаслідок опозиції поляків до влади Галичиною завжди керуватимуть чужинці, а в “критичній хвилі” краянам забракне підготовлених управляти людей. В. Залеський активно виступав за переведення українського письма на латинський алфавіт. У 1833 р. він видав збірку польських і українських пісень, де останні були надруковані латинськими літерами. Попри те, що основною метою такої збірки було включення галицьких українців до польського культурного простору на етапі національного відродження слов'янських народів, її матеріали були використані українськими діячами для власних конструкцій національного майбутнього.

Формат взаємин між Віднем і Львовом у конституційній Австрії, ключовою особою в яких виступав галицький намісник, сформувався за намісника Агенора Голуховського, котрий тричі обіймав цю посаду (1849–1859, 1866–1868, 1871–1875). Ще в 1850-х роках А. Голуховський мав у Галичині славу головного “schwarzgelbera”, як – від кольорів чорно-жовтого австрійського прапора – зневажливо називали прихильників співпраці з Віднем¹⁵. Однак, як показали подальші події, А. Голуховський уміло використав цей час, з одного боку, для завоювання довіри Відня (у 1859–1861 рр. був австрійським прем'єром), а з іншого – для вивчення управлінських важелів, що дозволило йому стрімко перетворити Галичину в польську автономію й нейтралізувати політичні прагнення українців, насамперед щодо поділу провінції¹⁶.

Призначений удруге намісником Галичини всупереч виразним українським протестам, А. Голуховський отримав широкі повноваження. Він міг впливати на рішення сейму, а на практиці – на його склад і розстановку політичних сил, вести самостійну кадрову політику. Отримавши владу, А. Голуховський “поспішав, наскільки міг, реорганізувати крайову адміністрацію в польському дусі”, одночасно використовуючи можливості для маргіналізації українського питання. Протягом кількох місяців було суттєво змінено персональний склад

¹⁵ Pijaj S. Między polskim patriotyzmem a Habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871). Kraków, 2003. S. 67–72.

¹⁶ Про цей період діяльності А. Голуховського див.: *Loziński B.* Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859). Lwów, 1901; *Ostaszewski-Barański K.* Agenor Gołuchowski i Rusini w roku 1859. Lwów, 1910.

адміністративного апарату. Зміни передусім торкнулися вихідців з інших провінцій, однак не минули й українців. Чиновники, котрим загрожувало звільнення, йшли на пенсію, переводилися в інші провінції або ж переходили на роботу у фінансові чи судові установи, яких не торкнулася реорганізація. Одночасно здійснювалися заходи для повернення в Галичину чиновників-поляків з інших провінцій¹⁷. Важливим аспектом перетворення Галичини в польську автономію стало надання польській мові офіційного статусу в адміністрації та судівництві.

“Особливий” статус Галичини був закріплений створенням у 1871 р. в уряді посади так званого міністра без портфеля, якого згодом назвали “міністром для Галичини”. Це міністерство, будучи найбільш тісно пов’язаним із Галицьким намісництвом, відігравало роль посередника між урядом і провінцією, його основним обов’язком було розглядати загальнодержавні розпорядчі акти на предмет їх пристосування до Галичини, представляти інтереси провінції в уряді¹⁸. Посаду міністра для Галичини обіймали 19 осіб, усі вони були поляками, абсолютна більшість походила з кіл консервативних землевласників¹⁹. Одним із важливіших завдань міністра для Галичини було запобігання прямим контактам між Віднем і українськими політиками²⁰.

Німецькі чиновники ще керували провінцією під час реформ 1860-х років та після початку Першої світової війни. Увесь інший час посаду галицького намісника обіймали поляки (усього 9 осіб), переважно вихідці з аристократичних родин, більшість із них були політично пов’язаними з краківськими консерваторами. Перед призначенням галицького намісника австрійський прем’єр і цісар консультувалися з Польським колом віденського парламенту. Посаду галицького намісника обіймали: Агенор Ґолуховський (1849–1859, 1866–1868, 1871–1875), Карл Мош (1859–1861), Александр Менсдорф (1862–1864), Франц Паумгартен (1864–1866), Людвіг Поссінгер фон Хоборський (1868–1871), Альфред Потоцький (1875–1883), Філіп Залеський (1883–1888), Казімеж Бадені (1888–1895), Євстахій Сангушко (1895–1898), Леон Пінінський (1898–1903), Анджей Потоцький (1903–1908), Міхал Бобжинський (1908–1913), Вітольд Коритовський (1913–1915), Герман фон Колярд (1915–1916), Еріх фон Діллер (1916–1917), Карл фон Гуйн (1917–1918). Першим нешляхтичем на посаді галицького намісника став історик, професор Ягеллонського університету Міхал Бобжинський. Пересічно галицький намісник-поляк перебував на посаді 5–8 років. Після цього його відправляли у

¹⁷ Піяй С. Політика Агенора Ґолуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2002. Вип. 37. Част. 1. С. 246–252.

¹⁸ Докладний образ Міністерства для Галичини на зламі XIX і XX ст. залишив його працівник Казімеж Хлендовський: *Chłędowski K. Pamiętniki / Wyd. drugie uzupełnione; do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Antoni Knot. Kraków, 1957. T. II: Wiedeń (1881–1901).*

¹⁹ *Taborski R. Polacy w Wiedniu. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992. S. 101.*

²⁰ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Korespondencja Leona Chrzczanowskiego, rkps 7898 (лист Ф. Земляковського до Л. Хжановського, Відень, 21 травня 1875 р.).

відставку за рішенням цесаря. Окрім убитого А. Потоцького, жоден намісник не помер на своїй посаді. Щоразу відставка намісника була наслідком певних політичних перегрупувань і, своєю чергою, ставала імпульсом для політичного пожвавлення.

Усі галицькі намісники безперечно були непересічними і не випадковими особистостями, за якими стояли серйозні політичні сили та майнові інтереси. Щоправда, не всіх їх можна назвати сильними й ініціативними політиками. Намісники другої половини XIX ст. відрізнялися від намісників зламу XIX і XX ст. Переломною в цьому сенсі стала діяльність Казімежа Бадені, політика “сильної руки”, який намагався особисто контролювати всі можливі напрями діяльності підвладного апарату, використовувати адміністративні методи в розв’язанні політичних проблем. Найяскравішим прикладом цього були здійснені за його активної участі спроби українсько-польського порозуміння, а згодом – уже в період прем’єрства – вноормування чесько-німецьких відносин. Обидві спроби з точки зору первісних намірів закінчилися повним провалом, хоча й мали далекосяжні політичні наслідки, зокрема розхитування суспільної стабільності. Водночас ці спроби продемонстрували неприйнятність директивного, одноособового управління для суспільства, що стрімко модернізувалося, змушували наступників К. Бадені до більшої мобільності в лавіруванні між політичними силами. Одночасно з наростанням міжнаціональних протиріч у Габсбурзькій монархії посада галицького намісника дедалі більше набувала польського національного характеру, коли за позиціонуванням намісника насамперед як австрійського функціонера залишалось дедалі менше реального змісту.

Забезпечував виконання повноважень намісника чималий штат чиновників. Сформувавши його на новій основі під час конституційних перетворень було непросто. Тогочасна австрійська бюрократія, що стояла на одному щаблі з бюрократіями Європи, поза сумнівом, принесла чимало позитивних зрушень у ділянці державного управління порівняно з попередньою практикою адміністрування, коли влада зосереджувалася в руках шляхтичів без фахової підготовки. Проте водночас, перетворившись у цілісну систему, бюрократія почала характеризуватися й низкою типових для неї негативних ознак, як-от інертність, нездатність до внутрішнього реформування й оновлення, бюрократичний формалізм, створення жанру паперотворчості як “мистецтва для мистецтва”, кругова порука чиновницького стану, врешті виникнення корупції і хабарництва всюди, де для цього склалися мінімальні передумови. Так “замість чіткого раціоналізму системи виникали темні махінації влади”²¹.

Боротьба із недоліками австрійської бюрократії була одним із ключових гасел польського національного руху в Галичині. Розуміючи потребу негайних позитивних змін, які б мешканці ототожили з “польськими урядами”,

²¹ Гайндль В. Модернізація та теорії модернізації: приклад Габсбурзької бюрократії // Україна модерна. Львів, 1996. Ч. 1. С. 89–100.

А. Голуховський намагався залишати в системі управління доброзичливих, освічених і ретельних працівників, тоді “кожного молодшого урядника, з яким можна було по-людськи порозмовляти, із ввічливими манерами, вітали з симпатією”²². Нове покоління діячів, яке прийшло до чиновницької кар’єри в Галичині після полонізації системи освіти й було виховане з урахуванням польської національної традиції, “внесло до управління нові ідеї і подув громадянського духу”. Однак Відень вимагав від чиновників насамперед відданості державній службі й винятково австрійського патріотизму та неохоче споглядав на їх громадську активність. Найбажанішим “типом австрійського урядника залишався чоловік освічений, який, поза адмініструванням і товариським життям, не брав участі ні в чому. Цей тип названо “защеплений на всі гудзики”. Не можна було зрозуміти, що він думає й відчуває”²³.

Водночас у період зростання національних суперечностей чиновник, попри зовнішнє і нерідко лише видиме дотримання незворушності та об’єктивності, часто був втягнутий в орбіту національного руху і вирішував питання своєї компетенції саме крізь його призму. Польські політики вважали головним завданням галицького намісника захист національних інтересів, стверджували, що намісник має виокремлювати потреби і настрої краю та, здебільшого формально дотримуючись приписів австрійського законодавства, шукати оптимальні шляхи їх реалізації²⁴. Теоретично вітаючи прищеплення суспільству довіри і поваги до влади, самі місцеві політики не поспішали діяти за законом, коли йшлося про їх інтереси. На чиновників, які намагалися діяти суто в законодавчій площині, вони відкрито тиснули, вимагаючи “громадянської” позиції, “патріотизму”²⁵. Таким чином національні й державні інтереси нерідко конфронтували між собою, породжуючи в душах урядників складні психологічні дилеми. Жодному галицькому наміснику-поляку не вдалося бути вільним від цієї дилеми. Так сформувалася ціла верства галицького чиновництва – “польські патріоти в австрійських державних мундирах”, які до того ж мусили, однак не могли бути “об’єктивними” в українському питанні.

Конституційні перетворення спричиняли збільшення адміністративних функцій і швидке зростання чисельності чиновників. Перед особами з певним рівнем освіти відкрилися можливості адміністративної кар’єри. З 1870-х років зросла оплата праці чиновника, особливо вищого рангу. У період автономії кількість урядників збільшилася з близько 10 тисяч у 1871 р. до близько 22 тисяч в 1906 р., вони склали найчисельнішу верству серед професійних груп галицької інтелігенції²⁶. До складу апарату Галицького намісництва входили чиновники,

²² Chłędowski K. Pamiętniki. 1957. T. I: Galicja (1843–1880). S. 208.

²³ Spiss T. Ze wspomnień c. k. urzędnika politycznego. Rzeszów, 1936. S. 8–12.

²⁴ Мудруй М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин... С. 96.

²⁵ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 22–23.

²⁶ Pamiętniki urzędników galicyjskich / Przygotowali do druku Irena Homola i Bolesław Łopuszański. Kraków, 1978. S. 7, 19, 22.

які мали титули радників намісництва, I і II класу, урядові радники, санітарний референт, старости та службовці. У 1873 р. радників намісництва I класу було замінено на радників двору й додано секретарів намісництва, а в 1886 р. введено посаду віце-президента. На 1905 рік штат Галицького намісництва складався з намісника, віце-президента, трьох радників двору, 32 радників намісництва (у тому числі 16 для намісництва, 12 для старостів, трьох референтів для шкільних справ і одного для санітарних), 78 старост. Ці особи утворювали верхівку адміністративної влади в провінції. Крім них, у намісництві працювали 23 секретарі, 146 повітових комісарів, 56 службовців, 120 практикантів та штат інших фахівців і допоміжного персоналу, до якого входили керівники й службовці департаментів (санітарного, технічного, ветеринарного, бухгалтерії, дирекції допоміжних органів управління тощо), комісій (регулювання рік, дисциплінарної, аграрної тощо) та деяких інших структур²⁷. Порівняння цих даних зі статистикою на 1913 рік свідчить, що на початку XX ст. апарат Галицького намісництва не надто стрімко, однак впевнено зростав. Усього перелік задіяних у намісництві чиновників різних рангів напередодні Першої світової війни налічував понад 600 осіб, їх прізвища в абсолютній більшості були польськими. Серед рядових службовців намісництва нерідко зустрічалися й представники відомих родів: сини польських землевласників у такий спосіб розпочинали свою адміністративну кар'єру. Траплялися також і чиновники з німецькими прізвищами (це були нащадки німецьких службовців, які залишилися в Галичині і здебільшого полонізувалися), а також – доволі рідко – з українськими²⁸.

Обрання вихідцями з українських родин кар'єри державного службовця в Галичині зазвичай вело до їх полонізації, адже для просування щаблями адміністративної вертикалі необхідно було інтегруватися в польське політичне середовище та отримувати відповідні протекції (нерідко такі можливості відкривалися через одруження). Урядником Галицького намісництва був, наприклад, старший син Олександра Барвінського Володимир, однак він рано помер, тому важко судити, чи вдалося б йому зробити адміністративну кар'єру. Іншим доволі типовим прикладом адміністративної кар'єри українця була доля сина Маркіяна Шашкевича Володимира, котрий, закінчивши юридичний факультет Львівського університету, почав працювати державним службовцем у Крайовому фінансовому управлінні і, одночасно, навіть спробував активно діяти в українському громадському житті. Останнє йшло врозріз із вимогами австрійської влади до державних чиновників, тому наслідком стало переведення В. Шашкевича до Західної Галичини, що означало примусовий розрив з

²⁷ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1905. Lwów, 1905. S. XXVIII, 1–12.

²⁸ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1913. Lwów, 1913. S. XXXIV–XXXV, 1–15.

українським рухом. Його численні прохання про призначення в східну частину провінції були відхилені: лише вийшовши у відставку й уже будучи важко хворим, В. Шашкевич зміг повернутися до Львова, де невдовзі помер²⁹.

Перебравши тягар управлінських функцій, польські політики Галичини вже не могли звинувачувати в усіх негараздах краю австрійську бюрократію. Разом з адміністративною вертикаллю вони отримали її “супутників” – невдоволення громадськості, звинувачення влади в усіх життєвих проблемах тощо. Втримати високу планку у формуванні чиновницького апарату не вдавалося. Насамперед польські аристократи, які недолюбливали А. Голуховського, сформували другий центр влади навколо Крайового відділу Галицького сейму. З’явилася практика призначення на посади “своїх” людей із числа учасників повстання 1863 року, вихідців зі збанкрутілих шляхетських родин, які трактували державну службу як шлях до збагачення тощо³⁰. Наслідуючи приклад вищої влади, польські діячі на різних щаблях управління практикували призначення на посади за протекціями родичів і знайомих³¹. Уже за кілька років автономії польські політики непокоїлися, що призвичаєне зневажливо ставитися до німецьких управлінців суспільство не змінює налаштування, а самі урядники успадкували чи не всі хиби попередньої адміністрації та додали до них власні, як-от страх втратити популярність перед виборами тощо³².

Чимало труднощів, які поставали перед галицьким намісником, були об’єктивними. Населення провінції в добу автономії зросло в півтора рази: за переписом 1869 року в краї мешкало 5 418 016 осіб, за переписом 1910 року – 8 029 387 осіб. Суспільство розвивалось у всіх напрямках і для своїх починань потребувало підтримки адміністрації. Галицьке намісництво лише в 1912 р. розглянуло 377 965 справ. Створений ще в 1860-х роках адміністративний апарат з цим не справлявся³³. Високою залишилася плінність кадрів серед службовців нижчих рангів. Молодих, енергійних людей відлякувала бюрократична рутинна перспектива багато років провести за канцелярською роботою до переведення на вищі посади³⁴. Це звужувало поле потенційних кандидатів на чиновницькі посади, а рівень їх підготовки та загальних здібностей нерідко залишалися далекими від бажаного. Не відповідали високим стандартам і матеріальні умови життя рядових чиновників. Родини тих з них, хто починали кар’єру, мусили винаймати кімнати для проживання (через брак

²⁹ *Возняк М.* Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича // Неділя. Львів, 1911. Ч. 34–36; *Середа О.* Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. // Шашкевичіана. Нова серія. Львів; Вінніпег, 2000. Вип. 3–4. С. 222–232.

³⁰ *Chłędowski K.* Pamiętniki. T. I. S. 232.

³¹ *Ibid.* S. 202.

³² *Zapiski polityczne.* Lwów, 1871. Rok 1871. (Czerwiec).

³³ *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników. S. 10–13.

³⁴ *Wysocki A.* Sprzed pół wieku. Kraków, 1956. S. 111–112.

житла Галичина за цінами на його аренду випереджувала інші австрійські провінції) й обмежуватися скромними коштами на повсякденні витрати³⁵.

Бюрократична система й паперотворчість у період автономії не зменшувалися, а, навпаки, зростали. Через величезну централізацію управління в намісництві число справ набувало тут таких розмірів, що керівники департаментів фізично не встигали навіть потримати в руках документи, які їм представляли підлегли, а про те, “щоб намісник міг особисто переглядати всі справи, не було мови”³⁶. Багато інстанцій і затягування у розгляді питань, обережність та надання переваги формальним відпискам спричиняли гостру критику бюрократичної системи³⁷. Невдоволення рішеннями не на свою користь зацікавлені сторони втілювали в запити у представницьких органах, в яких образ галицької адміністрації перед усією державою поставав як катастрофічний. “Усі, – стверджував сучасник, – бачать і чують, що зле діється в Галичині. Є невлаштованість і непорядок, розлад і недолугість”³⁸.

Число справ суттєво збільшували протести і скарги з різних сторін, які зростали в міру демократизації суспільства. Конституційні перетворення поставили діяльність чиновника під контроль законодавчо-представницьких органів, національних рухів і “громадської думки”. Змушування чиновників йти на компроміс із власною совістю задля “патріотичних” чи якихось інших міркувань та їх використання при правопорушеннях стали об’єктами гострої критики лівих політичних сил, завдяки якій ця проблема постійно перебувала у площині суспільного обговорення³⁹. Та й саме суспільство на базі конституційних свобод і розвитку сфери громадської активності стрімко змінювалося, зростала його політична та правова свідомість, а відтак – несхильність терпіти “певну нервовість у трактуванні зацікавлених сторін”, “відстрашування громадськості від установ” та “варварську грубоватість” чиновників. Утверджувалося розуміння, що чиновник (“розумовий наймит”) є не всесильним правителем, а лише функціонером держави, який зобов’язаний працювати на благо її громадян⁴⁰.

На зламі XIX і XX ст. в Галичині починали розуміти, що чимало її проблем не пов’язані з перебуванням під “чужою” владою, що австрійське конституційне поле відкрило чимало можливостей для перетворення Галичини в “Ельдорадо національного розвитку”⁴¹ і що на перешкоді цьому нерідко стояла власна

³⁵ Hoff J. Mieszkańcy małych miast Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Rzeszów, 2005. S. 94–99.

³⁶ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 12–16.

³⁷ Pamiętniki urzędników galicyjskich. S. 24.

³⁸ Górski P. Co robić? Kraków, 1900. S. 3.

³⁹ Winkowski F. O sejmie i kraju // Krytyka. Miesięcznik społeczno-literacki. Kraków, 1899. Rocznik I. Zesz. III. Czerwiec 1899. S. 113–122.

⁴⁰ Bujak F. Galicya. Lwów, 1908. T. I: Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. S. 185–186.

⁴¹ Górski P. Co robić? S. 4.

бездіяльність та звичка підмінювати щоденну працю наріканнями. Тогочасна мобільність галицької інтелігенції й молоді відкривала благодатне поле для порівнянь свого краю зі західноєвропейськими стандартами. У львівській пресі початку ХХ ст. містилося чимало зауважень, що контрастували з побаченим у Західній Європі, зокрема йшлося про легковажне ставлення до приписів. Це пояснювалося тривалим перебуванням під чужою владою, коли дії “назлю” спершу вважалися “шляхетною відпорністю”, а згодом перетворились у звичку⁴².

Більшість політичних сил відчували і приймали гасло адміністративної реформи як назрілу першорядну потребу. Після того, як під час децентралізаторських перетворень 1860-х років німецькі чиновники здебільшого виїхали з Галичини, гострота протистояння у провінції перейшла з лінії “німець – поляк” у площину “поляк – українець”. Прагнучи адміністративної реформи як неодмінного чинника успішності “польських урядів” у Галичині, польські політики водночас боялися її не лише з огляду на Відень і повернення до краю німецьких чиновників, а й через можливість необачними кроками віддати урядову вертикаль влади в Східній Галичині українцям. Це паралізувало будь-які ініціативи в цьому напрямі. Незважаючи на нищівну критику, якої зазнавали всі галицькі намісники від українських політичних сил за пропольську позицію, вони були чи не єдиною в Галичині владною інституцією, що найближче стояла – через необхідність узгоджувати австрійські державні з польськими національними інтересами – до можливості компромісу з українцями⁴³.

Упродовж століття австрійського панування польські політики Галичини еволюціонували від неприйняття чужої влади до усвідомлення переваг австрійського конституціоналізму. Змінився й підхід до поляка, який ставав австрійським чиновником. Якщо наприкінці ХVІІІ ст. співпрацювати з австрійською владою вважалося національною ганьбою, в середині ХІХ ст. – вимушеною необхідністю окремих індивідів, то на зламі ХІХ і ХХ ст. польська аристократія вважала за честь обіймати вищі посади в краї і державі, боролася за ці посади та з гордістю приймала відзнаки австрійської влади. Чи не найпромовистішою ілюстрацією цієї зміни було те, що смертельно поранений Анджей Потоцький в останні хвилини життя вважав за потрібне сказати: “Перекажіть цісареві, що я був його вірним слугою і помираю на посту”⁴⁴. Натомість українське суспільство еволюціонувало від надій на владу, поки вона була “австрійською”, до категоричного несприйняття її як чужої, загарбницької, коли вона стала “польською”.

⁴² Na marginesie. W tramwaju // Słowo Polskie. Lwów, 1906. Nr 458. 10 października.

⁴³ Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин... С. 101.

⁴⁴ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli // Janta A. Lustra i reflektory / Wybór i przedmowa Michał Sprusiński. Warszawa, 1982. S. 413.

**“Я обійняв керівництво адміністрацією краю,
а таким чином і відповідальність”: номінація та перші кроки
Анджея Потоцького на посаді галицького намісника**

Попри виразне невдоволення Відня політикою намісника Леона Пінінського, який не лише не посприяв стабільності у провінції, а й причинився до її розхитування (зокрема в період “акції Влодзімежа Козловського”), справа з його відставкою затягувалася, найімовірніше через його власний опір. Хоча в кулуарах вже кружляли чутки, що рішення про відставку ухвалене і що А. Потоцький є найбільш ймовірним наступником, “Gazeta Narodowa” (на її редакцію Л. Пінінський мав визначальний вплив) зловтішно називала їх “марним димом” і запевняла: А. Потоцький не має наміру переходити на іншу посаду (“маршалок не хоче зараз залишати керівного становища”)⁴⁵. На захист Л. Пінінського рішуче виступили польські націонал-демократи, які саме за його намісництва підготували ґрунт для утвердження своєї політичної сили в Галичині⁴⁶. Серед заслуг намісника вони називали й те, що український рух не зміг порушити суспільний спокій та обмежився залякуванням поляків “гайдамацькими” гаслами⁴⁷. Прагнучи запобігти відставці Л. Пінінського, ендеки натякали на можливість виходу своїх депутатів з Польського кола, що мало би спричинити відставку уряду Ернеста Кербера⁴⁸. Прелюдією до відставки Л. Пінінського виявився запит польського соціаліста Ігнація Дашинського в австрійському парламенті 1 квітня 1903 р. (у ньому йшлося про привласнення Л. Пінінським творів, які належали нещодавно померлому колекціонеру)⁴⁹, а її вирішальною передумовою стала згода більшості Польського кола, що була дана під тиском уряду⁵⁰.

Загострення українського питання належало до першочергових причин відставки Л. Пінінського. Щоправда, в той час польська преса уникала такого визнання, намагаючись не наголошувати на політичній ролі українського чинника, однак пізніші публікації свідчать, що таке розуміння серед польського суспільства існувало⁵¹. Натомість серію статей у такому ключі вмістила віденська преса. Так, у часописі “Neue frei Presse” стверджувалося, що акція В. Козловського похитнула позиції Л. Пінінського у Відні, оскільки “роздратувала руське населення” й надала польському передвиборчому комітетові значення “нібито побічного уряду”. В напівурядовому виданні “Wiener Allgemein Zeitung”

⁴⁵ Kwestya namiestnikowska // Gazeta Narodowa. Lwów, 1903. Nr 95. 26 kwietnia.

⁴⁶ Gdziny syczą // Słowo Polskie. 1903. Nr 226. 16 maja.

⁴⁷ Byleby mieć spokojne żniwa // Słowo Polskie. 1903. Nr 199. 30 kwietnia; Jeszcze jedna zmiana // Słowo Polskie. 1903. Nr 216. 10 maja; Odsłonięta intryga // Słowo Polskie. 1903. Nr 222. 14 maja; Usque ad finem // Słowo Polskie. 1903. Nr 234. 15 maja

⁴⁸ [Beta]. Polityka Koła wobec dr Koerbera // Słowo Polskie. 1903. Nr 124. 15 marca.

⁴⁹ Kwestia namiestnikowska // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 95. 26 kwietnia.

⁵⁰ Намісниківська криза // Діло. Львів, 1903. Ч. 75. 2 (15) цвітня.

⁵¹ Kronika miesięczna // Biblioteka Warszawska. Pismo miesięczne poświęcone nauce, literaturze, sztukom i sprawom społecznym. Warszawa, 1908. Rok 1908. T. 2 [ogólnego zbioru tom 270]. S. 186.

відзначалося, що ініціатори акції під виглядом боротьби з українською агітацією в Східній Галичині переслідували іншу мету – об'єднати поляків у сильний згуртований табір, який будь-коли можна було б спрямувати проти австрійського уряду. Сприяючи акції, намісник, за твердженням часопису, увійшов у колізію з власною посадою, розпочав “відкриту боротьбу проти уряду, функціонером якого він є”⁵². Українські політики зустріли звістку про відставку Л. Пінінського радісно і ствердили, що він “лишає по собі дуже лихий спомин”: за його намісництва “робили польські шовіністи і всілякі бушуючі в краю кліки, що хотіли”, щодо українців Л. Пінінський “заховував ся як найлютіший ворог, а в значній частині якраз його “заслуга”, що нарід руский мусив перейти до найострійшої боротьби”⁵³.

А. Потоцький був не єдиним кандидатом на посаду намісника. Серед претендентів називалося прізвище колишнього галицького намісника та австрійського прем'єра Казимира Бадені, який на цей момент був відсторонений від політичної діяльності. Ця поголоска видавалася правдоподібною з огляду на те, що тогочасний прем'єр Е. Кербер обіймав високі пости в уряді К. Бадені й багато йому завдячував⁵⁴. Однак шанси К. Бадені перекреслив його конфлікт з цісарем. Після відставки з посади австрійського прем'єра (1897 р.) К. Бадені, перебуваючи в Парижі під час одного зі світських заходів, зневажливо відізвався про архикнязя Франца Фердинанда і розголосив деякі подробиці східної політики Австро-Угорщини. Його слова були оприлюднені присутнім кореспондентом часопису “Times”. Через це “виник великий скандал. [...] Цісар Бадені не хотів більше бачити”⁵⁵. Українці демонстративно домагалися призначення намісником українця, чеха або німця (у що самі навряд чи вірили), а як найбільшу поступку зі свого боку називали кандидатуру Станіслава Бадені. Своєю чергою, польські політики, визнаючи, що “особисті заслуги та кваліфікації” С. Бадені перевищують інших кандидатів, заявили, що “рекомендація руських радикалів” робить його призначення неможливим⁵⁶.

На початку травня 1903 р. Е. Кербер у Відні офіційно запропонував А. Потоцькому посаду галицького намісника. Небажання Л. Пінінського йти у відставку, звісно, посилювало вагання А. Потоцького, однак аргумент Е. Кербера, що це питання вже вирішене, був достатньо переконливим. Офіційне призначення А. Потоцького дещо відклалося, і майбутній намісник використав цей час для відпочинку в Карлсбаді⁵⁷. Небезпідставним видається припущення

⁵² Insynuacje i intrygi // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 112. 16 maja; Gadziny syczą // Słowo Polskie. 1903. Nr 226. 16 maja.

⁵³ Зміна намісника // Діло. 1903. Ч. 117 і 118. 29 мая (11 червня). Додаток.

⁵⁴ Wilk syty i owca cała // Słowo Polskie. 1903. Nr 179. 18 kwietnia.

⁵⁵ Łazuga W. “Rządy polskie” w Austrii. Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897. Poznań, 1991. S. 206.

⁵⁶ Byleby mieć spokojne żniwa // Słowo Polskie. 1903. Nr 199. 30 kwietnia.

⁵⁷ Zmiana namiestnika Galicyi // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 106. 9 maja.

дописувачів “Діла” про те, що справжньою причиною зволікань стало заплановане на 31 травня – 1 червня 1903 р. “польське загальнонаціональне віче” у Львові. Його задумували як грандіозну демонстрацію єдності польських земель і прагнення поляків до відновлення державності. А. Потоцький, стверджувало “Діло”, “не хоче наражуватись польським революціонерам здержуванем евентуальних всепольських маніфестацій, ані зразити собі правительству толерованем їх. Пінінському ласка правительства вже не потрібна”⁵⁸.

Відставка Л. Пінінського була оголошена цісарською постановою від 8 червня 1903 р., і тоді ж А. Потоцького офіційно номіновано галицьким намісником. Реакцію першого з них відобразила жаліслива публікація в часописі “Gazeta Narodowa”, де стверджувалося: Л. Пінінський відходить “трохи знеохочений, що він, чоловік дуже витончений, з вразливою душею, почитатель добра, краси і правди, прихильник гуманітарної та культурної системи, не був зрозумілий усіма належним чином”⁵⁹. Офіційні документи за підписами цісаря та Е. Кербера, які надавали правочинності зміні галицького намісника, ілюструють австрійську бюрократичну систему. У розпорядженні про відставку Л. Пінінського її причиною названо його власне прохання (хоча про опір намісника було широко відомо), далі побіжно відзначалося “повне визнання його заслуг на тій посаді перед державою”. Доволі комічно, зважаючи на вік лише трохи старшого від А. Потоцького Л. Пінінського (йому нещодавно виповнилося 46 років), лунав кінцевий акорд – рішення про його “переведення у стан постійного відпочинку”, щоправда дещо пом’якшене наступним призначенням пожиттєвим членом Палати Панів. Натомість до розпорядження про призначення А. Потоцького додався особистий лист Франца Йосифа, що починався зі звертання “Дорогий графе Потоцький” і містив прикрашену барвистими епітетами, як-от “сповнена самопосвяти”, подяку за його роботу на посаді крайового маршалка⁶⁰.

Анджей Потоцький, якому через два дні після офіційного призначення виповнилося 42 роки, розпочав діяльність зі складення 15 червня 1903 р. у Відні присяги на вірність цісареві⁶¹. Наступного дня там само він мав тривалу розмову з Е. Кербером⁶². Уранці 17 червня А. Потоцький приїхав зі столиці в Кжешовіце,

⁵⁸ Намісниківська криза // Діло. 1904. Ч. 95. 30 цвітня (13 мая).

⁵⁹ Leon hr. Piniński // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 131. 10 czerwca.

⁶⁰ Nowy namiestnik. Telegramy // Czas. Kraków, 1903. Nr 130. 10 czerwca. Л. Пінінський залишався в Галицькому намісництві до 10 червня 1903 р. 12 червня відбулася традиційна в таких випадках процедура його прощання з апаратом намісництва. Цікаво, що одразу після відставки Л. Пінінський уперше в житті одружився – з Марією (вдовою Тадеуша Гороха). Шлюбною церемонією у Львові керував римо-католицький архієпископ Юзеф Більчевський. Після цього Л. Пінінський з дружиною від’їхали в подорож до Швейцарії.

⁶¹ Telegramy “Czasu”. Zmiana w namiestnictwie // Czas. 1903. Nr 129. 9 czerwca.

⁶² Kronika // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 136. 17 czerwca.

Фото Анджея Потоцького початку XX ст.
(з колекції Відділення “Палац мистецтв імені Тетяни і Омеляна Антоновичів”
Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника)

де провів кілька годин у родинному колі⁶³, а о п'ятій вечора офіційні особи Кракова вітали нового намісника на міському вокзалі. У Кракові А. Потоцький заїхав до кам'яниці “під Баранами”, а о дев'ятій вечора разом із дружиною Кристиною швидким поїздом від'їхав до Львова. 18 червня 1903 р. А. Потоцький прибув у будівлю Галицького сейму, щоб офіційно попрощатися з апаратом Крайового виділу і дирекцією Крайового банку. Тоді він востаннє використав кабінет крайового маршалка⁶⁴. Наступні дні були поглинуті переїздом і облаштуванням у будинку намісництва, де розміщувалися також апартаменти губернатора. 19 червня від 9-ої години ранку А. Потоцький вже урядував у намісництві. “У цій хвили, – писав він до матері, – я вперше сів у моєму кабінеті за стіл і пишу до моєї мамусі, бо хочу, щоб моя перша дія на новій посаді була звернена до мами. Я відчуваю думки й благословіння моєї мамусі поряд зі собою, й це додає мені бадьорості”⁶⁵. Переїзд родини зайняв ще кілька днів – до 22 червня⁶⁶. “Вчора ввечері, – інформував А. Потоцький матір, – ми перенеслися настільки, що провели першу ніч у намісництві. На моєму туалетному столику я застав сьогодні вранці несподіванку – “балабухи” від мами”⁶⁷.

Відгуки галицької преси на призначення А. Потоцького галицьким намісником були назагал позитивними. Цілком прогнозовано цю номінацію схвалили краківські консерватори, що полегшено зітхнули після відставки подоляка Л. Пінінського. Переваги нового керівника галицької адміністрації вони вбачали “в енергії, яку він всюди виявляв, у запалі до публічної служби, врешті у безприкладній обов'язковості”. Головним завданням намісника краківські консерватори вважали негайне проведення адміністративної реформи та закликали А. Потоцького саме в цьому напрямі використати свої впливи у Відні⁶⁸. Їх план полягав в укрупненні адміністративних одиниць, об'єднанні кількох повітів в округи, які підлягали б намісництву й вирішували справи як друга інстанція. Такий розвиток подій заперечували східногалицькі консерватори, які вбачали у створенні округів крок до поділу Галичини. Українські політики домагалися припинення використання адміністративної влади в політичних цілях при виборах і відкриття українцям шляху до посад в адміністрації Східної Галичини⁶⁹. Як видно, узгодити ці позиції було фактично неможливо й попри те, що урядування А. Потоцького розпочиналося під гаслом адміністративної реформи, прогнозувати успіхи намісника в цій сфері не доводилося.

⁶³ Kronika // Czas. 1903. Nr 135. 17 czerwca.

⁶⁴ Pożegnanie b. marszałka kraj. // Czas. 1903. Nr 137. 19 czerwca.

⁶⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu) (далі – АРКр., oddz. I), Archiwum Potockich z Krzeszowic (далі – АКРот.), sygn. 546, k. 667–668 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, [Львів, 19 червня 1903 р.]

⁶⁶ Powitanie nowego namiestnika // Czas. 1903. Nr 138. 20 czerwca.

⁶⁷ АРКр., oddz. I, АКРот., sygn. 546, k. 651–652 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, [Львів, 23 червня 1903 р.]

⁶⁸ Czas. 1903. Nr 130. 10 czerwca.

⁶⁹ Реформа адміністрації // Діло. 1903. Ч. 127. 9 (22) червня.

Визнання за А. Потоцьким ролі польського національного лідера в Галичині продемонстрували прихильні коментарі “Gazety Narodowej”, органу східногалицької шляхти. Видання стверджувало, що громадська думка одразу визначила А. Потоцького наступником Л. Пінінського, що “кожний іменування гр. Анджея Потоцького намісником краю мусить назвати найщасливішим вибором”, що всі тверезо мислячі громадяни повинні визнати, “що крайовий уряд переходить в можливо найкращі в цій хвилі руки”. До переваг А. Потоцького часопис відносив його впливи у Відні й певність, що він використовуватиме їх для захисту автономних прав Галичини. Також “Gazeta Narodowa” наголошувала на численних особистих достоїнствах А. Потоцького – працьовитості, самопосвяті, почутті обов’язку тощо⁷⁰. Видання не приховувало, що його високі оцінки пов’язані з продемонстрованим ним на посаді маршалка розумінням проблем східногалицької шляхти в стосунку до українців та надіями, що такий стан вдасться утримати. Часопис знову звертав увагу намісника на те, що поляки у Східній Галичині знаходяться під подвійним тиском Відня та українського радикалізму, а справа їх “національного і культурного розвитку” повинна перебувати під його особистою опікою⁷¹.

Українська публіцистика сприйняла призначення А. Потоцького стримано. “Про нового намісника, – стверджувало “Діло”, – не можемо висказати нічого аподиктичного, бо гр. Потоцький ще за мало дав пізнати, як він дивить ся на руску справу і як він думає уладити відносини в краю”. Часопис застерігав, що “поляк, а в додатку шляхтич не є вже відповідним на намісника Галичини”. Видання стверджувало: докорінна зміна відносин у краю, яка б задовольнила українців, потребувала б насправді “видатної особистості”. Водночас “Діло” посилялося на запевнення Е. Кербера, що А. Потоцький “є вільний від шовіністичного і кастового духу”:

В кождім случаю судьба гр. Потоцького яко намісника спочиває в его власних руках. Ми не хочемо ніколи супротив нікого принимати на себе заміт, що кинули без підстави і з гори каменем. Та коли гр. Потоцький загадає іти слідом своїх попередників, то ми того не убоїмося та пережиємо намісниковане гр. Потоцького так само, як пережили і перетривали оргії К. Баденіого і макхіавелізма Пінінського. Против Русинів правити вже не можна, а там де пановане удає ся лише штучками і насильством, там мусить наступити соромний упадок – так, як в дійсности лише через систему насильств над Русинами попадали ті, котрі попередили гр. Потоцького на намісниківскім уряді⁷².

19 червня в приміщенні Галицького намісництва відбулася урочиста церемонія представлення новому намісникові чиновницького апарату та співробітників низки галицьких інституцій. Процедурі представлення (доречно припустити, що А. Потоцький брав участь у її підготовці) було надано характер

⁷⁰ Gazeta Narodowa. 1903. Nr 107. 10 maja.

⁷¹ Nowy namiestnik // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 138. 19 czerwca.

⁷² Зміна намісника // Діло. 1903. Ч. 117 і 118. 29 мая (11 червня). Додаток.

програмних декларацій. Спершу нового намісника від імені апарату привітав віце-президент намісництва Ян Лідль, який висловив надію на плідну співпрацю, наголосивши при цьому не лише на особистих чеснотах А. Потоцького, а й на “великих традиціях його достойного роду”. Чиновникам намісник адресував довшу промову, підкресливши, що цінує й намагатиметься підтримувати роль і престиж їх праці (“всі інтереси урядничого стану, його долю та недолю хочу з Вами розділити”), та відзначивши, що керівники департаментів, а також усі чиновники у важливіших справах матимуть до нього прямий доступ.

Безумовно даниною визнання стосовно українців стало виголошення наступної промови – від імені греко-католицької капітули – львівським митрополитом Андреем Шептицьким, котрий акцентував на потребі збереження ролі церкви і християнських вартостей як запоруки суспільного ладу. У відповідь намісник вкотре наголосив на своїй відданості отриманому в родині фундаментальному католицькому вихованню: “закони і право самі не зможуть утримати того ладу, якщо суспільство не дотримуватиметься також прав та заповідей Божих”; “завжди як добрий католик не лише в приватному, а й у публічному житті, узгоджуватиму свої дії зі засадами Костелу”. Наступними А. Потоцькому були представлені римо-католицька та вірмено-католицька капітули, Крайовий виділ і Крайова шкільна рада, а також представники фінансових інституцій, редакцій часописів, низки інших офіційних установ Галичини. З-поміж певних змін у висловлюваннях новопризначеного намісника помітною є офіційна дистанція, яку він одразу спробував встановити щодо вогнища Галицької автономії – Крайового сейму: у відповідь на патріотичні промови “автономістів” А. Потоцький обмежився дипломатичною тезою про те, що як колишній маршалок добре знає цю проблему⁷³.

Уже перші розпорядження А. Потоцького до староств свідчили про його прагнення якнайшвидше налагодити чітке функціонування вертикалі державної влади в Галичині під власним контролем. У першому обіжнику до старост від 3 липня 1903 р. новий намісник так формулював свої вимоги:

Покликаний ласкою і волею Найяснішого Пана на становище намісника, я обійняв керівництво адміністрацією краю, а таким чином і відповідальність за виконання служби всіма підвладними мені урядниками. Усвідомлюю вагу завдання, за яке беруся, і переконаний, що всі урядники готові полегшувати його через охоче й ретельне виконання моїх вказівок. [...] Старости й усі чиновники повинні діяти насамперед у тому напрямі, щоб прищепити населенню глибоке почуття права. Добитися цього можна через неухильне, однак справедливе застосування законів і приписів до всіх однаково. [...] Частий безпосередній контакт старост з населенням повіту й полегшений доступ для кожного є також необхідною умовою довіри. [...] Суворо вимагатиму, щоб справи полагоджувалися швидко й не накопичувалися заборгованості.

⁷³ Новинки // Діло. 1903. Ч. 126. 7 (20) червня.

А. Потоцький попереджував, що особисто ознайомлюватиметься зі справами кожного повіту і з цією метою по черзі запрошуватиме старост на аудієнцію⁷⁴. Розпорядженням від 21 липня 1903 р. він зобов'язав департаменти намісництва двічі на місяць (1 і 15 числа) представляти йому звіти⁷⁵. Наступним розпорядженням намісник закликав старост при наданні відпустки чиновникам виходити насамперед зі службової доцільності⁷⁶, а невдовзі зобов'язав дотримуватися стислих термінів при переведенні чиновників у інші місцевості⁷⁷.

Однак уже в перші місяці перебування при владі А. Потоцькому довелося займатися не планованими адміністративними реформами, а величезним стихійним лихом, якого зазнала Галичина і розмір якого був співмірним із катастрофою 100-річної давності. 12 липня 1903 р. після кількадечних злив різко піднявся рівень води одразу в кількох галицьких річках. Найважча ситуація склалася в Кракові, де одночасно розлилися ріки Вісла й Рудава, вода в районі “на Блонях” сягнула двометрового рівня, також було залито низку прилеглих до Вісли вуличок навколо Вавеля, якими можна було пересуватися лише на човнах, “як у справжній Венеції”. Натомість у східній частині краю пройшли сильні зливи з градом, який знищив урожай. Вищі церковні ієрархи закликали священників молитися за покращення погоди на щоденних богослужіннях. Населення зазнало величезних збитків і потребувало допомоги держави. А. Потоцький уже наступного дня після повені приїхав у Краків. Кілька днів він оглядав постраждалі райони Західної Галичини, відвідав Тарнів, Осьвенцім і Кжешовіце. У поїзді поряд із ним, крім чиновників, була також дружина⁷⁸. Політична еліта Галичини вимагала від А. Потоцького використати впливи у Відні і “покінчити з системою, за якою щороку видаємо мільйони на подолання результатів повені, тоді як за ті ж гроші вже давно можна було б збудувати захисні споруди, що оберігали б від повторення стихійного лиха”⁷⁹. Саме на переговорах з урядом задля отримання якомога більшої суми допомоги й мусив зосередитися А. Потоцький. Уряд виділив Галичині на подолання наслідків стихійного лиха 2 мільйона 900 тисяч корон, більшу частину коштів спрямовано на спорудження водозахисних конструкцій у Західній Галичині, зокрема на річці Рудава в Кракові⁸⁰.

⁷⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові), ф. 146 (Галицьке намісництво), оп. 8, спр. 200, арк. 27–28 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 3 липня 1903 р.).

⁷⁵ Там само. Спр. 201, арк. 9–10 (розпорядження А. Потоцького апарату Галицького намісництва, Львів, 21 липня 1903 р.).

⁷⁶ Там само. Арк. 14 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 23 липня 1903 р.).

⁷⁷ Там само. Спр. 202, арк. 36–37 (обіжник А. Потоцького до начальників департаментів і старост, Львів, 14 грудня 1903 р.).

⁷⁸ Wylewy // Czas. 1903. Nr 156. 12 lipca; Kronika // Czas. 1903. Nr 156. 12 lipca; Powódź w Krakowie // Czas. 1903. Nr 156. 13 lipca; Wylewy // Czas. 1903. Nr 157. 14 lipca; etc.

⁷⁹ Kłęska powodzi // Czas. 1903. Nr 156. 13 lipca.

⁸⁰ Przemówienie Namiestnika przy odroczonej I. sesji sejmowej, VIII. peryodu, wygłoszone dnia 14. września 1903 // Mowy sejmowe ś. p. Andrzeja Hr. Potockiego. Kraków, 1916. S. 101.

У тогочасній публіцистиці, а згодом в історіографії широко розтиражована теза про те, що А. Потоцький погодився обійняти посаду галицького намісника лише в обмін на гарантію “більших повноважень”, аніж ті, що мали його попередники⁸¹. Ось що стверджував про це Станіслав Тарновський:

Коли у Відні від нього зажадали, щоб він взяв владу та відповідальність, мусив вимагати, щоб та влада була справжньою. Поставив умови. Не знаємо їх, не можемо перерахувати, але знаємо, що вони були, і що давали йому (звісно в підпорядкуванні центральному урядові) більше незалежності, аніж її зазвичай мають намісники. Була це свого роду угода: якби інша сторона не дотримувалася її умов, він би тієї ж хвили пішов у відставку. [...] Розум, такт, добрі наміри, віра, ширість і сумлінність у службі, сміливість і відвертість у висловленні власної думки, почуття міри у вимогах, готовність рахуватися з потребами й складними стосунками в державі, забезпечили йому ту повагу й довіру, яку він мав у Відні, якою користався зокрема з боку самого цісаря⁸².

З тезою про “більші повноваження” А. Потоцького, що правда під своїм кутом зору, погоджувалася й українська публіцистика, яка приписувала йому позицію і поведінку нібито галицького монарха. На цій підставі Михайло Демкович-Добрянський писав:

Справа призначення Потоцького намісником Галичини наткнулася спочатку на труднощі, бо він вимагав таких повноважень, які робили б його віце-королем Галичини, незалежним від центральної влади. Але він мав настільки добрі зв'язки з цісарською палатою у Відні, що й без особливих привілеїв Потоцький, ставши (1903) намісником Галичини, дістав значно більшу владу, ніж її мали його попередники. Він міг дозволити собі ігнорувати розпорядки ресортових міністрів віденського уряду. Він явно говорив, що цей уряд не має права йому наказувати⁸³.

Утім, ці твердження видаються перебільшеними. А. Потоцький, як і будь-хто на його місці, мусив діяти винятково в рамках визначеного кола обов'язків. Обставини, в яких опинявся кожен галицький намісник, влучно сформулював невдовзі після своєї відставки наступник А. Потоцького М. Бобжинський:

Жадати від мене боротьби з русинами та людовцями могла з партійного становища національна демократія та її подільські симпатки, але якби Гломбінський чи будь-хто інший обіймав посаду намісника, він не розпочав би такої боротьби і проводив би пацифікаційну політику щодо русинів і людовців, можливо не з переконання, але під натиском Відня⁸⁴.

⁸¹ *Partacz Cz.* Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń, 1996. S. 156.

⁸² *Tarnowski S.* Andrzej Potocki. Wspomnienie pośmiertne. Kraków, 1908. S. 13–14.

⁸³ *Демкович-Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини. 1903–1913. Рим, 1987 [Видання Українського католицького університету Св. Климента папи. Т. LIX]. С. 10–11.

⁸⁴ *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników. S. 204.

Вивчення алгоритму дій А. Потоцького в напружені моменти історії провінції підтверджує, що його основним клопотом ставала не реалізація якихось міфічних “повноважень”, а узгодження різнобіжних прагнень передусім в австрійських державних інтересах. Можливо від кількох своїх попередників А. Потоцький і відрізнявся майже королівським вихованням, а відтак легшим і прямим доступом до двору й особисто до представників династії Габсбургів. Однак над цим доступом і контактами його родина довго й важко працювала, а самі вони не були чимось надзвичайним для керівників галицької адміністрації, адже раніше чимало галицьких губернаторів належали до придворної знаті. Певні підстави для утримування ілюзії “більших повноважень” давали й аристократичні манери та самовпевненість самого А. Потоцького, однак назагал побудовані на цій тезі очікування польської громадськості від його правління потрібно визнати завищеними.

Восени 1903 р., за твердженням біографа А. Потоцького Анджея Владислава Корусєвіча, намісник важко захворів, навіть написав заповіт і віддав кілька відповідних розпоряджень⁸⁵. Однак уже невдовзі стан його здоров'я покращився, і А. Потоцький з властивою йому енергійністю зайнявся організацією приїзду до Галичини цісаря Франца Йосифа. Цісар 13–16 вересня 1903 р. відвідав Галичину з нагоди військових маневрів. З Відня він прибув насамперед до Львова, де на кілька годин зупинився в приміщенні Галицького намісництва, приймаючи різні депутації. Перебіг візиту є цікавою ілюстрацією того, як змінилися відносини між центром і провінцією відтоді, як Йосиф II, вирушаючи в новоприєднаний край, наголошував на неприпустимості показового ремонтування доріг. Приготування до візиту Франца Йосифа були переповнені елементами показовості. В апартаментах намісництва, де мав зупинитися цісар, поспіхом оновлювали інтер'єр. Роботи велися й на площі Св. Юра, якою мав проїхати цісар, прямуючи зі залізничного вокзалу до намісництва. За кілька днів до приїзду преса інформувала, що “декорування вулиць міста для привітання цісаря вже розпочалося [...]. Бруки на вулицях, якими проїжджатиме цісар, поспішно ремонтуються. Роботи ведуться вночі, при світлі ліхтарів”⁸⁶.

Сам цісар, котрий правив монархією з 1848 р., був уже старшим і втомленим життям чоловіком. У 1889 р. він пережив смерть єдиного сина і престолонаслідника Рудольфа, який покінчив життя самогубством через драматичну любовну історію, а в 1898 р. після нападу терориста померла його дружина. Не випадково, відповідаючи галицьким урядникам, які турбувалися можливою перевтомою цісаря через аудієнції, він зауважив: “По стількох важких хвилях, які я пережив останнім часом, перебування серед вас є для мене відпочинком”⁸⁷. У повній відповідності з цісарським прагненням до “відпочинку” була сформована

⁸⁵ *Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik. Życie i działalność polityczna Andrzeja hrabiego Potockiego. Kraków, 2008. S. 110.*

⁸⁶ *Przyjazd cesarza do Galicyi // Czas. 1903. Nr 202. 5 września.*

⁸⁷ *Cesarz w Galicyi // Czas. 1903. Nr 209. 15 września.*

програма візиту. До цісаря було допущено лише ті депутації, які мали вітальне і представницьке значення⁸⁸. Сам Франц Йосиф вже у вступній промові чітко дав зрозуміти, що не зичив би обтяжувати своє перебування в Галичині виникненням у глибокі суспільні протиріччя в краї, та підкреслив гармонію, яку вдалося досягнути провінції на шляху поєднання державних, крайових та національних інтересів⁸⁹.

Від'їжджаючи з Галичини, цісар вручив намісникові лист із подякою за сердечний і патріотичний прийом, який починався з уже традиційного звернення "Дорогий графе Потоцький". У листі цісар висловив побажання успішного розвитку краю "за постійної співучасті обох народностей і підтримці добре обміркованих засобів мого уряду"⁹⁰. Українській депутації, яка мала намір представити як найважливішу для національного руху справу відкриття української гімназії у Станіславові, намісництво в аудієнції відмовило⁹¹. Відтак українські політики вбачали в такій організації прийому прагнення "перед очима монарха затерти навіть сліди існування другої народности в краю"⁹². Можна припустити, що саме такий прийом цісаря підштовхнув українців до антиурядових демонстрацій під час приїзду наступного року до Львова австрійського прем'єра. Опис цього візиту цісаря, котрого фактично відгороджували від проблем держави, також проливає світло на ситуацію, в якій опинявся галицький намісник, підпорядковуючись монарху по адміністративній вертикалі. Тривале правління Франца Йосифа на його завершальних етапах супроводжувалося не стільки відчуттям стабільності, скільки непевності й тимчасовості всіх політичних планів через передчуття змін. Так само лише тимчасовими політичними партнерами для намісника могли слугувати голови австрійських урядів, адже вони йшли у відставку ще частіше, аніж очільники крайових адміністрацій.

А. Потоцький супроводжував цісаря майже весь час упродовж його перебування в Галичині, однак 14 вересня 1903 р. мусив повернутися до Львова на відкриття сесії Галицького сейму. Його виступ у сеймі став заключним акордом програмних декларацій. Якщо порівняти цей виступ із дебютом А. Потоцького в сеймі, видно, наскільки за цей час він змужнів, позбувся навіть залишків романтизму на користь прагматизму і як органічно вписався в реалії галицької політики:

⁸⁸ *Pobyт cesarza a prasa ruska // Czas. 1903. Nr 209. 15 września.*

⁸⁹ *Słowo monarsze // Czas. 1903. Nr 208. 14 września.* Цікавий діалог відбувся між цісарем і президентом Львова Годзіміром Малаховським при зустрічі на вокзалі. "Цісар: А що чувати про водопроводи. Чи вже готові? Президент: Так, найясніший пане, повністю закінчені. Цісар: Чи вода добра? Президент: Справа та дуже добре вдалася. Вода чудова" (*Telegramy Czasu. Cesarz w Galicyi // Czas. 1903. Nr 208. 14 września.*)

⁹⁰ *Cesarz o Galicyi // Czas. 1903. Nr 211. 17 września.*

⁹¹ *Новинки // Діло. 1903. Ч. 190 і 191. 25 серпня (7 вересня).*

⁹² *По цісарській гостині // Діло. 1903. Ч. 197. 2 (15) вересня.*

Ласкою Найяснішого Пана покликаний на становище Намісника і вперше промовляючи в цій ролі перед Високою Палатою, прошу Вас насамперед прийняти моє запевнення, що віддаватиму всі мої сили відповідному виконанню прийнятого обов'язку, служінню Найяснішому Панові і краю, добро й успіхи якого є нашою спільною метою. [...] Не хочу розвивати перед Вами довгої програми, яким чином маю намір працювати і як розумію моє завдання, бо змінивши посаду маршалка на уряд намісника, цілком не змінив поглядів на напрям праці і на шляхи, які можуть забезпечити розвиток краю. Не хочу також довго говорити, бо надаю більшу вагу справам, аніж словам, і прошу Вас оцінювати мої дії саме за справами.

А. Потоцький наголосив, що керуватиметься об'єктивністю, законодавством і турботою про добро краю, гармонізацією галицьких та державних інтересів, і під цим оглядом підтримуватиме “національний, культурний і економічний розвиток руського народу, так само прихильно, як такий же розвиток польського народу”. Водночас він застеріг, що рішуче виступатиме проти спроб пропагувати “національну чи суспільну ненависть”, і закликав пам'ятати про неможливість “задовольнити всіх без винятку”. Покликання адміністрації намісник вбачав не лише в розвитку великих проектів, а й у ретельному полагожденні кожної найдрібнішої справи.

Маленька частина промови А. Потоцького була виголошена українською мовою. Такою була традиція вступних промов маршалків та намісників Галичини, і А. Потоцький почав дотримуватися її ще на посаді крайового маршалка. Зазвичай українською мовою керівники краю говорили загальні фрази про забезпечення умов національного розвитку і потребу порозуміння. Вибір А. Потоцького був іншим. Українською мовою він сказав:

Tiażki elementarni katastrofy ditknuły w sim roci nasz kraj. Na zapadi kilkanajciat powitiw zistało nawedenych strasznoju powynoju, a kilkanajciat powitiw wschidnych zistało ditknenych tiażkim hradobytiem.

Krim toho, w znaczniej czasty kraju dowho trewajuczy doszczi spowodowały ciłkowytyj neurodzaj. Straty, jakie kraj ponis, obczyślaje Wydił krajewyj w swoim przedłożeniju błyško na sto sorok wisim milioniw koron. (Brawa i oklaski z ław posłów ruskich)⁹³.

Анджей Потоцький нічого не робив і не казав випадково, отож можна спробувати дошукатися певного символізму й у цьому його виборі. За кілька років перебування на посаді крайового маршалка він безумовно почав розуміти характер українського питання, яке викликало в нього асоціації зі стихійним лихом, спроможним змінити напрям усіх зусиль кількох поколінь польських політиків збудувати “Польщу” в Австрії.

⁹³ Przemówienie Namiestnika przy odroczonej I. sesji sejmowej, VIII. peryodu, wygłoszone dnia 14. września 1903 // Mowy sejmowe ś. p. Andrzeja Hr. Potockiego. S. 99–102.

“В кождім случаю судьба гр. Потоцького яко намісника спочиває в єго власних руках”: політика в українському питанні в 1903–1905 роках

Анджей Потоцький обійняв посаду галицького намісника в час, коли загострення польсько-українських відносин у Галичині ставало політично визнаною реальністю. Поступово замовкали голоси польських політиків (здебільшого з числа східногалицької шляхти), які не визнавали національного характеру українського питання, розвивали теорії повної соціальної гармонії між паном і селянином та погоджувалися лише на функціонування двомовності в певних ділянках життя. Невдала спроба українсько-польського порозуміння 1890 року створила в пам'яті обох національних спільнот тривку традицію розчарування, зламати яку могло лише значне суспільне потрясіння або ж суттєво довший проміжок часу. З утвердженням в ідейному полі Галичини на зламі XIX і XX ст. польської націонал-демократії з польського боку дедалі чіткіше лунали гасла, на підставі яких з українців формувався образ національного ворога. Своєю чергою, українські політики, яким не вдавалося суттєво змінити на свою користь систему австрійсько-польсько-українських взаємин, нарощували зусилля, дедалі більше пов'язуючи надії на успіх із радикалізацією вимог, зростанням масового руху й розхитуванням суспільної рівноваги.

З точки зору польських аристократів, які протягом останніх десятиріч зосереджували зусилля на створенні в Галичині осередку відновлення польської державності, дії українців були суспільним деструктивом, викликали подив. Серед ключових чинників, з якими зіткнувся А. Потоцький, виконуючи завдання втримати стабільність у провінції, С. Тарновський назвав українське питання, окресливши його в такий спосіб: “руська національна свідомість і прагнення, що виявлялися в погрозах і страйках в селах, заворушеннях у містах, нападі на університет у Львові”⁹⁴. Аби вийти з цього кола уявлень, потрібна була нова система мислення, а також готовність розмовляти з українськими діячами, входити в рацію їх аргументів. Зробити це згодом зумів наступник А. Потоцького М. Бобжинський, гнучкості мислення якого в даному питанні сприяли фахові заняття історією та неаристократичне походження, а відтак і брак стереотипних уявлень. А. Потоцькому, як видається, просто забракло часу.

Новий галицький намісник безумовно був людиною системного мислення. Як політик і державний діяч він здебільшого не керувався потребами реагувати на хвилеві ситуації й події, а ухвалював рішення, враховуючи численні взаємозв'язки, що виникають між дією та її наслідком. Такі підходи А. Потоцький намагався застосувати й до українського питання, пробуючи раціоналізувати його на кількох засадах: невтручання Відня, забезпечення стабільності в Галичині силами місцевої влади, пріоритет польських національних інтересів, максимальне наближення діяльності владної вертикалі

⁹⁴ *Tarnowski S. Andrzej Potocki...* S. 15.

до неухильного дотримання законодавства з одночасним недопущенням зміцнення позицій українців, використання суперечностей в українському русі, зокрема між українофілами й русофілами, балансування між різними силами для втримання його під контролем. Ця, назагал доцільна з точки зору польських національних інтересів програма зазнавала суттєвих корекцій з огляду на реалії політичного життя й логіку національних відносин, яку далеко не завжди вдавалося раціоналізувати.

Першим офіційним форумом галицьких українців, на якому обговорювали зміну керівних осіб у Галичині, був з'їзд українських депутатів Галицького і Буковинського сеймів та Державної Ради у Львові 15 серпня 1903 р. Його учасники констатували, що зміна намісника не покращила становища українського населення. З'їзд ухвалив систематизувати останні факти правопорушень проти галицьких українців і представити їх намісникові⁹⁵. 23 серпня 1903 р. українська депутація (Євген Олесницький, Олександр Барвінський, Андронік Могильницький) відвідала А. Потоцького, а згодом – С. Бадені. Першим предметом обговорення стали шкоди, завдані Східній Галичині стихійним лихом. Українські депутати наполягали на рівноцінному поділі урядової допомоги постраждалим між західною і східною частинами краю. Більшу частину розмови зайняли скарги на систематичні правопорушення, здійснювані органами влади щодо українського населення Галичини:

В останніх місяцях не було зовсім живого політичного руху між Русинами, однак де рух сей в якійсь формі проявився, стрічався з беззаконними перешкодами зі сторони властей політичних і їх органів. Старости наказують систематично віча, розв'язують безправно збори довірочні, переслідують їх аранжерів, ставлять безправно перешкоди статутарній діяльності руских товариств і інституцій. Делегати руских послів предложили намісникові список найдрастичніших фактів з останніх часів в повисшій напрямі і зажадали рішучо іменем рускої репрезентації і цілого руского народу, щоби положив кінець тій самоволі адміністрації і запобіг дальшим порушенням закону.

А. Потоцький відповів так, як мусив відповісти намісник, водночас даючи зрозуміти, що його не легко вивести з рівноваги. Насамперед він зауважив, що знайомий з розмірами стихійного лиха й ситуація в західній Галичині насправді важча. Водночас запевнив, що допомога буде розподілена “справедливо”. Відповідаючи на скарги українських депутатів,

намісник заявив на се, що наміряє стояти лише на основі закону і берегти его ненарушимості і в тім взгляді дав строгі інструкції старостам. Не стерпить одже надужити і буде з всею строгістю поступати. В случаях, котрі дійшли до его відомості і котрі провіряв яко правдиві видав вже заряджене і так приміром зніс вже розпоряджене старости в Раві рускій, котрим тойже з гори заборонив довірочні збори в своїм повіті. Предложені факти розслідити рівнож і видасть

⁹⁵ З'їзд руских послів // Діло. 1903. Ч. 174. 4 (17) серпня.

відповідні зарядження. Діяльності руских товариств намісник не хоче і не буде обмежати; так само і в справі страйків видав старостам заряджене, щоби стерегти інтересів працюючих. [...] З другої сторони буде однак з всею строгістю стояти за удержанням порядку і супокою в краю і для того виступати буде проти проявів ширення ненависти [...]»⁹⁶.

Безумовно, якась частина розмови не була оприлюднена. Склад української депутації свідчив, що цей візит не міг започаткувати серйозних переговорів: О. Барвінський знаходився на схилку політичної кар'єри, А. Могилянський був лише депутатом Галицького сейму. Найвпливовішим у цій групі був голова українського сеймового клубу Є. Олесницький, однак внутрішньопартійна дисципліна в Українській національно-демократичній партії (УНДП) не дозволяла йому вести самостійну політику. Партійні керівники (Юліан Романчук і Кость Левицький) участі в зустрічі не брали. Очевидно, саме на Є. Олесницького в найближчі роки була покладена місія контактів українського політикуму з галицьким намісником. Намісник нібито закликав українських депутатів представляти безпосередньо йому всі факти правопорушень і запевнив, що має рішучий намір навести порядок в адміністрації. Можна припустити, що українці залишилися невдоволеними результатами зустрічі. Коментуючи їх, «Діло» радило А. Потоцькому не чекати звернень депутатів, а користуватися щоденними матеріалами української преси, «коли хоче справді поправити адміністрацію і вичистити те хабазине, яке буйно розрослося від давна, а особливо під м'якою рукою єго попередника». Часопис висловлював готовність повірити запевненням намісника лише після звільнень з роботи чиновників, звинувачених у незаконних діях⁹⁷, чого, очевидно, не сталося.

Уже восени 1903 р. українсько-польські відносини в Галичині вступили в новий період загострення. Попри запевнення цісаря й навіть передбачення урядом у державному бюджеті коштів на фінансування української гімназії в Станіславові ще до рішення Галицького сейму⁹⁸, польська сеймова більшість відмовилася розглядати це питання з огляду на тиск Відня, а також через нові заворушення у Львівському університеті, в яких звинувачувалося українських студентів⁹⁹. Після цього українські депутати демонстративно склали свої мандати. Від атмосфери готовності до порозуміння, в якій розпочиналося намісництво А. Потоцького, не залишилося й сліду. Українські політики планували використати ці події для розгортання масових протестних акцій. Стверджуючи, що провінційна влада неспроможна стабілізувати ситуацію,

⁹⁶ Рускі послы у намісника і маршалка // Діло. 1903. Ч. 180. 12 (25) серпня.

⁹⁷ По депутації у намісника і маршалка // Діло. 1903. Ч. 181. 13 (26) серпня.

⁹⁸ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 382.

⁹⁹ Галицький сойм // Діло. 1903. Ч. 226. 7 (20) жовтня; *Alegaty do sprawozdań stenograficznych pierwszej sesji ósmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1902/03. Przytem Indeks tych Alegatów od 214 do 554.* [Lwów, 1903]. T. 2. Al. 484.

“Діло” вимагало запровадження в Галичині прямого державного правління¹⁰⁰. Натомість польські політики звинуватили українців у свідомому провокуванні напруги. 5 листопада 1903 р. для пояснення ситуації А. Потоцький у Відні зустрівся з цісарем і Е. Кербером¹⁰¹. Про наслідки цих зустрічей свідчить той факт, що у відповідь на вимоги українських депутатів на засіданнях Державної Ради в листопаді 1903 р. схвалити закон про національності й провести виборчу реформу Е. Кербер заявив: “Теперешній галицький намісник є чоловіком строгого почуття справедливості й настільки прихильний до русинів, що до нього з успіхом можна звернутися з кожним виправданим домаганням”¹⁰². “Нас Русинів, – відповіло “Діло”, – пожертвував д-р Кербер самоволі красвих верховодів, щоби тільки купити собі прихильність і голоси “польского кола,””¹⁰³.

Вістря критики українці скеровували проти підпорядкованих наміснику місцевих органів виконавчої влади. Здебільшого в правопорушеннях звинувачували старост: “Діло” регулярно вміщало замітки під рубрикою “старостинська самоволя”, що завершувалися закликком до намісника вжити заходи. У низці випадків А. Потоцький віддав розпорядження дотримуватися існуючих законів і приписів. Так, наприклад, після аудієнції в намісника бережанському старості – хоча перед тим він зверхньо заявив, що ніколи не змінює своїх рішень – довелося відмінити попереднє розпорядження про закриття залу українського товариства “Надія”, який використовувався для різноманітних зборів¹⁰⁴. Долинський староста отримав від намісника зауваження після відповіді польською мовою на запит українського сеймового депутата Теодора Богачевського про вибори до повітової ради. Намісник доручив старості “негаймо вручити о. Богачевському згаданий рескрипт руською мовою й на майбутнє не давати приводів для подібних закидів”¹⁰⁵. Однак ці зауваження здебільшого носили демонстративний характер, на практиці ж вони не змінювали існуючої системи і практики.

Спірним пунктом залишалася офіційна сфера застосування української мови. Українці прагнули розширити її аж до повної рівноправності з польською, поляки намагались обмежити побутовим рівнем. Непорозуміння виникали як через різночитання урядових розпоряджень, так і через дії місцевих органів влади. Останні, порушуючи приписи, кореспондували з українськими сторонами по-польськи або ж “з принципу”, або через недогляд чи незнання. На початку 1904 р. скаргу на такі дії Львівського магістрату до Президії Галицького намісництва подало товариство “Просвіта”, яке пропонувало

¹⁰⁰ Знак часу // Діло. 1903. Ч. 237 і 238. 21 жовтня (2 падолиста). Додаток.

¹⁰¹ Потоцький у Відні // Діло. 1903. Ч. 247. 24 жовтня (6 падолиста).

¹⁰² *Justitia fundamentum regnorum* // Діло. 1904. Ч. 116. 26 мая (8 червня); *Левцицький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 388.

¹⁰³ Все на однім місці // Діло. 1904. Ч. 27. 5 (18) лютого.

¹⁰⁴ Новий подвиг бережанського старости // Діло. 1904. Ч. 22. 28 січня (10 лютого).

¹⁰⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5311, арк. 40–41 (розпорядження галицького намісника А. Потоцького старості Долинського повіту, Львів, 23 березня 1904 р.).

“завізвати Магістрат королівського столичного міста Львова, аби долучені тут письма виготовив для товариства “Просвіта” в язиці рускім і руским письмом, та щоби на будуче так поступав”¹⁰⁶. Справа стала предметом тривалих розглядів різних інстанцій, і в підсумку “Просвіта” отримала відповідь: частина наданих їй магістратом документів були виконані руською мовою, тільки латинським письмом, що цілком законно.

Предметом постійних суперечок були звернення повітових органів влади у метрикальних справах до греко-католицьких канцелярій. На початку ХХ ст. греко-католицькі священники масово повертали польськомовні запити органів влади і зверталися зі скаргами до судів. Це явище настільки поширилося, що 13 лютого 1904 р. Митрополича консисторія звернулася до Президії намісництва з проханням поновити рескрипт 1897 року. У ньому йшлося про використання української мови в офіційній кореспонденції, а своє звернення консисторія мотивувала тим, що “въ урядовѣмъ Вѣстнику оголошенѣмъ, зайшли грубѣ ошибки, а самъ оригиналь затратив ся”¹⁰⁷. А. Потоцький супроводив текст рескрипту обширними тлумаченнями, стверджуючи: греко-католицькі канцелярії не мають права ігнорувати звернення органів влади у метрикальних справах на тій підставі, що вони написані польською мовою, та протестувати з цього приводу. Також намісник відзначив, що подібна поведінка спричиняє труднощі в урядуванні, і закликав консисторію видати відповідні інструкції для греко-католицьких парафіяльних канцелярій¹⁰⁸.

З 1905 р. в центрі уваги органів влади була зміна громадами в Східній Галичині мови урядування з польської на українську. Цей процес набирив оберті під впливом українських політичних сил, які надавали йому цілеспрямованого характеру. Польські політики на місцях, користуючись впливами в староствах, неодноразово домагалися використання будь-яких приводів для відміни повітовою владою рішень громад. Тоді громади скеровували скарги до Президії намісництва. Позиція А. Потоцького полягала в тому, що скасування рішень громадських рад мало відбуватися лише на законних підставах і не давати українцям приводу для скарг. Намісник також волів особисто контролювати кожний подібний випадок¹⁰⁹. Занепокоєння

¹⁰⁶ Там само. Арк. 9–10 (звернення до Президії Галицького намісництва від товариства “Просвіта” за підписом К. Левицького, 1904 р.).

¹⁰⁷ Там само. Арк. 26 (звернення Греко-католицької митрополичої консисторії до Президії Галицького намісництва за підписом генерального вікарія о. Андрія Білецького, Львів, 13 лютого 1904 р.).

¹⁰⁸ Там само. Арк. 28 (відповідь намісника А. Потоцького на звернення Греко-католицької митрополичої консисторії, Львів, 8 квітня 1904 р.).

¹⁰⁹ Так, наприклад, перебуваючи з інспекційною поїздкою в Раві Руській 17 лютого 1906 р. А. Потоцький усно зобов’язав старосту представити йому перед обнародуванням рішення щодо відхилення ухвали громадської ради села Вербиця про зміну мови урядування з польської на українську, що й було зроблено (Там само. Спр. 5315, арк. 64 [лист старости Рава-Руського повіту до Президії Галицького намісництва, Рава Руська, 21 лютого 1906 р.]).

східногалицьких поляків українізацією місцевого самоврядування знайшло вияв у законопроекті Давида Абрагамовича, який істотно ускладнював процедуру зміни мови урядування органами громадської влади¹¹⁰. Тоді український сеймовий клуб закликав громадські ради перейти на українську мову до ухвалення закону¹¹¹. Рух за зміну мови урядування в українських громадах став масовим¹¹². У такій ситуації намісникові неодноразово доводилося йти назустріч протестам громадських рад і скасовувати як незаконні рішення староств, що відміняли їх ухвали¹¹³.

Низка конфліктів були пов'язані з веденням справ у судах. Лише в період від березня 1903 р. по березень 1904 р. факти порушень мовних прав українців у судових інстанціях, систематизовані товариством “Дністер”, налічували 59 випадків у 35 судах. У поданій товариством Президії Галицького намісництва скарзі закликало видати загальне розпорядження до всіх судів з “пригадуванням” існуючих приписів, бо “дотепер панує пòдь тымь зглядомь майже довòльнòсть або незнанє правь рускої мовы вь поодинокихь судахь”, “ц. к. суды не уважають на напòмненя Высокої Президіи, якби уважали собѣ за заслугу, що нехтують права рускої мовы”¹¹⁴. У відповідь Президія намісництва розіслала по згаданих у скаргах судах розпорядження розібратись у наведених фактах. Повітові суди були змушені давати обширні відповіді, здебільшого пояснюючи правопорушення неухильністю або поспіхом, із запевненнями в неухильному дотриманні прав української мови¹¹⁵. Вищі органи влади в Галичині звертали увагу повітових

¹¹⁰ Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1907. [Lwów, 1907]. T. 1: Od 14 lutego do 19 marca 1907. S. 1065–1066.

¹¹¹ Відозва руського клубу соймового в справі урядового язика по громадах // Діло. 1907. Ч. 43. 8 марця.

¹¹² В обіжнику польського Комітету національної оборони в Перемишлі від 18 квітня 1907 р. за підписом Владислава Сапєги стверджувалося, що “поширення цього руху лякає, бо понад 800 громад у Галичині ухвалили запровадити українську мову урядування”. Обіжник закликав поляків не допускати проведення засідань громадських рад і опротестовувати ухвали, посилаючись на процедурні порушення (Тайний обіжник “Komitetu obrony narodowej” // Діло. 1907. Ч. 171. 13 н. ст. серпня).

¹¹³ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5315, арк. 74 (розпорядження А. Потоцького старості Чортківського повіту, Львів, жовтень 1907 р.); та ін.

¹¹⁴ “Пригадування” мало стосуватися обов'язку судів використовувати українську мову при веденні протоколів з українськими сторонами, у відповідях на подання, при табулярних записах, засвідченні підписів, у декретах опіки й оформленні спадкових справ тощо. У скарзі стверджувалося, що загальною практикою судів є використання польської мови в усіх справах стосовно українських селян, а української мови – винятково лише щодо інтелігентів з огляду на ймовірність протестів з їх боку (Там само. Спр. 5311, арк. 49–54 [звернення товариства “Дністер” до Президії Галицького намісництва, Львів, 14 березня 1904 р.]).

¹¹⁵ Так, у відповіді повітового суду в Янові зазначалося: “Місцевий суд ані не втручається до політики, ані її не робить, а мовні приписи ретельно виконує, в чому дирекція “Дністра” неодноразово могла переконатися” (Там само. Спр. 5312, арк. 1–2 [лист керівництва повітового суду в Янові до Крайового суду у Львові, Янів, 10 травня 1904 р.]). Повітовий суд у Раві Руській

судів на подібні правопорушення й закликали їх дотримуватися законодавства. Однак активність товариства “Дністер” у відстоюванні прав української мови врешті серйозно їх роздратувала, внаслідок чого товариству було запропоновано привести свою діяльність у відповідність до статутних завдань¹¹⁶.

Однією з ліній напруги між владою в Галичині й українським населенням була справа заробітчанської еміграції. Якщо виїзд українців на постійне місце проживання змінював етнотемографічну ситуацію на користь поляків і назагал відповідав їх інтересам, то сезонна еміграція йшла врозріз із сподіваннями польських землевласників, оскільки спричиняла відтік потрібної їм на час сільськогосподарських робіт робочої сили та підвищення її вартості. Ще намісник Л. Пінінський восени 1900 р. видав таємний обіжник, в якому зобов’язував старост утруднювати оформлення документів на виїзд і притягувати до відповідальності запідозрених в агітації¹¹⁷. Особливої гостроти на зламі 1903 і 1904 рр. набуло питання масової еміграції українських селян у Німеччину. За твердженням “Діла”, “серед маси селянської о нічим майже другім не говорить ся як о бажанім виїзді до Німеччини”¹¹⁸. На початку травня 1904 р. поліція в Осьвенцімі затримала кілька сотень українських селян, які прямували на заробітки в Німеччину, під тим претекстом, що вони були підмовлені “несовісними агітаторами” й не мали певності щодо отримання роботи. Невдовзі “Dziennik Polski” вмістив інформацію про те, що Галицьке намісництво звернулося до австро-угорських консульств у Німеччині із запитом про потребу там в робочій силі. За твердженням часопису, консульства відповіли: такий попит незначний і стосується лише вихідців із Західної Галичини, які добре зарекомендували себе протягом останніх років. Натомість робітники зі Східної Галичини, насамперед українці, “не можуть розраховувати на заробіток у Німеччині як елемент лінивий, який трактує роботу недбало”. На цій підставі А. Потоцький 19 березня 1904 р. видав обіжник до старост із закликом стримувати заробіткову еміграцію українців у Німеччину, застерігати їх перед небезпеками непідготовлених виїздів і протидіяти агітаторам¹¹⁹.

тлумачив факт відповіді на україномовний лист польською мовою “неувагою” й “поспіхом” урядника і додавав, що не вбачає в тому факті нічого, що б заслуговувало на покарання (Там само. Спр. 5313, арк. 4 [лист керівництва повітового суду в Раві Руській до Крайового суду у Львові, Рава Руська, 16 травня 1904 р.]).

¹¹⁶ Там само. Спр. 5314, арк. 44–47 (лист Президії Вищого крайового суду у Львові до Президії Галицького намісництва, Львів, 7 серпня 1904 р.).

¹¹⁷ Серед таких осіб фігурували провідні українські політики – К. Левицький, Є. Олесницький та інші; останній був заарештований у Стрию 4 вересня 1903 р. за порушення закону про еміграцію (ведення без дозволу еміграційної пропаганди), однак невдовзі випущений через брак доказів (Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. С. 22–23).

¹¹⁸ На зарібки // Діло. 1904. Ч. 69. 26 марта (8 цвітня).

¹¹⁹ Куди йде... // Діло. 1904. Ч. 68. 24 марта (6 цвітня); Нове розпоряджене в справі еміграції // Діло. 1904. Ч. 94. 28 цвітня (11 мая).

Розпорядження обурило українців¹²⁰. Народний Комітет УНДП вважав за потрібне заохочувати тимчасові виїзди українських селян до країн Заходу, вбачаючи в них не лише можливість покращення матеріального стану, а й значну цивілізаційну місію¹²¹. У квітні 1904 р. завдяки зусиллям галицького намісника цісар санкціонував закон про бюро посередництва праці, що посилював контроль польських політиків над еміграційними потоками¹²². Однак протести українців і втручання Е. Кербера¹²³ змусили А. Потоцького видати старостам нове розпорядження, яке обнародувала “Gazeta Lwowska” 10 травня 1904 р. У ньому намісник називав реакцію українців на попередній обіжник “непорозумінням” і зобов’язував старост не чинити перешкод у виїзді тим робітникам, які мали укладені контракти й оформлені документи або проігнорували застереження про можливі небезпеки. Адміністративним органам влади наказано не ускладнювати оформлення документів. Обіжник стабілізував ситуацію¹²⁴. Улітку 1904 р. “Діло” оцінювало число українських галицьких заробітчан у Пруссії у 18 тисяч осіб. З іншого боку, дії намісника змусили українських політиків відповідальніше підходити до справ масової еміграції, зокрема закликати населення перед виїздом обов’язково консультуватися з офіційними представництвами УНДП, а також звертати увагу, щоб “вибираючі ся в Німеччину заробітчани були людьми, які і собі можуть приробити добутку і не нанесуть шкоди добрій опінії руского робітника в Німеччині”¹²⁵.

¹²⁰ Прихований зміст цього обіжника українські політики вбачали в підтримці заробіткової еміграції польського населення, яке, здобувши в країнах Заходу “засоби материяльні і культурні”, після повернення мало “помочи усій Польщи запанувати над руским населенєм”, тоді як український селянин мав залишатися у краю не лише для того, щоб не створювати полякам конкуренції на виїзді, а й щоб за півціни працювати на польських шляхтичів, виконуючи “ролю звичайного робучого інвентаря, прикованого до землі” (Суд над указом гр. Потоцького // Діло. 1904. Ч. 70. 31 марта [13 цвітня]).

¹²¹ З цього приводу в часописі “Діло” стверджувалося: “В еміграції за зарібками є ще і друга, не менше важна сторона – культурна. Наш мужик є лихим господарем, а в осьвітї, в культурнім способі житя, лишив ся значно позаду, як кождий чоловік, замкнений в вузких рамках своєї найближшої околиці, де економічні і цивілізаційні обставини не дають змоги двигати ся на місци на висший степен ь культури [...]. А сі красші культурні обставини, тога практична школа житя, існують за границею, звідки виходець вертає зовсім відмінним, новим чоловіком, з іншими поглядами, з іншими привичками, а навіть з іншим способом продуктивної праці і товариского житя. Вернувши до краю, виходець інакше вже стане поводити ся, інакше побудує хату, інакше стане господарити на своїм обійстю і в поли, одним словом, стане ся за оден-два роки тим, що називаємо культурним чоловіком. Сиджене на місци, серед тої убогої малокультурної атмосфери в краю єму того ніколи не дасть, навіть при найусерднійших змаганях сьвітлич цивілізуючих одиниць – що дасть єму бачене власними очима широкого цивілізованого сьвіта. І відчуває се мимохїть наш галицкий емігрант, котрого жене туди за границю неначе якась утаєна душевна сила, подібна до того інстинкту давленого в темноті всякого сотворіня, що пре ся до воздуха і сьвітла” (На зарібки // Діло. 1904. Ч. 69. 26 марта [8 цвітня]).

¹²² Бюро посередництва праці санкціоновані! // Діло. 1904. Ч. 84. 16 (29) січня.

¹²³ На зарібках в Німеччині // Діло. 1904. Ч. 192. 26 серпня (8 вересня).

¹²⁴ Нове розпоряджене в справі еміграції // Діло. 1904. Ч. 94. 28 цвітня (11 мая).

¹²⁵ На зарібках в Німеччині // Діло. 1904. Ч. 192. 26 серпня (8 вересня).

Важливим пунктом українсько-польської конфронтації в період намісництва А. Потоцького стала діяльність українських гімнастично-пожежних товариств “Січ”. Січовий рух, ініційований на зламі XIX і XX ст. Кирилом Трильовським, швидко набув масового характеру. Діяльність товариств, що створювалися для надання допомоги населенню при пожежах і стихійних лихах, виявлялась у спортивних вправляннях, зокрема з топірцями, списками, хустинами, вінками та іншими елементами національного строю, а також в історично-патріотичних зібраннях. Назва товариства та елементи його структури нав’язували до часів козаччини й уже таким чином становили певний виклик польській державній ідеї. Серед найбільш шанованих січовиками національних героїв були Іван Богун та Іван Гонта¹²⁶. Лише протягом 1903 року число місцевих осередків товариства “Січ” зросло з 20 до 122. Українці відкрито визнавали, що ідея товариств полягала не стільки у “фізичному вихованні нації”, скільки в “зрегламентовані цілого народу в карні, здисципліновані і одноцільній команді підлягаючі кадри, проняті одним горожансько-патріотичним духом”¹²⁷. Демонстраційні походи української молоді з елементами зброї ставали додатковим чинником посилення міжнародної напруги на місцевому рівні. Особливого поширення січовий рух набув на Гуцульщині, яка раніше не належала до політично активних українських регіонів. Місцева влада тут зосереджувалась у руках польських шляхтичів, на її нижчих ланках процвітали корупція й зловживання, що робили терен сприятливим для правопорушень на виборах. “Хоч най там не знати яка невидана ексцеленція кандидує – могла бути родом і з лісів Африки, – стверджувало “Діло”, – а в Косові все єї були би вибрали”¹²⁸. Напруга в регіоні нагніталася також актуалізацією історичної пам’яті про колишній рух опришків.

19 лютого 1904 р. А. Потоцький скерував до старост східногалицьких повітів таємний обіжник наступного змісту:

Руська радикальна агітація, що тепер таємно поширюється в східній частині краю, вимагає надзвичайної пильності органів влади. Не сумніваюся, що Ви повністю усвідомлюєте небезпеку й нічого не занедбаєте, аби мати докладну інформацію про розміри агітації й засоби, які використовують радикальні агітатори. Я вимагаю від пана ц. к. старости звіту про всі найважливіші спостереження. Для полегшення збору інформації довірчим шляхом можу на жадання переслати невелику грошову суму¹²⁹.

¹²⁶ Докладніше про товариство “Січ” див.: *Трофим’як Б.* Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). Тернопіль, 2001; *Гуйванюк М. Р.* Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). Чернівці, 2009.

¹²⁷ “Соколи” і “Січи” в 1903-ім році // *Діло*. 1904. Ч. 8. 12 (25) січня.

¹²⁸ *Черлин*. З нагоди напастий на Гуцульщину // *Діло*. 1904. Ч. 95. 1 (14) мая.

¹²⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1296, арк. 84 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 19 лютого 1904 р.).

Звіти з місць посилювали занепокоєння. Так, гусятинський староста доповідав про значий розмах українського “радикального” руху, осередком якого називав село Босири, а керівником – греко-католицького священника Северина Матковського. Урядовець писав:

Я спостерігаю за цією агітацією і докладаю всіляких старань, щоб дійти до її змісту, однак досі здебільшого безуспішно, оскільки це завдання мені утруднює брак осіб, які спромоглися б на відвагу можливо наразитися радикальному стороництву через підглядання й виявлення мені потім його діяльності.

Староста доповідав про свою недовіру жандармам, які ймовірно співпрацюють з українськими радикалами, і навіть про нагромадження в Босирах вогнепальної зброї (револьверів), що переправляється поштою¹³⁰. Значний розмах січового руху констатував городенківський староста. На початок квітня 1904 р. в повіті було 12 осередків “Січі” з уже затвердженими намісництвом статутами, лише “Січ” у Городенці налічувала 400 членів, в інших місцевостях йшла підготовка до заснування. Членами товариств здебільшого були парубки, що називали себе “козаками”, а керували ними “кошові” з колишніх солдатів австрійської армії. “Вони не займаються вправами по гасінню пожеж чи гімнастикою, – стверджував староста, – [...] натомість відбувають формальні військові муштри при звуках труби й читають найрадикальніші часописи і брошури, як “Свобода”, “Гайдамаки” й т. ін.”. За словами старости, члени “Січі” “перейняті невдоволенням існуючим суспільним ладом і виражають це зухвалими погрозами полякам і жидам”. Січовики нібито трактували організацію як “руське національне військо” й навіть припускали можливість його використання в придушенні “польських бунтів”¹³¹. Адміністративна влада спробувала обмежити січовий рух. Одним із перших кроків стала заборона косівського старости носити “топірці”, які прирівняно до холодної зброї¹³².

Ескалацію напруги між “Січами” і владою започаткував арешт наприкінці квітня 1904 р. під час створення “Січі” в селі Полянка Косівського повіту кошового Юрія Соломійчука. У навколишній місцевості (села Кути, Жаб’є та

¹³⁰ Там само. Арк. 93–94 (лист старости Гусятинського повіту до Галицького намісництва, Гусятин, 22 лютого 1904 р.).

¹³¹ Там само. Оп. 8, спр. 327, арк. 1–11 (лист старости Городенківського повіту до Галицького намісництва, Городенка, 6 квітня 1904 р.).

¹³² Це суперечило цісарському патенту, за яким дозволялося носіння зброї як елементу національного одягу. Розпорядження підривало мосяжництво, одне з небагатьох прибуткових занять на Гуцульщині. Подібних заборон не існувало в інших австрійських провінціях, зокрема в Буковині. Публікація в “Ділі” була звернена безпосередньо до Е. Кербера. “Ми не ставимо такого питання до нашого пана намісника, – зауважував часопис, – бо він не зволив нічого відповісти на інтерпеляцію посла Олесницького в тій справі, а тепер п. намісник, як кажуть, дуже зайнятий виборами, тож его акція в тій справі могла би як-раз опізнитись на тогди, коли в нашій Гуцульщині останесь лише згадка про топірці”. Більша частина публікації була конфіскована цензурою як така, що підривала довіру до державної влади (Самоволя ц. к. старости // Діло. 1904. Ч. 46. 27 лютого [11 марта]).

інші) закружляли чутки про те, що сотні озброєних січовиків вдаватимуться до акцій протесту. На початку травня 1904 р. польська преса, передусім ендецького напрямку, вмістила описи “бунтів”: начебто сотні січовиків, деякі з яких напідпитку, озброєні палицями, під звуки пісень “Ще не вмерла Україна” і “Не пора” крокують вулицями згаданих сіл, нищачи все на своєму шляху. Перелякане польське й єврейське населення нібито перебувало у схованках, з’явилися чутки про важкі поранення кількох поляків. “Ситуація стає дедалі загрозливішою”, – підсумовували польські часописи. У Кути, Косів і Жаб’є було введено військо. Повідомленням польської преси суперечили донесення українських кореспондентів – ті доводили, що у згаданих місцевостях цілком спокійно¹³³. “Вояки в Кутах, – писало “Діло”, – числом 32 стоять без заняття в дому заїзднім а оден з них голосно виразив своє невдоволенє словами: кажуть нам шукати не знати якого чорта”¹³⁴.

Українські політики припускали, що публікації польської преси стали складовою частиною плану придушення українського руху на Гуцульщині¹³⁵. Подальші події підтверджували справедливість цих припущень. Тиск адміністративної влади на “Січі” посилювався. Намісництво відкидало подані на затвердження статuti “Січей”, тривали арешти активістів¹³⁶. За статті, в яких зверталось увагу на цю проблему, систематично конфісковувалась українська преса. Жандарми шукали по домівках січову символіку та вилучали її. 10 травня 1904 р. українські парламентські депутати подали запит про переслідування “Січей”, де, зокрема, стверджували: “здає ся, постановлено арештувати всіх кошових загалом, а если то досі не наступило, то хйба для того, що они суть приневолені ховати ся і додому не приходять”¹³⁷. Староста Городенківського повіту мотивував заборону публічного походу січовиків “чутками, що після зібрання члени всіх товариств влаштують прогулянку до Городенки, а староство навіть не матиме часу телеграфувати за військом”¹³⁸. Косівський староста розіслав місцевим осередкам “Січі” обіжники, в яких стверджувалося: через обговорення січовиками політичних питань, спричинені цим ексцеси і страх перед заворушеннями та перевищення статутних повноважень діяльність товариств припиняється, всі протоколи засідань і відзнаки наказувалося передати делегатові староства¹³⁹.

Подібні розпорядження видавали й інші старости, що забороняли січовикам влаштовувати збори під відкритим небом, організовувати корпоративні походи, носити відзнаки, прапори, ленти, дерев’яні топирці, вимагаючи для використання

¹³³ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 91. 24 цвітня (7 мая).

¹³⁴ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 95. 29 цвітня (12 мая).

¹³⁵ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 91. 24 цвітня (7 мая).

¹³⁶ Новинки // Діло. 1904. Ч. 95. 1 (14) мая.

¹³⁷ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 101. 8 (20) мая.

¹³⁸ ЦДДА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 327, арк. 9 (лист старости Городенківського повіту до Галицького намісництва, Городенка, 6 квітня 1904 р.).

¹³⁹ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 99. 4 (17) мая.

подібної символіки в кожному окремому випадку спеціального дозволу¹⁴⁰. Однак Державна прокуратура не знайшла підстав для судових процесів проти січовиків. Натомість Крайовий виділ підготував закон, яким передбачив своє право розподіляти субсидії між протипожежними товариствами й таким чином ставив їх під певний контроль. На цей момент переслідування січового руху дещо вщухли, однак саме питання періодично загострювалося і по суті було зняте лише в період намісництва М. Бобжинського, який розпорядився припинити переслідування товариств. Значущості справі “Січей” надавало рішення УНДП трактувати їх як власні осередки національного руху¹⁴¹. Аргументом у відстоюванні прав січового руху було те, що одночасно в польських товариствах “Сокіл” по всій Галичині без жодних переслідувань провінційної влади “формується горячково кадри будучого польського війська”¹⁴². Синхронні дії старост у Східній Галичині дали українцям підстави для висновку, що “акцію проти “Січий” закрито на ширшу скалю і годі нам собі зобразити, аби діяла ся вона без відома графа Андрея Потоцького”¹⁴³.

Помітною подією політичного життя Галичини в першій половині 1904 р. стали додаткові сеймові вибори, які проводилися внаслідок складення повноважень українськими депутатами. Ці вибори стали першим випробувальним майданчиком союзу між польськими політиками і русофілами. Увага була прикута до Бродівського повіту, де на протиположній кандидатурі символів “нової ери” О. Барвінського русофіли й місцеві польські землевласники зробили ставку на о. Теодозія Еффиновича. За таких умов позиція намісника, що мав значний вплив на результати сеймових виборів, набувала особливого значення. Не випадково староста Бродівського повіту одразу звернувся до А. Потоцького з інформацією про кандидатуру Т. Еффиновича і проханням щодо інструкції “яку маю дати йому відповідь” стосовно позиції уряду¹⁴⁴. Наступного дня, 5 лютого 1904 р., на листі з’явилася примітка “полагоджено усно”¹⁴⁵. Світло на зміст примітки проливає інформація з виборчого округу. У розмові з представником О. Барвінського староста “під великою тайною” повідомив: “Намісник сказав, що уряд буде рішучо нейтральним. Щось змінилося від листопада, з того часу, як я бачився з маршалком Бадені”¹⁴⁶. Урядовець стверджував, що А. Потоцький зазнавав серйозного тиску східногалицьких

¹⁴⁰ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 103. 10 (23) мая.

¹⁴¹ ЦДДА України у Львові, ф. 372 (Володимир Охримович), оп. 1, спр. 14, арк. 9 зв. (обіжник Народного комітету УНДП, Львів, 4 березня 1905 р.).

¹⁴² Ще один налигач // Діло. 1904. Ч. 203. 9 (22) вересня.

¹⁴³ Польська мафія // Діло. 1904. Ч. 99. 4 (17) мая.

¹⁴⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1296, арк. 43–43 зв. (лист старости Бродівського повіту до Президії Галицького намісництва, Броди, 4 лютого 1904 р.).

¹⁴⁵ Там само. Арк. 45 зв.

¹⁴⁶ Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України (далі – ЛННБ), відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 887 / п. 70, арк. 34 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, Лешнів, 17 лютого 1904 р.).

шляхтичів, і навіть показував на підтвердження цього деякі документи¹⁴⁷. Нічого, окрім запевнень про нейтральність, не зміг добитися від намісника й Є. Олесницький¹⁴⁸. А. Потоцький очевидно вплинув і на позицію С. Бадені, який дотепер завжди підтримував О. Барвінського¹⁴⁹. Результат виборів у Бродівському повіті, які виграв Т. Еффинович, став знаковою подією, що продемонструвала можливість польсько-русофільської спілки проти українського руху за підтримки галицького намісника.

Улітку 1904 року в краї готувалися до приїзду австрійського прем'єра Е. Кербера. Другий за такий стислий проміжок часу візит у Галичину вищої посадової особи країни мав свідчити про особливу увагу Відня до розвитку далекої провінції. Польська преса наголошувала, що приїзд Е. Кербера став прямим наслідком його приязних стосунків із намісником¹⁵⁰. А. Потоцький у середині липня 1904 р. перервав відпочинок у Карлсбаді і від'їхав до Відня для укладення програми візиту¹⁵¹. Метою приїзду Е. Кербера оголошено інспекцію провінційної адміністрації, неофіційно йшлося про порозуміння з польськими політиками в загальнодержавних питаннях. Польські діячі прагнули використати візит для встановлення тісніших контактів з австрійським прем'єром і здобуття його підтримки в справі розширення автономії. Програма візиту була укладена так, аби вразити гостя польськими історичними та мистецькими пам'ятками і забезпечити його неофіційне спілкування з польським аристократичним середовищем. Візит Е. Кербера розпочався 27 серпня 1904 р. з Кракова, де він у супроводі А. Потоцького відвідав Вавель, костел Св. Марії, Національний музей, Музей Чарториських, Фонд Александра Любомирського, бібліотеку Ягеллонського університету, врешті – копальні солі у Велічці.

Увечері 27 серпня у кам'яниці “Під Баранами” А. Потоцький влаштував на честь прем'єра урочистий прийом, інший, не менш пишний бенкет був організований Романом Потоцьким у Ланьцутському палаці 29 серпня, під час переїзду Е. Кербера з Кракова до Львова. На обох прийомах були присутні винятково представники двору й польської аристократії, на них не запрошено жодного українця¹⁵². Місце, призначене останнім при організації цього візиту, було сформульоване польськими часописами так: прем'єр мав на власні очі “переконатися”, що епізодичні непорозуміння на національному ґрунті в Галичині не є результатом несправедливої чи легковажної політики поляків

¹⁴⁷ Там само. Арк. 66 зв.–65.

¹⁴⁸ Там само. Спр. 2012 / п. 127, арк. 39 (лист Є. Олесницького до О. Барвінського, 23 квітня 1904 р.).

¹⁴⁹ Там само. Спр. 887 / п. 70, арк. 64 зв. (лист М. Герасимовича до О. Барвінського, Лешнів, 23 червня 1904 р.).

¹⁵⁰ Prezydent Koerber we Lwowie // Czas. 1904. Nr 200. 1 września.

¹⁵¹ Дрібні вісті // Діло. 1904. Ч. 145. 1 (14) липня.

¹⁵² Dr Koerber w Krakowie // Czas. 1904. Nr 197. 28 sierpnia; Dr Koerber w Galicyi // Czas. 1904. Nr 198. 30 sierpnia.

щодо українців, а наслідком “сліпої ненависті, яку штучно викликають шовіністи, що колись тяжко відповідатимуть перед нащадками за шкоди, завдані всьому краю і власному народові”¹⁵³.

Е. Кербер у Галичині повністю увійшов у роль західного цивілізатора і поступовця. Він сипав навколо високими фразами про прогрес, швидке прилучення Галичини до високорозвинутих європейських регіонів, потребу гуманізму, а урядників закликав пам’ятати не лише про правильне функціонування державної машини та ретельне виконання службових обов’язків, а й “про вартість людини”¹⁵⁴. Пам’ятаючи як українську депутацію нещодавно навіть не допустили до цісаря у Львові, українські політики вирішили серйозно підготуватися до візиту австрійського прем’єра і таки змусити його зауважити власне існування. Ще напередодні прибуття Е. Кербера до Львова “Діло” звертало увагу на глибокий розрив між світом правлячої верхівки та політичними реаліями галицьких українців:

Д-р Кербер розвиває високогуманні та поступові погляди про адміністрацію на словах, а рівночасно – на ділі – дає повну апробату тій галицькій адміністрації, на яку одним потрясаючим хором жалує ся все населене Галичини і яка стала позорищем для всієї Австрії. Та краківська промова президента міністрів се справдішна мініятура цілої его тактики. Високопарні, буйні, широкі та лискучі фрази у словах, а як-раз противне: тісний бюрократизм, потуране публичній корупції, нехтоване потреб населеня в ділах! Ми вже начитали ся доволі отсих “програмових” фразеологій. Д-р Кербер вже досить наобіцював, досить зачеркнув всіляких реформ, досить вже начванив ся своїми гуманними поглядами та поступовими замірами – в дійсности д-р Кербер ні пальцем не кивне, щоби вимести раз ту Авгієву стайню¹⁵⁵.

Ключові події відбулися 31 серпня 1904 р. Уранці цього дня Е. Кербер прибув до будинку Галицького намісництва, де спершу ознайомився з роботою президіяльного відділу і деяких департаментів, а згодом зустрівся з чиновниками на чолі з намісником. Останній у вступній промові високо оцінив “трудолюбивість і совісність” свого апарату. Найбільшими перешкодами в організації управління Галичиною він назвав малочисельність працівників і завеликі розміри староств. А. Потоцький підкреслив тісну й позитивну співпрацю з урядом Е. Кербера, наголосивши, що саме завдяки цьому добився низки сприятливих для Галичини рішень. Відповідь Е. Кербера виявилася справжньою одою на честь намісника:

Насамперед дозвольте мені, Ексцеленціє, повторити тут мою палку подяку за те, що Ви, покликані найвищим розпорядженням, з патріотичною готовністю стали на чолі адміністрації цього краю. Я пишаюся тим, що свого часу

¹⁵³ Z powodu podróży Dra Koerbera // Czas. 1904. Nr 198. 30 sierpnia.

¹⁵⁴ Dr Koerber we Lwowie // Czas. 1904. Nr 199. 31 sierpnia.

¹⁵⁵ Д-р Кербер в Галичині // Діло. 1904. Ч. 183. 16 (29) серпня.

запропонував це рішення цісареві, і думаю, що таким чином я найвиразніше показав моє ставлення до Королівства Галичини і Лодомерії; також край і народи, що в ньому живуть, з радістю привітали це рішення і почуваються вповні щасливими під проводом Вашої Ексцеленції.

Оскільки розмаїття політичних поглядів викликає деякі розбіжності, можу зі справжнім задоволенням ствердити, що об'єктивність і добрі наміри Вашої Ексцеленції знаходять відгос у всьому краї і що всі верстви суспільства споглядають на свого намісника з повною довірою. Спокій утвердився в Галичині. Кожний окремих мешканець почуває себе безпечним щодо захисту своєї свободи і своїх прав. Я впевнений, що Вашій Ексцеленції вдасться усунути будь-яку незгоду в краю й таким чином реалізувати наміри уряду, спрямовані на добро його мешканців.

Мої панове! Йдіть за своїм керівником в безумовному послуку і вірній відданості. Він приведе Вас лише до доброго¹⁵⁶.

Під час прийому в намісництві до Е. Кербера прибула українська депутація представників східногалицьких повітів на чолі з Ю. Романчуком, яка представила різке відмінний погляд на галицьку адміністрацію. Українські політики стверджували: головні зусилля адміністрації спрямовані на те, щоб не допустити зміцнення українців; на місцях панує свавілля й порушення конституційних прав, владні повноваження свідомо передаються найгіршим особам, щоб вони чинили зловживання; обмежуються будь-які вияви активності українського руху, права української мови не поважаються, з українськими селянами державні службовці поведуться не як із вільними громадянами, а "по-панськи"; винні у зловживаннях чиновники не караються, навпаки – утверджується погляд, що "надокучанням русинам" можна компенсувати бездіяльність чи зловживання в інших сферах. У відповідь Е. Кербер заявив, що уряд "тепер власне поставив таку програму, аби всі народи Австрії були задоволені й ніхто не був упосліджений", запевнив, що особисто сприятиме полагожденню протиріч, і знову наголосив, що повністю довіряє намісникові і той виконуватиме в Галичині урядову програму.

Одночасно з перебуванням Е. Кербера в Галицькому намісництві у приміщенні філармонії розпочалось організоване УНДП "всенародне" віче. Останній масовий захід такого характеру у Львові мав місце ще 1898 року. Число учасників віча періодичні видання подавали по-різному, залежно від власних уподобань – від кількох сотень до 4 тисяч осіб. За твердженням "Діла", учасники, більшість яких становили селяни, вщент заповнили приміщення. Керував вічем заступник голови УНДП К. Левицький. Віче ухвалило резолюцію, зазначивши в ній, що діюча під протекторатом центрального уряду "адміністрація Галичини, віддана умисно в руки штучно витвореної польської переваги, ділає вже від ряду літ свідомо і систематично на знищене Руси а яко средства до того уживає всілякого роду безправств і деморалізації". За деякий

¹⁵⁶ Dr Koerber we Lwowie // Czas. 1904. Nr 199. 31 sierpnia.

час на віче прибув Ю. Романчук, який переказав відповідь Е. Кербера. Слова прем'єра, особливо в частині, де йшлося про довіру галицькому намісникові, викликали глузливі репліки. Віче ухвалило ще одну резолюцію і в ній висловило “своє обуренє, що шеф центрального правительства уважає за вказане скрити ся за плечі польского намісника”¹⁵⁷.

Як виклик українцям, “що протестують проти управи сего як-раз намісника і що жадали категоричної єї зміни” сприйняло відповідь Е. Кербера “Діло”: “Д-р Кербер так, як в парламенті мав чоло відіслати нас до галицкогo сойму, відіслав тепер до галицкогo намісника, того самого гр. Потоцкогo, що недавно ще, забувши про Жовті Води, важив ся нам грозити Берестечком”¹⁵⁸. Після завершення віча кілька сотень його учасників рушили демонстраційним походом до Галицького намісництва. На розі вулиці Личаківської їх зупинила піша й кінна поліція. Після відмови демонстрантів розійтися, поліція застосувала силу. Розпочалися масові сутички, а “в часі сеї демонстрації д-р Кербер разом з блідим на лиці намісником стояли на бальконі палати намісника, віддаленім лише кілька кроків – приглядались як руский нарід точить теплу кровицю до сего шампана, що пани єго вчера з д-ром Кербером запивали”. Комісар поліції застеріг прем'єра перед небезпекою переїзду в приміщення казино, де був запланований сніданок. Е. Керберу довелося пробиратися до казино напівпотаємно. Тим часом поліція масово заарештовувала учасників демонстрації, серед них був і Мирослав Січинський. Під час сутичок із поліцією тоді був заарештований його брат Мстислав, якого серйозно побито. Мстислав Січинський був визнаний винним в “організації збіговища” та образі чиновника і засуджений до 10 днів арешту. Разом із ним до відповідальності була притягнута сестра Олена Левицька¹⁵⁹.

Важко сказати, які думки кружляли при спогляданні цих подій у голові Е. Кербера, не залишилося також і свідчень того, про що він розмовляв із постійно супроводжуючим його намісником. Можна однак припустити, що українське питання стало внаслідок цих подій предметом їх обговорення, чого спершу польські політики воліли уникнути. Підтвердженням цьому може служити той факт, що прощальну промову в Галичині на вечірньому прийомі у С. Бадені Е. Кербер присвятив власне національним протиріччям Австрії, і була вона доволі тривалою та навіть не позбавленою історіософського змісту. Прем'єр констатував, що країна опинилася “в епіцентрі національної боротьби, успадкованої від минулих століть”. Парадокс ситуації урядовець вбачав у тому, що національні рухи розхитували структуру монархії, спираючись на забезпечені нею ж конституційні права і свободи. Як наголосив Е. Кербер, у всіх народів повинні сформуватися “патріотичні сили” і вони мусять усвідомлювати відповідальність за долю держави, що стала їх спільним домом,

¹⁵⁷ Русини а Кербер // Діло. 1904. Ч. 185. 18 (31) серпня.

¹⁵⁸ Відповідь д-ра Кербера і д-рови Керберови // Діло. 1904. Ч. 186. 19 серпня (1 вересня).

¹⁵⁹ Новинки // Діло. 1905. Ч. 49. 30 лютого (15 марця).

і загрози для кожного з них, які може принести її послаблення. Важливою також була теза, що національна програма уряду буде спрямована на забезпечення вільного розвитку всіх народів, однак успіхи одного не можуть досягатися шляхом обмеження “рації стану” іншого, а здобутки не можуть ставати плацдармом для розпалювання міжнаціональної конфронтації.

Українцям у промові прем’єра – якщо не враховувати кількарізних згадок їх у числі інших австрійських народів – не було присвячено ані слова. Натомість наприкінці виступу Е. Кербер високо оцінив державницьку позицію галицьких поляків¹⁶⁰. На світському рауті після обіду були присутні чимало галицьких політиків, у тому числі українці Ю. Романчук, К. Левицький, Михайло Король. За свідченням К. Левицького, у приватній розмові прем’єр скаржився, що його несправедливо звинувачують у змові проти українців, а водночас переконував, що українці досягнуть своєї мети лише витривалою працею¹⁶¹. Зміст і тональність слів прем’єра засвідчили, що польським політикам загалом і А. Потоцькому зокрема вдалося реалізувати власний сценарій. Утім, українські політики також окреслили перебіг візиту як свій “незвичайний політичний успіх”, бо “д-р Кербер міг пересвідчити ся, що ему не вільно ігнорувати руских господарів сеї землі”¹⁶². Справді, одним із наслідків візиту прем’єра в Галичину стало – не без його тиску – ухвалення Галицьким сеймом 5 листопада 1904 р. рішення про заснування української гімназії в Станіславові. Однак це стало чи не останнім втручанням у галицькі справи Е. Кербера, уряд якого наприкінці 1904 р. пішов у відставку.

Уже в перші роки намісництва А. Потоцького оцінки його урядування українською й польською громадськістю почали діаметрально розходитися. Його авторитет серед галицьких поляків зростав. Ось що писав про А. Потоцького польський публіцист Станіслав Россовський:

Анджей Потоцький виправдав усі надії, пов’язані з його переселенням із сеймового будинку під Кавки. [...] Граф Анджей Потоцький – це цілком новий у нас тип державного правителя. Йому чужа як напищенність Сангушка, так і задерикуватість обох Бадені й перебільшена скромність попередника. Він є чоловіком надзвичайно реальним. [...] З того часу, як став намісником, першим з’являється в кабінеті й лише пізно вночі залишає свій пост. Немає жодної найдрібнішої справи, в яку він би безпосередньо не вник – і немає жодного

¹⁶⁰ Dr Koerber w Galicyi // Czas. 1904. Nr 200. 1 września.

¹⁶¹ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 396–397.

¹⁶² Новинки. Руска демонстрация у Львові // Діло. 1904. Ч. 186. 19 серпня (1 вересня). Українці стверджували, що продемонстрували незворотно зміну часу, сплутали плани “польско-керберівських любовців”, здивували Е. Кербера, який “сподівав ся мабуть, що приголомшені Русини не здобудуть ся на ніякий вислів протесту та що в его торгах з польско-шляхоцькими верховодами руский нарід відиграє ролю німого статиста, а що найбільше ціла его стріча з Русинами обмежить ся на чолобитних просьбах та на відспіванню сакраментального “многая літа” в зморшавілих мурах ставропільського інститута” (Віденьська преса а Кербер і Русини // Діло. 1904. Ч. 187. 20 серпня [2 вересня]).

гвинтика в адміністративній машині, який би вирвався з-під контролю намісника. Той насправді великий пан, той ординат, доходи якого співмірні з королівськими, працює майже без відпочинку, а що викликає найбільший подив – без надії на службове підвищення¹⁶³.

Українські політики, підводячи перші підсумки урядування А. Потоцького, різко негативно коментували його позицію в українському питанні. “Вже досить води в Дністрі уплило, – стверджувало “Діло”, – аби проявилися в галицькій адміністрації сліди руки гр. Потоцького, так шумно реклямованої правительством поправки відносин доглянути годі”¹⁶⁴. Серед найбільших недоліків називалося: анархія у місцевій адміністрації та свавілля старост, порушення виборчого законодавства, переведення активних чиновників-українців, зміна мови викладання в народних школах з української на польську, втручання намісника в еміграційні питання, часті конфіскації української преси, брутальна поведінка чиновників і жандармів. Отже, як підсумовував часопис, доказів того

строгого почуття справедливости, в яке п. президент міністрів убрав галицького намісника гр. Потоцького, не списав би і на воловій шкірі, а вже тої дрібної частинки, що остає ся ще в найсвіжішій памяті з самих остатних часів, аж надто досить для руського народу, щоби увіковічити справедливість гр. Андрія Потоцького, так як уже увіковічнив память одного Потоцького в народній пісні “Гей, пане Потоцький!”¹⁶⁵.

**“Яка рация в постійнім легковаженю Русинів?”:
загострення українсько-польських відносин під час боротьби
за парламентську виборчу реформу**

Від початку 1905 року суспільно-політична ситуація в Галичині загострювалася під впливом революційних подій у Російській імперії. Такий стан вимагав особливої пильності державної влади, щоб, з одного боку, дотримуватися гарантованих конституцією прав і свобод, з іншого – не допустити до масових заворушень і повторення російських подій, а також до ускладнення австро-російських взаємин. 17 лютого 1905 р. А. Потоцький підписав обіжник, закликавши в ньому видавати дозвіл на проведення масових заходів з обговоренням ситуації в Росії лише за умови, якщо організатори гарантуватимуть

¹⁶³ *Monokl.* [Rossowski S.]. Ojcowie narodu // *Wiek Nowy*. Lwów, 1905. Nr 1289. 18 października.

¹⁶⁴ Рік 1903 в нашій народній політиці // *Діло*. 1904. Ч. 1. 2 (15) січня.

¹⁶⁵ *Justitia fundamentum regnorum* // *Діло*. 1904. Ч. 116. 26 мая (8 червня). Сюжетом цієї народної пісні були події Хмельниччини. Фрагмент, в якому згадувалося прізвище Потоцького, звучав так:

Тоді козаки ляхів доганяли / Пана Потоцького піймали, / Як барана зв’язали / Та перед Хмельницького-гетьмана примчали. / “Гей, пане Потоцький! / Чом у тебе й досі розум жіноцький? / Не вмів ти еси в Кам’янськім Подільці пробувати, / Печеного поросяти, куриці з перцем та з шафраном уживати, / А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати / І житньої соломахи з тузлуком уплітати. / Хіба велю тебе до рук кримському хану дати”.

їх спокійний перебіг. Натомість “проти вуличних заворушень або демонстрацій, які б розпочалися, попри дані запевнення, особливо проти таких вибриків, як наприклад, публічне нищення портрету царя, належить рішуче виступити”¹⁶⁶.

Події в Російській імперії, сподівання на лібералізацію її політичної сфери та на нові принципи побудови польсько-російських взаємин суттєво вплинули на польсько-українські стосунки в Галичині. Прислухаючись до аргументів ендеків, які пов’язували відновлення польської державності саме з Росією, польські політики в Галичині значно лояльніше, ніж дотепер, почали ставитися до русофільської течії в українському русі, сподіваючись використати її в складних геополітичних комбінаціях. Яскравим прикладом цього стала позиція А. Потоцького щодо вимог українофільських політиків відібрати в русофілів найзаможнішу українську національно-культурну інституцію – Народний дім. У листі до О. Барвінського в листопаді 1905 р. Тит Ревакович так описував реакцію митрополита Андрея Шептицького на спроби українців добитися підтримки намісника:

Нам.[існик] Потоцький не є рішучий чоловік, щоби він в так важній справі зробив так або сяк. Він нічого не зробить. А впрочім він не хоче собі наразити “твердих”. А народне сторонництво – що му дасть? Нічого. Посли – як суть так і будуть в опозиції до ряду, а хибаж “Діло” похвалить го в 1 або 2 числах – і на тім конець. Ведле гадки о. Гузара і проф. Студ-[инсько]го повторив оцим о. митр.[ополит] слова Потоцького, з котрим мабуть вже говорив. [...] Потоцький на нашу користь нічого не зробить. Они всі боять ся наших трупів кацапів і уважають їх яко дуже сильну впливову партію¹⁶⁷.

Ці слова також показують, що українські й польські національні середовища в Галичині продовжували функціонувати в паралельних світах, не розуміючи внутрішню ситуацію іншого. Звісно, А. Потоцького було важко запідозрити в нерішучості, і керували його позицією цілком інші міркування, але так само й польські політики дуже наївно розраховували утримувати контроль над українським рухом за принципом “поділяй і володарюй”.

Початок внутрішньополітичних реформ у Росії актуалізував дискусії про перебудову Габсбурзької монархії, які оберталися навколо двох тем: вирішення національного питання й запровадження загального виборчого права. Реформи стали особливо реальними після заяви 28 листопада 1905 р. австрійського прем’єра Пауля Гауча про намір уряду представити парламенту проект виборчої реформи на засаді загального, рівного, прямого й таємного права голосування, з урахуванням податкової сили, економічних і культурних впливів провінцій у державі (йшлося про нерівне виборче право для різних народів). Пропонуючи реформу, австрійський уряд прагнув заспокоїти масові рухи й водночас знайти

¹⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1299 (обіжник А. Потоцького, Львів, 17 лютого 1905 р.).

¹⁶⁷ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 11, спр. 1041 / п. 78, арк. 51–51 зв. (лист Т. Реваковича до О. Барвінського, 24 листопада 1905 р.).

інтегруючий чинник для розбурханого національними пристрастями парламенту¹⁶⁸. У політичному житті Габсбурзької монархії в цей період запанував національний солідаризм: сили різного спрямування об'єднувалися, аби забезпечити найвигідніші для своїх народів умови виборчої реформи.

Українські політики пов'язували надії з масовими акціями, твердячи, що успіх у протистоянні з поляками залежатиме від того “о скільки постава руских мас в Галичині буде такою, аби викликувала справдішній ляк у наших противників і респект у Відни”¹⁶⁹. Більшість польських політичних сил відкидали запровадження загального й рівного виборчого права, яке б звело значення поляків у Східній Галичині до ролі національної меншості¹⁷⁰. На зламі 1905 і 1906 рр. у східногалицьких повітах розгорнувся вічовий рух за загальне виборче право¹⁷¹. Польська преса рясніла кореспонденціями про його розмах і антипольське спрямування, переконувала в готовності українців громити панські маєтки та закидала урядові, що той “не має почуття відповідальності, не рахується з наслідками своїх дій”¹⁷². Одночасно польські ендеки організовували в Східній Галичині масові зібрання, які на противагу гаслу загального виборчого права висували вимогу розширення Галицької автономії. Ендеки розраховували на підтримку Галицького намісництва й тиснули на А. Потоцького задля її здобуття¹⁷³. Природними союзниками українського руху в боротьбі за демократизацію виборчої системи були польські соціалісти. Про розмах масових акцій свідчить організована соціалістами 23 жовтня 1905 р. перед будинком Галицького сейму демонстрація за запровадження загального, рівного, прямого й таємного виборчого права, число учасників якої хиталося, за різними оцінками, від 20 до 50 тисяч чоловік¹⁷⁴.

Розгортання масових акцій вимагало від органів державної влади підготовки до ймовірних заворушень. 12 листопада 1905 р. А. Потоцький звернувся до староств з обіжником, в якому попереджував про можливий вибух у Галичині наприкінці листопада загального страйку. Він закликав чиновників протидіяти агітації за страйк та готуватися до його наслідків – забезпечувати громадський

¹⁶⁸ Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918. Warszawa, 1996. S. 261.

¹⁶⁹ Виборча реформа а руска парламентарна репрезентация // Діло. 1905. Ч. 258. 18 падолиста (1 грудня).

¹⁷⁰ У ці дні “Słowo Polskie” писало: “Навіть якби безоглядна рівність виборчого права була безсумнівним постулатом вселюдської справедливості, треба бути політичним шаленцем, аби жадати від поляків, щоб у тій єдиній частині Польщі, в якій вони мають власний національний сейм і яка є підставою нашої національної політики щодо Австрії та Європи, вони добровільно вчинили політичне самогубство” (O reformę wyborczą // Słowo Polskie. 1905. Nr 493. 23 października).

¹⁷¹ Вічовий рух регламентував обіжник Народного комітету УНДП; див.: ЦДІА України у Львові, ф. 372, оп. 1, спр. 14, арк. 14–14 зв. (обіжник Народного комітету УНДП, Львів, 17 січня 1906 р.); арк. 18–19 зв. (інструкція до обіжника Народного комітету УНДП, Львів, 17 січня 1906 р.).

¹⁷² Аксуа о *samodzielność Galicyi* // Słowo Polskie. 1906. Nr 11. 8 stycznia.

¹⁷³ Див., наприклад: ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1302, арк. 553–554 зв. (лист С. Гломбінського до А. Потоцького, 30 листопада 1905 р.).

¹⁷⁴ O reformę wyborczą // Słowo Polskie. 1905. Nr 493. 23 października.

спокій, захищати населення, яке не братиме участь у страйку, утримувати зв'язок з армією та жандармерією, дбати про альтернативні шляхи постачання продовольства з військових складів тощо¹⁷⁵. За кілька днів намісник видав обіжник, в якому зобов'язав органи влади також звернути увагу на обіг зброї та амуніції, склади вибухових засобів, безпеку залізничного руху¹⁷⁶. “Розвинута з широким розмахом агітація за виборчу реформу набула останнім часом характеру, що загрожує громадському порядку й безпеці”, – ствердив А. Потоцький в обіжнику від 28 грудня 1905 р. За його твердженням, на вічах підносилися гасла соціальної та національної ненависті – тим небезпечніші, що сільське населення, не маючи достатньої освіти, не могло їм опиратися. Намісник закликав старост негайно доповідати йому “найважливіші спостереження”¹⁷⁷.

Про стурбованість крайової влади напругою в Східній Галичині свідчило помітне зростання на початку 1906 р. обіжників намісництва до східногалицьких старост з грифом “таємно – вручити особисто”. Так, в обіжнику від 3 січня 1906 р. А. Потоцький звертав увагу, що на масових акціях, організованих українськими партіями для обговорення виборчої реформи, дедалі частіше лунають заклики до загального сільськогосподарського страйку, а виступаючі підбурюють присутніх проти польських землевласників, представляючи їх як противників реформи. Відзначаючи невідповідність таких підбурювань нормам права, намісник закликав урядових комісарів у таких випадках припиняти збори, а для запобігання заворушенням прибувати “з відповідно сильним супроводом жандармерії”¹⁷⁸. В обіжнику від 19 січня 1906 р. А. Потоцький звертав увагу на збір українцями коштів серед “довірливого і збаламученого населення” на так званий “бойовий фонд” і наказував негайно відкривати карні справи проти ініціаторів таких заходів¹⁷⁹.

В обіжнику від 25 січня 1906 р. А. Потоцький закликав старост посилити контроль над місцевими осередками товариств “Сокіл”, “Січ”, “Просвіта” і Товариства ім. М. Качковського, які, порушуючи визначені статутами рамки, брали активну участь у політичній агітації. У випадку виявлення таких фактів намісник доручав забороняти діяльність відповідних місцевих осередків¹⁸⁰. В

¹⁷⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1302, арк. 539–540 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 12 листопада 1905 р.).

¹⁷⁶ Там само. Арк. 512 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 16 листопада 1905 р.).

¹⁷⁷ Там само. Арк. 601–601 зв. (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 28 грудня 1905 р.).

¹⁷⁸ Там само. Оп. 8, спр. 546, арк. 1 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 3 січня 1906 р.).

¹⁷⁹ Там само. Арк. 10 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 19 січня 1906 р.). Це розпорядження було відповіддю на обіжник Народного комітету від 14 грудня 1905 р., в якому справді містився заклик до формування “боевого фонду” (Там само. Ф. 372, оп. 1, спр. 14, арк. 13 [обіжник Народного комітету УНДП, Львів, 14 грудня 1905 р.]).

¹⁸⁰ Там само. Ф. 146, оп. 8, спр. 546, арк. 23 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 25 січня 1906 р.).

обіжнику від 12 лютого 1906 р. А. Потоцький наказував урядовим комісарам після проведення кожного віча подавати письмові звіти з цитуванням виголошених на ньому незаконних висловлювань, щоб згодом їх можна було використати в суді. (Причиною розпорядження, за визнанням самого намісника, стало те, що досі низка порушених карних справ у судах завершилися нічим, бо чиновники не могли пригадати зміст сказаного¹⁸¹.) Внаслідок дій намісництва почастишали заборони віч, що викликало нарікання українців. Останні підозрювали, що органи влади навмисне нагнітають напругу, розраховуючи запровадити надзвичайний стан¹⁸². Ця теза лягла в основу опублікованої в “Ділі” наприкінці січня 1906 р. відозви УНДП “До рускої суспільности!”, в якій українське населення закликало до спокою та дотримання законності¹⁸³.

У зв’язку з напруженою ситуацією А. Потоцький здійснив кілька інспекційних подорожей у східногалицькі повіти. Так, 14 січня 1906 р. він відвідав Бібрку, де вислухав, з одного боку, нарікання поляків на порушення українцями суспільного спокою та сіяння національної ненависті, а з іншого – скарги українців на заборони легальних заходів¹⁸⁴. Тим часом, 11 січня учасники українського віча в Бучачі після його завершення “рушили великою масою на місто, ходили улицями, висьпівуючи при тім народні патріотичні пісні, і зайшли навіть до двора гр. Еміля, Артура і Оскара, далеких свояків намісника”. За цим фактом було порушено карну справу, а А. Потоцький, прибувши 29 січня до Бучача, заявив: “сего ще не бувало, аби хлопи впали до двора і визивали графа остатними словами”. Намісник закликав дотримуватися законності, щоразу зважати, чи заборона віча “буде для нас корисною”, і водночас запевнив, що у випадку заворушень забезпечить військові сили для наведення порядку¹⁸⁵. 18 лютого А. Потоцький завітав до Сокаля. Тут він застеріг місцеве населення перед масовими заворушеннями, ствердивши, що має повноваження від цісаря та уряду вдатися до “найострійших средств”¹⁸⁶. Українська преса коментувала поїздки намісника з неприхованим глузуванням. Так, за твердженням “Діла”, під час від’їзду А. Потоцького з Бучача “якийсь ганделесь крикнув: “Наше намеснікі нех жиє! Віват!,,”, але цього вигуку ніхто не підтримав¹⁸⁷. За інформацією цього ж часопису, після відвідання Рава-Руського повіту намісник поїхав на вечерю до маєтку Сапегів, “на котру запрошено тільки “porządnych i spokojnych ludzi”, щоби борони Боже який гайдамака не замішав ся і не попсеу панам апетиту”¹⁸⁸.

¹⁸¹ Там само. Оп. 6, спр. 1304, арк. 123–123 зв. (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 12 лютого 1906 р.).

¹⁸² *Олесницький Є.* Масакара в Тарнавиці Лісній // *Діло*. 1906. Ч. 8. 11 (24) січня.

¹⁸³ До рускої суспільности! // *Діло*. 1906. Ч. 11. 14 (27) січня.

¹⁸⁴ Вшехпольский терор на Русинів // *Діло*. 1906. Ч. 5. 7 (20) січня.

¹⁸⁵ Намісник в Бучачи // *Діло*. 1906. Ч. 15. 19 січня (1 лютого).

¹⁸⁶ Цісарський намісник і рускі хлопи // *Діло*. 1906. Ч. 30. 9 (22) лютого.

¹⁸⁷ Намісник в Бучачи // *Діло*. 1906. Ч. 15. 19 січня (1 лютого).

¹⁸⁸ Намісник в Раві Рускій // *Діло*. 1906. Ч. 30. 9 (22) лютого. Додаток.

Кульмінацією протистояння стали події в селі Лядське Бучацького повіту. 26 лютого 1906 р. делегація з Лядського під малиновим прапором вирушила на віче в село Нижнів сусіднього Товмацького повіту. Виявивши, що віче заборонене, селяни повернулися в Лядське, відмовившись здати прапор на вимогу Товмацького староства. За розпорядженням останнього в ніч з 27 на 28 лютого близько 20 жандармів почали у Лядському арешти учасників демонстрації. Над ранок біля заарештованих на сільській площі зібралися місцеві селяни, «ситуація була така, що радше можна було її уважати фаміліярною як грізною». Однак, після спроби селянки Юліанни Деркач наблизитися до заарештованого сина Михайла, жандарми відкрили вогонь. Одразу загинули три особи – 43-річна Анна Деркач (мати семи дітей), 27-річний Ілько Шумега і 55-річний Михайло Безгільний. Кілька осіб поранено¹⁸⁹. Жертви в Лядському «зробили потрясаюче вражіння на Русинів»¹⁹⁰. Невдовзі «Діло» писало:

Ми питаємося зовсім холодно і тверезо, до чого се все веде, яка рация в постійнім легковаженю Русинів. Адже ми вже не ті, що були колись, ми нарід сьвідомий, нарід, котрий починає жити всіми нервами, в цілих своїх масах і давною мірою міряти їх не вільно. Нехайже над тим добре застановлять ся правлячі чинники, особливо-ж у Відни, бо ми, знаючи терен, скажемо виразно – тою політикою супроти Русинів Австрия доведе лише до катастрофи!¹⁹¹

У виданому в червні 1906 р. обіжнику А. Потоцький засудив практику заборони віч, що призводила до масових акцій під значно радикальнішими гаслами та пробудження підозр щодо незаконних дій влади. Розпорядження зобов'язувало старост не забороняти віч у тих місцевостях, де дотепер вони проходили спокійно¹⁹².

Невдовзі українські політики висунули як першочергове завдання організацію загального сільськогосподарського страйку під час жнив 1906 року¹⁹³. Після пережитого польськими землевласниками глибокого потрясіння під час сільськогосподарських страйків 1902 року загроза нових страйків залишалась

¹⁸⁹ Кровавий бенкет в Лядськім (Письмо посла д-ра Е. Олесницького) // Діло. 1906. Ч. 36. 17 лютого (2 марця).

¹⁹⁰ Вже ллється кров руского народу! // Діло. 1906. Ч. 35. 16 лютого (1 марця).

¹⁹¹ Кревава борба // Діло. 1906. Ч. 37. 18 лютого (3 марця).

¹⁹² ЦДДА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 546, арк. 38 (обіжник галицького намісника до всіх старост, Львів, червень 1906 р., за підписом віце-президента Галицького намісництва Влодзімежа Лося).

¹⁹³ Там само. Ф. 372, оп. 1, спр. 14, арк. 25 (обіжник Народного комітету УНДП за підписом К. Левицького, Львів, 7 липня 1906 р.). Протягом 1903–1905 рр. страйки в Східній Галичині носили здебільшого економічний характер, їх учасники вимагали підвищення заробітної плати. Прохання землевласників зводилися до доставки робітників з інших місцевостей або військового захисту. Інколи старостам вдавалося виступати в ролі посередників і полагоджувати конфлікти. Намісництво здебільшого йшло назустріч вимогам старост щодо посилення військової охорони. Старости організували пильний нагляд за діяльністю агітаторів. Польська преса ендецького й подільського напрямів нерідко інформаційно роздмухувала ситуацію навколо страйків, повідомляючи про заворушення, факти яких чиновники згодом не підтверджували.

об'єктом постійної уваги Галицького намісництва. У 1906 р. повідомлення про страйки в окремих місцевостях Східної Галичини справді почастишали. Прикметно, в цей час чиновники звертали увагу на небажання, причому обох сторін, шукати компроміс, що свідчило про політичний характер протистояння. Староста Підгаєцького повіту в донесенні Президії Галицького намісництва 12 травня 1906 р. зазначав: “Усі спроби довести до угоди розбиваються через опір, радше брак бажання з однієї та іншої сторони”¹⁹⁴. “У Гориглядах, власності Леонарда Вишневецького, селяни не хочуть навіть входити в жодні умови щодо співучасті у жнивах”, – доповідав староста Товмацького повіту¹⁹⁵.

Отож не дивно, що влітку 1906 р. увага А. Потоцького була прикута до ситуації зі страйками в Східній Галичині¹⁹⁶. Про місце, яке займала загроза страйку в його думках, свідчив лист до матері: “Вчора я приїхав до Львова [...]. Дай Боже, щоб із сільськогосподарськими страйками в Східній Галичині не було дуже погано [...]. Будинок порожнісінький, я сам у ньому, але сумувати не маю часу, бо роботи багато”¹⁹⁷.

22 червня 1906 р. намісництво звернуло увагу старост на поширення агітації за страйк серед гуцулів, які щороку заробляли на жнивах у центрально-східних повітах Галичини, однак цього разу відмовлялися виконувати раніше укладені угоди або ставили заздалегідь нерельні умови оплати праці¹⁹⁸. Зважаючи на почастишання випадків нищення польових насаджень осіб, які відмовлялися підпорядковуватися рішенням страйкових комітетів, намісництво в обіжнику від 25 червня 1906 р. зобов'язувало староства змусити громади організувати “польові сторожі” для цілодобових чергувань¹⁹⁹.

26 червня 1906 р. Галицьке намісництво звернулося до східногалицьких старост з обіжником, в якому констатувало успіхи агітації за страйк “руської радикальної партії” та окреслило завдання старост: використовувати всі методи особистого впливу на населення, зокрема за посередництвом керівників громад і поміркованого духовенства; наглядати за агітаторами і використовувати кожний привід для відкриття карних справ; притягувати до відповідальності фільваркову обслугу за невиконання умов контрактів; забезпечити захист осіб, які бажають працювати; підтримувати доставку робітників з інших місцевостей; залучати

¹⁹⁴ Там само. Ф. 146, оп. 4, спр. 3792, арк. 146 (лист старости Підгаєцького повіту до Президії Галицького намісництва, Підгайці, 12 травня 1906 р.).

¹⁹⁵ Там само. Спр. 3793, арк. 209 (лист старости Товмацького повіту до Президії Галицького намісництва, Товмач, 6 липня 1906 р.).

¹⁹⁶ Там само. Оп. 8, спр. 547, арк. 33 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 12 липня 1906 р.).

¹⁹⁷ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, к. 405–406 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Львів, 13 липня 1906 р.).

¹⁹⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 547, арк. 18–20 (обіжник галицького намісника до старост східногалицьких повітів, Львів, 22 червня 1906 р., за підписом віце-президента Галицького намісництва В. Лося).

¹⁹⁹ Там само. Арк. 27–28 (обіжник галицького намісника до старост східногалицьких повітів, Львів, 25 червня 1906 р., за підписом віце-президента Галицького намісництва В. Лося).

до наведення порядку і спиратися на жандармів, однак не зловживати їх затримкою; поширювати серед населення антистрайкові відозви²⁰⁰. Попри таємний зміст обіжника, уже на початку липня його зміст був викладений у газеті “Діло” з коментарем: “Така односторонна відозва намістника не рїжнить ся від тої, яку міг би видати який приватний протистрайковий комітет панський”²⁰¹. Неодноразові випадки оприлюднення пресою таємних обіжників викликали жорстку реакцію А. Потоцького. 19 серпня 1906 р. він звернув увагу на такі випадки і, пригадавши, що “збереження урядової таємниці є одним з перших службових обов’язків кожного державного чиновника”, поклав на старост особисту відповідальність за належну поведінку з документами під грифом “таємно” та зобов’язав у випадку порушень застосовувати щодо винних “з усією суворістю дисциплінарні приписи”²⁰².

12 липня 1906 р. А. Потоцький видав таємний обіжник до східногалицьких старост, в якому вказував на необхідність залучення інформаторів і висловлював готовність виділити для цього кошти²⁰³. На це розпорядження старости відреагували доволі жваво. Так, староста Коломийського повіту просив виділити йому 400 крон²⁰⁴. Староста Тереховлянського повіту оцінив витрати на інформаторів у 500 крон²⁰⁵. Чортківський староста повідомляв, що вже використовує послуги інформаторів, і просив додатково виділити 500 крон²⁰⁶, староста Гусятинського повіту – 250 крон²⁰⁷, Товмацького – 300 крон²⁰⁸. Староста Рогатинського повіту нарікав, що його дотеперішній інформатор виявився “замало впливовим і не володів достатньо вичерпною інформацією”, тож залучення надійних інформаторів він ставив у пряму залежність від їх оплати і з цією метою просив 1 000 крон²⁰⁹. Староста Перемишльського повіту повідомляв, що віддавна користується послугами інформаторів для протидії “радикальній агітації” й щороку виділяє на це 800 крон з коштів повіту, натомість

²⁰⁰ Там само. Арк. 24–26 (обіжник галицького намістника до старост східногалицьких повітів, Львів, 26 червня 1906 р., за підписом віце-президента Галицького намісництва В. Лося).

²⁰¹ Намістник против хлопів // Діло. 1906. Ч. 129. 22 червня (5 липня).

²⁰² ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1306, арк. 491–491 зв. (обіжник А. Потоцького до всіх старост, Львів, 19 серпня 1906 р.).

²⁰³ Там само. Спр. 1305, арк. 318–318 зв. (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 12 липня 1906 р.).

²⁰⁴ Там само. Арк. 331–332 (лист старости Коломийського повіту до Президії Галицького намісництва, Коломия, 15 липня 1906 р.).

²⁰⁵ Там само. Арк. 333–334 (лист старости Тереховлянського повіту до Президії Галицького намісництва, Тереховля, 15 липня 1906 р.).

²⁰⁶ Там само. Арк. 335 (лист старости Чортківського повіту до Президії Галицького намісництва, Чортків, 15 липня 1906 р.).

²⁰⁷ Там само. Арк. 337 (лист старости Гусятинського повіту до Президії Галицького намісництва, Гусятин, 15 липня 1906 р.).

²⁰⁸ Там само. Арк. 338 (лист старости Товмацького повіту до Президії Галицького намісництва, Товмач, 15 липня 1906 р.).

²⁰⁹ Там само. Арк. 339–340 (лист старости Рогатинського повіту до Президії Галицького намісництва, Рогатин, 16 липня 1906 р.).

просив виділити 300 крон на подорожі чиновників, які у зв'язку зі страйками почастишали²¹⁰. Староста Рудківського повіту також підтвердив попереднє використання інформаторів і просив на їх фінансування 300 крон та 400 крон на покриття подорожей урядників²¹¹. Староста Бродівського повіту просив 200 крон²¹², Перемишлянського – 100 крон²¹³, Бібрського – 400 крон²¹⁴ тощо.

Того ж 12 липня іншим обіжником А. Потоцький наказував звернути особливу увагу на українських студентів, які, на його думку, в період канікул могли брати активну участь у страйковій агітації²¹⁵. Від розгортання ситуації зі страйком намісник узалежнював можливість свого приїзду на кілька днів у Кжешовіце²¹⁶. 14 липня 1906 р. А. Потоцький видав черговий обіжник до східногалицьких старост, в якому закликав домагатися від землевласників економічних поступок страйкарям і в такий спосіб зменшувати політичний розмах акції²¹⁷. Цікаво, що українська преса, попри виразне антистрайкове спрямування цього обіжника, розцінила його як певну поступку з боку намісника²¹⁸. На цей момент уже було зрозумілим, що страйкова акція не сягнула бажаного розмаху і фактично не вплинула на зміст виборчої реформи. 8 серпня 1906 р. А. Потоцький надіслав старостам лист з подякою за виконання його вказівок і досягнуті в подоланні страйкової акції успіхи²¹⁹.

Польські політики у Відні не погоджувалися навіть на мінімальні поступки на користь українців і висували різноманітні проекти, що зводили запровадження загального виборчого права нанівець. З-поміж цих проектів А. Потоцький підтримував ідею “плюральності” голосів і ненадання виборчого права неписьменним. Однак уряд усвідомлював, що демонстративне порушення засади рівності виборчого права може спровокувати серйозні конфлікти, і тиснув на Польське коло, вимагаючи поступок²²⁰. Восени 1906 р. президія Польського

²¹⁰ Там само. Арк. 352 (лист старости Перемишльського повіту до Президії Галицького намісництва, Перемишль, 17 липня 1906 р.).

²¹¹ Там само. Арк. 354 (лист старости Рудківського повіту до Президії Галицького намісництва, Рудки, 17 липня 1906 р.).

²¹² Там само. Арк. 359 (лист старости Бродівського повіту до Президії Галицького намісництва, Броди, 23 липня 1906 р.).

²¹³ Там само. Арк. 361 (лист старости Перемишлянського повіту до Президії Галицького намісництва, Перемишляни, 25 липня 1906 р.).

²¹⁴ Там само. Спр. 1307, арк. 538 (лист старости Бібрського повіту до Президії Галицького намісництва, Бібрка, 16 жовтня 1906 р.).

²¹⁵ Там само. Оп. 8, спр. 547, арк. 33 (обіжник А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 12 липня 1906 р.).

²¹⁶ АРКГ., oddz. I, АКРот., sygn. 546, к. 405–406 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Львів, 13 липня 1906 р.).

²¹⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1305, арк. 321–322 (обіжник А. Потоцького до всіх старост східногалицьких повітів, Львів, 14 липня 1906 р.).

²¹⁸ Намісник против страйків // Діло. 1906. Ч. 140. 8 (21) липня.

²¹⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 547, арк. 80 (лист А. Потоцького до старост східногалицьких повітів, Львів, 8 серпня 1906 р.).

²²⁰ *Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim...* S. 267–268.

кола уклала таємну угоду з урядом, за якою польські парламентарі давали згоду на виборчу реформу в обмін на подальші кроки Відня щодо розширення автономних прав Галичини. За угодою передбачалося максимальне розширення повноважень намісника в рамках діючих законів і надання йому права “самостійно визначати старостам місце урядування”, також санкціонування ухвалених сеймом законів про розширення сфери застосування польської мови й компетенції Крайової шкільної ради²²¹. (Одним з наслідків угоди стало, зокрема, повідомлення А. Потоцького старостам про можливість використовувати в листуванні з підвладними постами жандармерії польську мову²²².) На підставі цього компромісу Державна Рада 1 грудня 1906 р. ухвалила новий виборчий закон (санкціонований цісарем 26 січня 1907 р.), за яким з 516 депутатів Державної Ради Галичину мали представляти 106 (20,5 %). Передбачалося, що їх обиратимуть у 34 міських одномандатних і 36 двомандатних округах, з них – у 27 польсько-українських у Східній Галичині²²³.

Українські політики визнали такий результат неспівмірним до своїх зусиль. Напередодні ухвалення закону “Діло” писало: “Нашу кампанію о виборчу реформу можна вважати вже за покінчену [...]. Наші противники триюмфують; ми стоїмо здавлені у фатального фіналу борби. Стільки надій – а всі вони розвіяні, стільки з’усиль – а всі вони змарновані; стільки жертв – а всі вони на дармо!”²²⁴. Одним із наслідків реакції українців стали чергові заворушення у Львівському університеті²²⁵. 23 січня 1907 р. напередодні іммуартикуляції, що мала проводитися польською мовою, українські студенти розгромили кілька аудиторій, знищили портрети деяких ректорів університету (зокрема Л. Пінінського), побили відомого антиукраїнськими настроями секретаря університету Алойзія Віняжа, який за деякий час помер. Після цього понад 100 студентів було заарештовано, в ув’язненні вони почали голодування. 24 лютого 1907 р. Вищий крайовий суд ухвалив відпустити українських студентів (частину – під грошову заставу). Це рішення обурило польську сторону, особливо з огляду на урочисту зустріч звільнених квітами й оваціями, проведена віче (на ньому, між іншим, учасник акції Павло Крат, наддніпрянець і член Української соціал-демократичної робітничої партії заявив: “В Австрії перемагає

²²¹ *Głabiński S.* Wspomnienia polityczne. S. 79.

²²² ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 691, арк. 2 (обіжник А. Потоцького до старост, 16 серпня 1907 р.).

²²³ *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych.* [Lwów, 1907]. Rok 1907. Cz. IX. Nr 15–16. S. 57–107.

²²⁴ *Непропаша сила // Діло.* 1906. Ч. 230. 25 жовтня (7 падолиста).

²²⁵ “Події сеї епохи, – стверджував Є. Олесницький, – факта, бачила теж молодіж, відчувала їх і мусила сильніше відчувати, як може інші старші генерації. Бачила небувалий досі порив руського народу, порив легальний і правний, збуджений проблеском рожевих надій, які розстелились перед всіма народами Австрії, і бачила, як ті надії брутально ломились, і бачила, хто їх ломив” (*Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1907.* T. 1. S. 632).

лише той, у чийх руках палка”) та банкетування до пізньої ночі у львівських кав’ярнях²²⁶. 2 березня 1907 р. Академічний сенат університету ухвалив рішення про польський характер навчального закладу, 3–4 березня польські студенти забарикадували приміщення університету, а проти “замаху” на його польський характер в місті під патронатом ендеків відбувалися масові заходи. В ухвалених на них резолюціях наголошувалося: поляки не допустять “антипольських демонстрацій і вигуків, які принижують польський народ у польському місті Львові”²²⁷.

Події навколо Львівського університету наклали відбиток на сесію Галицького сейму в лютому – березні 1907 р., спричинили загострення міжнаціональної конфронтації²²⁸. Саме тоді в листі до матері А. Потоцький писав:

Стільки весь час було роботи, а пізніше ще почалися сеймові події, так що я дуже давно не міг приїхати до Кракова. [...] Мабуть, після сейму я буду змушений поїхати до Відня, а тоді, дорогою туди або назад, зупинюсь у Кракові. Самі свята напевно проведу у Львові, але після свят, якщо підготовка до виборів це мені дозволить, я б хотів знову приїхати до мами в Краків. [...] Стільки потрібно зробити, що аж страшно. Прикрими теж були і ще є заворушення в університеті, і знаю, що мама, читаючи газети, думала про мене і про ті труднощі, якими я мушу старатися управляти²²⁹.

Ймовірно, мало що з цих планів вдалося реалізувати, бо в листі від 8 травня 1907 р. А. Потоцький виправдовувався перед матір’ю, що не зміг приїхати до Кракова: “занадто багато роботи і мушу постійно пильнувати виборчі справи”. Це – його останній датований лист до матері, який зберігся в родинному архіві²³⁰.

У січні – травні 1907 р. увагу галицького намісника повністю поглинала парламентська виборча кампанія, про що свідчить його обширне листування зі старостами та іншими державними установами про підготовку виборчої документації, дільничих приміщень, списків виборців, виборчих комісарів тощо²³¹. 7 січня 1907 р. А. Потоцький зобов’язав старост у п’ятиденний термін представити карту повіту з виборчою географією громад²³², а наступного дня він розіслав текст виборчого закону з розпорядженням докладно вивчити його та ознайомити підвладних урядників²³³. Карти повітів користувалися пильною

²²⁶ Po napadzie na uniwersytet // Słowo Polskie. 1907. Nr 96. 26 lutego. Wydanie popołudniowe.

²²⁷ Manifestacya stolicy kraju // Słowo Polskie. 1907. Nr 106. 4 marca. Dodatek nadzwyczajny.

²²⁸ Докладніше див.: *Аркуша О.* Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2006. Т. ССЛІ: Праці Історично-філософської секції. С. 226–230.

²²⁹ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 413–415 (лист А. Потоцького до матері Катажини Потоцької, [Львів, лютий 1907 р.]).

²³⁰ Ibid. К. 425 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Львів, 8 травня 1907 р.).

²³¹ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 10, спр. 181–183.

²³² Там само. Оп. 8, спр. 687, арк. 5 (таємний об’їзник А. Потоцького до старост, Львів, 7 січня 1907 р.).

²³³ Там само. Арк. 7 (таємний об’їзник А. Потоцького до старост, Львів, 8 січня 1907 р.).

увагою українських політиків, які не втрачали жодного приводу для звинувачень поляків у довільному “викроюванні” виборчих округів²³⁴. 16 січня 1907 р. намісник зобов’язав старост і директорів поліції щочетверга подавати йому звіти про найважливіші події виборчого руху²³⁵. Ймовірно, невдовзі намісництво було завалене обширними звітами, і це змусило А. Потоцького 10 лютого 1907 р. уточнити, щоб у звіті відзначалися лише зміни²³⁶. 27 січня 1907 р. намісник розіслав старостам таємну інструкцію, в якій зобов’язував негайно укласти списки виборців²³⁷. Старости масово нарікали на брак фахівців. Намісник визнавав, що йому теж забракне чиновників для призначення урядовими комісарами, і пропонував для заповнення цих лакун звертатися до інших гілок влади (судової тощо). Водночас він закликав старост не обіймати функції виборчих комісарів самостійно, застерігаючи, що ситуація може вимагати їх присутності в будь-якій місцевості²³⁸. 8 березня 1907 р. А. Потоцький розіслав старостам таємну інструкцію про порядок формування виборчих комісій, ведення протоколів і донесення про перебіг кампанії²³⁹. В обіжнику від 9 березня 1907 р. намісник зобов’язав старост відсилати найважливішу інформацію не лише до намісництва, а й на адресу австрійського прем’єра і Телеграфічного кореспонденційного бюро у Відні²⁴⁰. 22 квітня 1907 р. А. Потоцький розіслав старостам план використання жандармів для забезпечення порядку на виборах, який передбачав право старост звертатися з проханням про додаткові військові частини²⁴¹.

Пильною увагою намісника користувалася передвиборча агітація. Так, в обіжнику від 11 травня 1907 р. він закликав урядників неухильно виконувати приписи про забезпечення свободи виборів, які, на його думку, порушували передусім “радикальні угруповання”²⁴². В останні дні перед голосуванням

²³⁴ Так, староста Мостиського повіту повідомляв, що “місцева партія радикально руська” на чолі з Захаром Скварком має намір оскаржувати перед вищою владою його рішення про включення громади Бойовиці до 66-го виборчого округу, хоча географічно вона мала б належати до 61-го округу. Староста просив намісництво звернути на це увагу й прийняти власне рішення про приналежність згаданої громади (Там само. Оп. 10, спр. 179, арк. 118 [лист старости Мостиського повіту до президії Галицького намісництва, Мостиська, 27 лютого 1907 р.]).

²³⁵ Там само. Арк. 16 (таємний обіжник А. Потоцького до старост і директорів поліції у Львові і Кракові, Львів, 16 січня 1907 р.).

²³⁶ Там само. Арк. 36 (таємний обіжник А. Потоцького до старост і директорів поліції у Львові і Кракові, Львів, 10 лютого 1907 р.).

²³⁷ Там само. Оп. 10, спр. 178, арк. 5–10 (інструкція А. Потоцького від 27 січня 1907 р.).

²³⁸ Там само. Оп. 8, спр. 684, арк. 31–32 (таємний обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 4 березня 1907 р.).

²³⁹ Там само. Спр. 685, арк. 1–12 (таємний обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 8 березня 1907 р.).

²⁴⁰ Там само. Спр. 690, арк. 1 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 9 березня 1907 р.).

²⁴¹ Там само. Спр. 684, арк. 3–4 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 22 квітня 1907 р.).

²⁴² Там само. Спр. 690, арк. 13 (таємний обіжник А. Потоцького до старост і директорів поліції у Львові і Кракові, Львів, 11 травня 1907 р.).

А. Потоцький був змушений реагувати на масові скарги щодо правопорушень. Так, в обіжнику від 12 травня 1907 р. він наказував старостам усунути нарікання на те, що в окремих місцевостях виборці отримують картки для голосування з уже вписаним прізвищем кандидата²⁴³. В обіжнику від 13 травня він наказав закрити під час голосування всі навколишні шинки²⁴⁴. 16 травня А. Потоцький знову наголошував на потребі захисту населення від “радикалів”, що нібито змушували виборців заповнювати бюлетені під контролем²⁴⁵. Натомість в обіжнику від 23 травня А. Потоцький звертав увагу на поширювані в часописах нарікання, що виборчі комісари змушують виборців заповнювати бюлетені лише в приміщенні для голосування та забороняють робити це поза його межами, оскільки це суперечило виборчому законодавству²⁴⁶.

Попри розчарування виборчим законом українські політики відповідально підійшли до парламентських виборів, висунувши завдання здобути всі можливі для українців мандатів. Засади виборчої політики УНДП були викладені в опублікованій на шпальтах “Діла” статті Ю. Романчука “Якої нам треба репрезентації у Відні?”. Автор застерігав українців перед небезпекою втрати хоча б одного з можливих мандатів, що нівелювало б їх позицію в подальшій боротьбі, та пропонував максимально об’єднати сили:

Я не завижую руським послам в будучім парламенти, коли їх не буде 33; з яким маловаженем будуть їх там трактувати, і як вони будуть мусіти перед другими послами і перед центральним правительством соромити ся і паленіти! [...] Маючи тепер, після 1848-ого року перший раз можливість вибрати собі більшу репрезентацию, мусимо старати ся, щоб перед світом запрезентовати ся як нарід культурний. Се тим потрібнійше, що на нас будуть більше як коли небудь звернені очи. Ми повинні вибрати сам цвіт нашої інтелігенції, людий спосібних, котрі не уступали би перед репрезентантами інших найкультурнійших народів і котрими би ми перед ніким не повстидали би ся²⁴⁷.

Ця публікація озвучувала рішення Ширшого Народного комітету УНДП від 1 листопада 1906 р. про проведення виборів у порозумінні з іншими українськими партіями, насамперед русофілами. Переговори між УНДП і Руською народною партією (РНП) тривали кілька місяців і користувалися пильною увагою намісництва. Про це свідчать регулярні донесення, які А. Потоцький отримував від Директора Львівської поліції. Ці переговори завершилися безрезультатно. УНДП відкинула претензії РНП на половину мандатів, а також не погодилася на обрання лідера москвофілів Володимира Дудикевича, що не приховував наміру проголосити з парламентської трибуни декларацію національної єдності

²⁴³ Там само. Арк. 19 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 12 травня 1907 р.).

²⁴⁴ Там само. Арк. 22 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 13 травня 1907 р.).

²⁴⁵ Там само. Арк. 30 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 16 травня 1907 р.).

²⁴⁶ Там само. Спр. 183, арк. 34 (обіжник А. Потоцького до старост, Львів, 23 травня 1907 р.).

²⁴⁷ Романчук Ю. Якої нам треба репрезентації у Відні? // Діло. 1907. Ч. 32. 23 н. ст. лютого.

галицьких русинів з російським народом²⁴⁸. Остаточо відносини між українофілами та русофілами загострилися після подій у селі Горуцьке Дрогобицького повіту, де за мандат боролися русофіл о. Василь Давидяк та Є. Олесницький. Після того, як роздратований натовп почав жбурляти у виборчу комісію каміння, жандарми відкрили вогонь, внаслідок чого було вбито шестеро і поранено вісім мешканців²⁴⁹. Русофільський “Галичанин” вийшов у жалобному обрамленні з передовою статтею “Доборолась Украина до самого краю”, звинувативши у трагедії українські сили²⁵⁰, що нібито діяли у порозумінні з владою і персонально з намісником²⁵¹. Маючи доказ падіння своїх позицій (як відомо, на перших загальних виборах русофіли здобули близько чверті голосів українських виборців, що вважається приблизним чисельним виміром їх позицій у суспільстві), русофіли плуталися щодо пояснень: вони то нарікали на союз поляків з українофілами, який нібито “придусив” справжню волю виборців, то бідкалися через те, що занедбали роботу серед широких верств, і таким чином входили в суперечність зі своїми ж попередніми звинуваченнями²⁵².

Вибори продемонстрували національний солідаризм українців у Східній Галичині: на користь поляків вони втратили тільки один мандат. До парламенту було обрано 32 депутати-українці, у тому числі 27 у Галичині і 5 на Буковині. Серед них були 22 націонал-демократи, 3 радикали, 2 соціал-демократи і 5 русофілів²⁵³. Результати виборів українські політики розцінили одним словом: “Побіда”²⁵⁴. За твердженням “Діла”, “теперішними виборами наш нарід зложив

²⁴⁸ Упадок москвофільства // Діло. 1907. Ч. 115. 5 н. ст. червня; Кацапська кириця // Діло. 1907. Ч. 86. 27 н. ст. цвітня; Розбіжні дороги // Діло. 1907. Ч. 89. 2 н. ст. мая; *Петро Мужик*. Політика москвофільської партії (стаття надіслана) // Діло. 1907. Ч. 90. 4 н. ст. мая; ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 10, спр. 184, арк. 1 зв. (звіт Директора Львівської поліції президії Галицького намісництва про виборчий рух, Львів, 14 березня 1907 р.), 4–4 зв. (звіт Директора Львівської поліції президії Галицького намісництва про виборчий рух, Львів, 21 березня 1907 р.), 6 (звіт Директора Львівської поліції президії Галицького намісництва про виборчий рух, Львів, 28 березня 1907 р.).

²⁴⁹ Кроваві вибори в Горуцьку // Діло. 1907. Ч. 107. 27 н. ст. мая.

²⁵⁰ Спроби москвофілів перетворити трагедію в Горуцьку на один із символів національної пам’яті та використовувати у власній політичній агітації зустрічалися з нехиттю і навіть опором місцевого населення. Урядник Галицького намісництва д-р Мар’ян Соболевський, який інспектував ситуацію в Горуцьку під час спроби В. Дудикевича організувати урочисте відзначення трагедії в травні 1911 р., стверджував, що “в Горуцьку панує повний спокій, величезна більшість місцевого населення неприхильно налаштована до Д-ра Дудикевича і його партії й взагалі не прагне його приїзду до Горуцька”, і навіть застерігав перед небезпекою зіткнень місцевого населення з приїжджаними, котрі належали до оточення В. Дудикевича; див.: ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5042, арк. 52–59 (звіт урядника Галицького намісництва д-ра М. Соболевського Дрогобицькому староству про перебування в Горуцьку 27–29 травня 1911 р.).

²⁵¹ По первомъ сраженіи // Галичанинъ. Львовъ, 1907. Ч. 98. 4 (17) мая; Якая будетъ новая держ. дума? // Галичанинъ. 1907. Ч. 101. 8 (21) мая.

²⁵² По первомъ сраженіи // Галичанинъ. 1907. Ч. 98. 4 (17) мая.

²⁵³ *Цюцюра Т. Б.* Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907) // Український історик. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1980. Рік XVII. С. 23–44.

²⁵⁴ Побіда // Діло. 1907. Ч. 113. 3 н. ст. червня.

так блискучо іспит політичної зрілості, що в тім освітленю всяке дальше говорене про низшість нашого народу виглядати-ме тільки безсильно-злобним очерненем”²⁵⁵. Вибори дали імпульс новій хвилі піднесення національного руху, що пішов на спад після обнародування виборчого закону: за висловом Михайла Грушевського, “штабівці української політики побачили себе на чолі сильної армії, з якою можна було зробити багато”²⁵⁶. До позитивних наслідків кампанії українські політики відносили те, що польський “*stan posiadania narodowego*” виявився фікцією (“те, що безповоротно минає”)²⁵⁷ і що русофіли зазнали поразки, як “жодна інша партія” в Австрії²⁵⁸. Завершення виборів співпало в часі з інформацією про надання А. Потоцькому титулу спадкового члена Палати Панів (досі був пожиттєвим). Радість від результатів виборів не перешкодила “Ділу” зауважити: “Як зачне ся державна рада, то від галицьких опозиційних послів сьвіт дізнає ся, за що то так нагороджено того виборчого махера”²⁵⁹.

**“Вже найвисший час, аби
той галицько-польський губернатор усунув ся”:
спроба українсько-австрійської угоди 1907 року**

Від 1907 року українці в парламенті стали чинником “достойним того, аби з ним рахувалися в політичній грі уряду та парламенту”. В українській парламентській політиці перемиг курс на радикальну опозицію до галицької влади і всіх, хто її у Відні підтримував²⁶⁰. Після виборів українські депутати об’єдналися у клуб (30 осіб, за винятком соціал-демократів). Різновекторні національно-політичні орієнтації вдалось об’єднати терміном “малоруська народність” із застереженням права українофільських політиків вживати як його синонім термін “український”. Німецькою і польською мовами назву клубу визначено як “руський” (відповідно *Ruthenklub*, *Klub Ruski*), таким чином, кожна сторона отримала поле для маневру в бік власного трактування ідентичності галицьких русинів. Рішення про утворення клубу було ухвалене депутатами парламенту й викликало критику поза його межами²⁶¹. Уже на початку каденції

²⁵⁵ Перед послідними рiшаючими виборами // Дiло. 1907. Ч. 106. 25 н. ст. мая.

²⁵⁶ Грушевський М. Два роки галицької політики // Грушевський М. Твори: У 50 т. Львів, 2005. Т. 2. Серія: Суспільно-політичні твори (1907–1914). С. 261–262.

²⁵⁷ “*Stan posiadania narodowego*” // Дiло. 1907. Ч. 110. 30 н. ст. мая.

²⁵⁸ Упадок москвофiльства // Дiло. 1907. Ч. 115. 5 н. ст. червня.

²⁵⁹ Новинки. Намiсник дiдичним членом палати панiв // Дiло. 1907. Ч. 122. 14 н. ст. червня.

²⁶⁰ Binder H. *Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918 // Ukraina tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek / Pod redakcją Jarosława Mokłaka. Kraków, 2006. S. 144.*

²⁶¹ Русофiльська преса вибухнула обуренням i звинуваченнями своїх депутатiв у “зрадi” (*Ruthenen-Klub*. (Письмо изъ Вiдня) // Галичанинъ. 1907. Ч. 126. 7 (20) iюня; *Глiбовицкiй Н.* К исторiи возникновенiя *Ruthenen-Klub*-а // Галичанинъ. 1907. Ч. 127. 8 (21) iюня; *Непослѣдовательность* // Галичанинъ. 1907. Ч. 129. 10 (23) iюня; *Д-ръ Со-цкiй.* Къ безголовью среди русской партiи // Галичанинъ. 1907. Ч. 129. 10 (23) iюня; *Ф. И.* Представители малыхъ русиновъ // Галичанинъ. 1907. Ч. 129. 10 (23) iюня; та iн.). Народний комiтет УНДП на засiданнi 22 червня 1907 р. засудив поведiнку своїх депутатiв, зокрема об’єднання з депутатами, якi “не

(на засіданні 20 червня 1907 р.) клуб оголосив державно-правову заяву. У ній стверджувалося, що утримання українців і поляків у штучній галицькій провінції брутально порушує національні права: “зломано ціле руське населення на його питомій землі, до чого австрійське правительство іще значно причинило ся наданням виємкового становища галицького намісника, санкціонуванням виємкових законів для Галичини, креованням польського міністра і безкарністю галицьких урядників адміністраційних”. У заяві задекларовано, що українські депутати зосереджуватимуть усі зусилля задля набуття національно-територіальної автономії українськими землями (Галичиною й Буковиною). На перших засіданнях парламенту українські депутати виступили з різкою критикою “самоволі галицьких урядів” і особисто А. Потоцького²⁶².

Рішучий виступ, чисельність і солідарність українського клубу привернули довгоочікувану увагу уряду. На початку липня 1907 р. прем'єр Максиміліан Бек запросив українських депутатів на консультації, започаткувавши смугу прямих контактів українських і австрійських політиків²⁶³. 22 липня 1907 р. відбулася друга зустріч, на якій прем'єр запропонував українським політикам укласти перелік першочергових вимог. Як головне українці поставили “жаданне привернення правного стану в Галичині, замість дотеперішньої самоволі галицьких властей” і насамперед покарання чиновників, задіяних у порушеннях законності на виборах. М. Бек відразу доручив А. Потоцькому провести щодо виборчих правопорушень належне розслідування. Серед інших вимог названо повернення українців-фахівців у фінансовій сфері із Західної Галичини та припинення переслідування “Січей”. Унаслідок переговорів також було подолано опір намісника щодо заснування Товариства українських наукових викладів імені Петра Могили у Львові. Вимоги українців були передані прем'єру в меморіалі, на який він зобов'язався відповісти під час наступної сесії парламенту²⁶⁴. За свідченням Д. Абрагамовича, цих меморіалів було два (про адміністративні стосунки і про науково-освітні справи). Їх копії М. Бек передав А. Потоцькому і президії Польського кола²⁶⁵. Очевидно у зв'язку з цим наприкінці серпня 1907 р. Галицьке намісництво зобов'язало старост підготувати характеристики на українських депутатів²⁶⁶.

зложили декларації, що стоять на становищі української національної окремішності” (ЦДІА України у Львові, ф. 382 (Юліан Романчук), оп. 1, спр. 1, арк. 38–38 зв. (лист Народного комітету УНДП до Ю. Романчука, Львів, 25 червня 1907 р.); лист є відписом рішення Народного комітету УНДП від 22 червня 1907 р., підписаний заступником голови о. Олександром Стефановичем і секретарем Мирославом Здерковським. Другий лист такого ж змісту був надісланий К. Левицькому). “Діло” опублікувало статтю М. Грушевського, в якій він оцінив єднання з москвофілами як шкідливе для загальноукраїнської ідеї.

²⁶² *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 446–448.

²⁶³ Там само. С. 452.

²⁶⁴ Там само. С. 454.

²⁶⁵ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 18 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

У перші дні роботи парламенту А. Потоцький перебував у Відні. Він провів наради з Польським колом щодо вступу до нього людовців, а також консультації з українськими депутатами, насамперед з головою сеймового клубу Є. Олесницьким. Йшлося про реформу сеймового виборчого права, що стала першочерговим завданням. Польські політики збагнули загрози непроведення реформи – за старою системою українці та євреї могли здобути до 60 мандатів і позбавити поляків звичної більшості у дві третини голосів, яка дозволяла ухвалювати будь-який виборчий закон без згоди українців²⁶⁷. Українці сподівалися, що під тиском таких загроз поляки підуть на вагомі поступки. Перша пропозиція А. Потоцького, повторена “кількома наворотами”, полягала в запровадженні загального виборчого права лише в додатковій курії та забезпеченні українцям 30–40 мандатів. Цю пропозицію українці відкинули, твердячи, що домагатимуться загального, рівного, прямого й таємного виборчого права²⁶⁸. Однак принципи реформи чітко виклав М. Бек на засіданні Державної Ради 27 червня 1907 р.: уряд не погоджувався на запровадження загального й рівного виборчого права до сеймів і наполягав на забезпеченні вищим суспільним верствам гідного представництва²⁶⁹. Під час зустрічей А. Потоцького з українцями останні також вимагали надання чиновникам-українцям адміністративних посад і призначення українця віце-президентом Галицького намісництва²⁷⁰.

На переговорах з українськими депутатами М. Бек натякав, що польські політики звинувачують українців у національній невизначеності. Можна припустити, що саме в такому дусі українське питання обговорювалося під час перебування А. Потоцького у Відні²⁷¹. Одночасно стрімко розгорталося формування польсько-русофільського союзу проти українофілів. 9 липня 1907 р. Дмитро Марков спробував виступити в парламенті російською мовою. Головуючий через протести українських депутатів позбавив його слова на тій підставі, що російська мова не належить в Австро-Угорщині до офіційних

²⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, спр. 1312, арк. 613 та наст. (відповіді старост з посланням на розпорядження від 30 серпня 1907 р.).

²⁶⁷ Польський націонал-демократ Юзеф Бузек застерігав, що українці недаремно погоджуються обмежити виборчу реформу запровадженням прямих виборів у IV курії (це б дозволило їм здобути всі східногалицькі мандати), і закликав негайно провести реформу на засади запровадження національного кадастру (Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Archiwum domowe Pawlikowskich z Koziańca, przyb. 354 / 3, k. 185 [меморіал Ю. Бузека з обґрунтуванням необхідності запровадження національного кадастру, 1907 р.]). М. Бобжинський зауважував, що опір виборчій реформі мав би сенс, якби “та ординація була доброю, якби гарантувала нам більшість. Однак так не є” (АРКг., oddz. I, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich (далі – ADzT), sygn. 653, k. 140 a–140 g [лист М. Бобжинського до З. Тарновського, 1907 р.]).

²⁶⁸ *Левіцький К.* Історія політичної думки... С. 448.

²⁶⁹ *Buszko J.* Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. Warszawa, 1956. S. 72.

²⁷⁰ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 18 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

²⁷¹ *Ad maiorem Poloniae gloriam* // Діло. 1907. Ч. 164. 5 н. ст. серпня.

(“крайових”)²⁷². Наслідком цього кроку став розкол парламентського клубу. Ці події набули в очах русофілів символічного значення, засвідчивши розрив з українофілами²⁷³. “Галичанин” стверджував:

Разница между нами усугубляется не по годамъ, а по днямъ и по часамъ, мы передъ собой имѣемъ людей, различающихся отъ насъ названіемъ, языкомъ, пріемами, характеромъ, стремленіями, культурой и даже – самое главное – понятіемъ нравственности. Мы отстали другъ отъ друга такъ далеко, что чувствуемъ себя в ихъ обществе болѣе чуждыми, чѣмъ в обществѣ какихъ бы то ни было инородцевъ²⁷⁴.

У русофільській течії вирували ідеологічні пристрасті: молоде покоління москвофільських діячів не задовільняли староруські концепції їх попередників. У РНП виділилася група так званих реальних політиків з числа непублічних, однак впливових діячів, які важливішим, ніж питання національної ідентичності, вважали здобуття політичних і фінансових впливів. Ця група під назвою “Реконструкційний комітет староруської партії” встановила контакти з головою польської Національної ради Тадеушем Ценським²⁷⁵.

У відповідь українофіли задекларували, що готується стратегічне порозуміння між Варшавою, Петербургом і Львовом, з нехтуванням австрійських державних інтересів. Уже невдовзі “Діло” доводило, що москвофіли могли зважитися на рішучий виступ лише за підтримки поляків, та інформувало про їх переговори з міністром для Галичини Войцехом Дзедушицьким²⁷⁶. УНДП ініціювала місцеві віча, на яких засуджено дії москвофілів²⁷⁷. У підтримці “російських політичних агентів” прямо звинувачено намісника. На підтвердження наводився факт, що А. Потоцький “має половину своїх дібр у російській державі, – а так само й інші польські магнати. Вони – на половину російські піддані; з російською державністю вяже їх іноді більше економічно-класових інтересів ніж з Австрією!”²⁷⁸. Навіть стверджувало, що А. Потоцький, услід за своїми синами, невдовзі прийме російське підданство²⁷⁹.

На початку вересня 1907 р. віденський часопис “Die Zeit” опублікував звістку про ймовірну відставку А. Потоцького з посади намісника і назвав його можливого наступника – тодішнього міністра фінансів Вітольда Коритовського.

²⁷² Цей виступ “Галичанин” привітав як епохальний: “Скинена наконецъ рабская маска рутенства, надѣтая шестьдесятъ лѣтъ тому нашими предками и переданная намъ в наслѣдствіѣ, не позволявшая намъ свободно дышати” (Первое общерусское слово въ австрійскомъ парламентѣ // Галичанинъ. 1907. Ч. 143. 28 іюня [11 іюля]).

²⁷³ *Вергунъ Д.* Похорони рутенщины // Галичанинъ. 1907. Ч. 147. 4 (17) іюля; Москвофіли на новій дорозі // Діло. 1907. Ч. 148. 17 н. ст. липня.

²⁷⁴ Печальное явленіе // Галичанинъ. 1907. Ч. 214. 25 сентября (8 октября).

²⁷⁵ Москвофільська нова ера // Діло. 1907. Ч. 218. 11 н. ст. жовтня.

²⁷⁶ *Ad maiorem Poloniae gloriam* // Діло. 1907. Ч. 164. 5 н. ст. серпня.

²⁷⁷ Голос народа // Діло. 1907. Ч. 165. 6 н. ст. серпня.

²⁷⁸ Де корінь? // Діло. 1907. Ч. 179. 23 н. ст. серпня.

²⁷⁹ Новинки. Намістник гр. Потоцький уступає! // Діло. 1907. Ч. 194. 11 н. ст. вересня.

Як одну з причин відставки вказано невдоволення впливових польських політиків жорсткою політикою намісника в Галичині, зокрема щодо українського руху, що на практиці вело до загострення політичної ситуації в краю та втручання Відня. Вітаючи цю звістку, "Діло" писало:

Вже найвищий час, аби той галицько-польський губернатор усунувся з позиції найвищого представника державної влади в нашій країні; своєю дотеперішньою діяльністю він успів основно скомпромітувати себе, тай своїх віденських мандаторів, які видали йому *carte blanche* на управу Галичини. Справді в ніякій іншій європейській державі, крім Австрії, не було-би се можливе, щоби політичний провід у великій провінції попався в руки людини, найтісніше звязаної своїми економічними інтересами з сусідною чужою державою та змушеної в ім'я сих своїх особистих інтересів не тільки толерувати, а й просто підпирати проти-державну пропаганду й акцію політичну агентів чужої держави в межах повіреної собі країни. А так робить постійно гр. Потоцький в відношенню до російських агентів, ініціаторів і агітаторів москвофільського руху в Галичині. Коли взяти ще під увагу справді медвежу руку того графа, якою він ославився з нагоди масового арештованя наших студентів, підриваючи сим усяке довіре до державної влади серед руського населеня, то уступлене того чоловіка з намісничого становища виявить ся ще більше конечним²⁸⁰.

Чутки про відставку А. Потоцького не підтвердилися. Хоча, зважаючи на подальші події, ця відставка могла б стати його найкращим життєвим рішенням. Зрештою цей час був складним для намісника не лише з політичної точки зору: на початку жовтня 1907 р. А. Потоцький поховав матір²⁸¹.

16 вересня 1907 р. розпочалися засідання Галицького сейму, маючи на меті гіпотетичне завдання ухвалити виборчий закон. Повсюдно відзначалася апатія й відчуття безпорадності. У день відкриття з'явилося лише близько половини депутатів²⁸². "Słowo Polskie" ілюструвало цей стан діалогом між депутатами: "Що думає пан про виборчу реформу? – Така сумна й хаотична справа, що я не можу про неї думати"²⁸³. З кінця вересня 1907 р. Комісія для виборчої реформи почала обговорювати проект М. Бобжинського²⁸⁴. Вважаючи збереження *status quo* "власноручним похороном" для польських консерваторів і національних інтересів, М. Бобжинський переконав С. Бадені й А. Потоцького підтримати

²⁸⁰ Політичні гльоси // Діло. 1907. Ч. 194. 11 н. ст. вересня.

²⁸¹ Серед тих, хто висловив співчуття намісникові, були цісар Франц Йосиф, архикнязі Франц Фердинанд і Леопольд Сальватор; з українських діячів – митрополит Андрей Шептицький, Микола Василько, Кирило Студинський, Є. Олесницький. За бажанням покійної при похованні не мало бути жодних промов, а гроші, які планувалося витратити на вінки, вона просила перерахувати дитячим садочкам у Кракові († Hr Adamowa Potocka // Czas. 1907. Nr 225. 1 październik).

²⁸² Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1907. T. 2: Od 16 września do 12 października 1907. S. 89.

²⁸³ Sejm. Wrażenie z tygodnia // Słowo Polskie. 1907. Nr 439. 21 września. Wydanie poranne.

²⁸⁴ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza... S. 90–91.

його проект²⁸⁵. Тим часом українських політиків тема міжнаціонального порозуміння в Галичині не цікавила взагалі. Керівництво УНДП пов'язувало свої плани з діями віденського уряду. Задля успіху переговорів з ним від Галичини до Відня мали надходити імпульси крайнього невдоволення правлінням польської шляхти²⁸⁶. Закриваючи засідання сейму, А. Потоцький запевнив, що доб'ється їх відновлення у випадку компромісу стосовно виборчої реформи, однак цього не сталося. Українські політики вимагали від уряду не скликати – до моменту припинення повноважень сейму 27 грудня 1907 р. – його засідання, вважаючи, що існує загроза ухвалення виборчої реформи зі значною шкодою для українських інтересів та розраховуючи на суттєве збільшення числа українських депутатів на підставі діючого закону²⁸⁷. У Східній Галичині вирував вічовий рух. Преса стверджувала, що українці не погодяться на “публичну комедію” ухвалення в сеймі законопроектів, “згори порішених на панських конвентиклях або польованях в Буську чи в Ланьцуті”²⁸⁸.

Після відкриття нової сесії парламенту 15 жовтня 1907 р. переговори українських депутатів з урядом були відновлені²⁸⁹, що викликало справжній переполох серед польського політикуму. Вже на наступну зустріч з М. Беком 16 жовтня 1907 р. прийшли А. Потоцький і В. Коритовський²⁹⁰. Їх присутність свідчила, що польські політики усвідомили вагу моменту і його потенційні загрози. “Діло” відразу ж обурилося: “нехай собі з Потоцким радить Бек, – наш парламентарний клуб не повинен знати ніякого Потоцкого”²⁹¹. Українська преса стверджувала, що цього разу українці не можуть вдовольнитися частковими поступками, а повинні домагатися засадничої зміни свого політичного становища: “нераз уже центральне правительство видавало розпорядження в тім напрямі – з тим результатом, що краєві власти кидали ті розпорядження до коша”²⁹². Гарантіями перетворень мали стати персональні зміни в Галицькому намісництві, уряді та проведення сеймової виборчої реформи з урахуванням українських інтересів²⁹³. Також мусили відбутися показові звільнення хоча б кількох старост, які, маючи “carte blanche намісника [...] затратили всяке почуте права, наслідком чого населенє – видячи, що ві всіх справах рішає виключно

²⁸⁵ АРКг., oddz. I, ADzT, sygn. 653, k. 140 a–140 g (лист М. Бобжинського до З. Тарновського, 6 / д, 1907 р.).

²⁸⁶ В обіжнику Народного комітету УНДП до місцевих організацій від 3 серпня 1907 р. вічам пропонувалося ухвалювати однотипні резолюції з засудженням політики уряду щодо українців і закликком парламентських депутатів до “якнайострійшої опозиції” (ЦДІА України у Львові, ф. 372, оп. 1, спр. 14, арк. 26–27 зв. [Обіжник Народного комітету УНДП, Львів, 3 серпня 1907 р.]).

²⁸⁷ Там само. Спр. 16, арк. 11–11 зв. (Обіжник Народного комітету УНДП за підписом К. Левицького та Володимира Бачинського, Львів, 28 грудня 1907 р.).

²⁸⁸ Jedyny polski parlament // Діло. 1907. Ч. 198. 16 н. ст. вересня.

²⁸⁹ Переговори Русинів з бар. Беком // Діло. 1907. Ч. 225. 19 н. ст. жовтня.

²⁹⁰ Там само.

²⁹¹ На адресу нашого парламентарного клубу // Діло. 1907. Ч. 224. 18 н. ст. жовтня.

²⁹² Руський наїд і правительство // Діло. 1907. Ч. 226. 21 н. ст. жовтня.

²⁹³ На адресу нашого парламентарного клубу // Діло. 1907. Ч. 224. 18 н. ст. жовтня.

брутальна самоволя, й само починає доходити до того, що тільки нага сила може змінити такий стан річий”²⁹⁴. Часописи наголошували на винятковому становищі в Австрійській державі українців, які вилучені з-під конституційного поля, “піддані “polskich rządów,,”²⁹⁵, “зведені до ряду державних паріїв”²⁹⁶. Унаслідок цього всі “цеголки до будови національного житя” не мають значення, “руський елемент витискаєть ся що-раз брутальнійше зі всіх областей політичного житя, польський характер краю наслідком ріжних законів в напрямі розширення краєвої автономії значно зріс”²⁹⁷.

Одночасно українські представники вели переговори в Міністерстві освіти про відкриття українських кафедр у Львівському університеті і щодо перспектив заснування українського університету у Львові. Щодня перебіг перемовин обговорювався на засіданнях українського клубу²⁹⁸. 22 жовтня мало відбутись якесь “вирішальне засідання”. Попереднього дня у Львові дорогою до Відня затримався депутат від Буковини Микола Василько, який дві години розмовляв з А. Потоцьким, а згодом зустрічався з О. Барвінським. Інформація, надана буковинським депутатом, спричинила рішення клубу не оприлюднювати в парламенті “обструкційний” внесок про правопорушення галицької адміністрації²⁹⁹. Наступного дня підконтрольний О. Барвінському “Руслан” опублікував статтю “Не маловажмо цеголок до будови національного житя”³⁰⁰, з чого випливало, що політичні гравці ведуть торг щодо змісту й кількості чергових “поступок” українцям. Втручання в переговори О. Барвінського і М. Василька, які вважалися “уговдовими” політиками, викликало нове обурення в середовищі УНДП: “руські політики на Буковині на кождім кроці проявляють аж до обридженя чорно-жовту льяольність, до котрої ми, галицькі Русини, не маємо найменшої причини ані охоти”³⁰¹.

Засідання українського клубу 22 жовтня тривало 12 годин і було “дуже оживлене, гаряче, навіть місцями бурхливе”. Більшість депутатів демонстрували радикальні настрої. Лише коли президія клубу в особі Ю. Романчука пригрозила скласти свої повноваження, депутати погодилися відтермінувати рішення на кілька днів до остаточної відповіді М. Бека. Австрійський прем’єр одночасно вів переговори з Польським колом. Вже сам факт їх провадження неабияк драгував українських політиків, оскільки показував, що ніякого компромісу з Віднем із нехтуванням позиції поляків не буде³⁰². 26 жовтня, згідно з попередньою домовленістю, М. Бек представив українським депутатам

²⁹⁴ Руський нарід і правительство // Діло. 1907. Ч. 226. 21 н. ст. жовтня.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Переговори Русинів з бар. Беком // Діло. 1907. Ч. 225. 19 н. ст. жовтня.

²⁹⁷ Руський нарід і правительство // Діло. 1907. Ч. 226. 21 н. ст. жовтня.

²⁹⁸ Переговори Русинів з бар. Беком // Діло. 1907. Ч. 225. 19 н. ст. жовтня.

²⁹⁹ “Тактика секретів” // Діло. 1907. Ч. 228. 23 н. ст. жовтня.

³⁰⁰ Наша національна політика // Діло. 1907. Ч. 229. 24 н. ст. жовтня.

³⁰¹ “Тактика секретів” // Діло. 1907. Ч. 228. 23 н. ст. жовтня.

³⁰² З українського клубу // Діло. 1907. Ч. 229. 24 н. ст. жовтня.

пропозиції уряду. При цьому він зазначив, що задоволеними можуть бути лише деякі вимоги українців, інші, як-от сеймова виборча реформа, мають стати предметом переговорів і наслідком українсько-польського компромісу (“не можна одним розчерком пера вдовольнити всіх домагань народу, який так довго був упослідженим”). М. Бек також пообіцяв, що найближчим часом з’явиться обіжник галицького намісника і згідно з ним органи адміністративної влади будуть зобов’язані однаково трактувати всіх австрійських громадян, незалежно від національності. Найскладнішою він назвав справу заснування українського університету³⁰³. З-поміж інших питань, які українські депутати окреслили як першочергові, було створення української секції в Міністерстві для Галичини, допуск чиновників-українців на адміністративні посади і розширення прав українців у судівництві³⁰⁴.

З інших джерел впливало, що українці отримали від уряду наступні обіцянки: об’єктивне ставлення адміністративної влади в Галичині й покарання винних у правопорушеннях чиновників; прискорення виборів громадських рад там, де вичерпано термін дії попередніх; використання української мови як офіційної в органах влади тих громад, які ухвалили відповідні рішення; відкриття додаткових (паралельних) класів в українських гімназіях ще до рішення Галицького сейму про окремі гімназії (насамперед йшлося про відкриття українських гімназій у Стрию, Бережанах, Сяноку, Самборі); відмова від обов’язкового вживання польської мови при іммуртикуляціях (урочистій посвяті в студенти) у Львівському університеті; використання української мови при записах студентів і веденні дисциплінарних справ; створення двох нових українських кафедр (з хімії – для Івана Горбачевського і римського права – для Михайла Зобкова); надання українським чиновникам посад у міністерствах; фінансування українських економічних і культурно-просвітніх інституцій, зокрема створення іпотеки для селян з основним капіталом 3 мільйони крон і виділення державної субсидії “Просвіті”³⁰⁵. Вислухавши звіт, український клуб ухвалив, що не задовольняється поступками, не вважає себе зобов’язаним відмовлятися від опозиційної тактики, однак вітає добру волю уряду³⁰⁶.

У розпалі переговорів А. Потоцький видав обіцяний обіжник “До всіх старост у Східній Галичині”. Документ датований 20 жовтня 1907 р., тобто він з’явився

³⁰³ З руського клубу // Діло. 1907. Ч. 232. 28 н. ст. жовтня.

³⁰⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 59–59 зв. (лист-відповідь українського депутата Державної Ради Ю. Романчуку, без дати і підпису, [грудень 1907 р.]).

³⁰⁵ *Winiarski I. Rusini w Radzie Państwa 1907–1908. Lwów, 1909. S. 44.* Поп.: Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 18–21 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.). Протокол угоди між українським парламентським клубом і Міністерством внутрішніх справ датований 19 листопада 1907 р. На документі стоять підписи М. Бека, Ю. Романчука та М. Василька, печатка президії Міністерства внутрішніх справ. Копія протоколу збереглася серед документів Ю. Романчука (ЦДІА України у Львові, ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 45–47; Відворот // Діло. 1907. Ч. 236. 1 н. ст. падолиста).

³⁰⁶ З руського клубу // Діло. 1907. Ч. 232. 28 н. ст. жовтня.

раніше, аніж були досягнуті домовленості. Галицький намісник свідомо видавав його нібито з власної ініціативи, щоб поява обіжника не виглядала вимушеним наслідком тиску з боку уряду. Побажання австрійського прем'єра, “аби намісник видав розпорядження до старост, щоб Русинів трактувати рівноправно”, А. Потоцький переробив творчо – у дусі, що чиновник повинен як рівноправних трактувати всіх (інакше “то би вказувало, що до того часу чинилося упереджено”) ³⁰⁷. Текст обіжника намісник писав виразно в поганому настрої: ймовірно його дратувала необхідність відволікатися від інших справ задля акту, який носить формальний характер. Він періодично збивався на декларативні, неймовірно віддалені від реальних стосунків заклики, всіляко демонструючи, що документ пишеться “для Відня”. Якщо порівняти текст цього обіжника з попередніми й наступними розпорядженнями А. Потоцького, властивою для них конкретикою, сухим і безапеляційно-наказовим стилем, можна припустити, що повітові чиновники, отримавши цей обіжник, хіба що знизували плечима:

Час від часу до мене доходять скарги, зрештою вони з'являються і в руській пресі, що ставлять під сумнів об'єктивність урядників політичної влади щодо сторін руської національності. Останніми місяцями, зокрема, надходили скарги від багатьох сторін, що органи політичної влади утискають русинів, які на останніх виборах до Державної Ради в округах, де виступали польські й руські кандидати, ймовірно віддали голоси за руських кандидатів.

Не вірю в те, щоб у якогось із підвладних мені органів політичної влади могла існувати, а тим більше виявлятися назовні, тенденція різного трактування сторін, що належать до різних національностей. Але навіть винятки, навіть відособлені факти, які могли би свідчити про менш прихильне налаштування органів влади чи окремих урядників до руського населення чи ведення якимось упередженням при полагодуванні справ, де русини виступають як зацікавлена сторона, було би неприпустимим і заслуговуючим на покарання порушенням основоположного обов'язку влади рівноправного трактування всіх громадян держави, без огляду на їх національність чи віровизнання.

Не мушу нагадувати, що першою умовою досягнення державною адміністрацією позитивних наслідків діяльності є прищеплення населенню переконання, що воно може завжди розраховувати на повну об'єктивність і якнайбільшу зичливість адміністративної влади. Тому здобуття довіри населення мусить бути найважливішим завданням і найпекучішою турботою кожного політичного урядника, а найдрібніше невиправдання цієї довіри мусить шкідливо позначатися на взаємовідносинах населення і влади.

Доручаю також панові ретельно дбати, аби дії функціонерів староства щодо сторін руської національності завжди були якнайбільш об'єктивні і не давали ні в чому навіть натяку на незичливість або утиски.

З цим обіжником прошу ознайомити всіх урядників староства ³⁰⁸.

³⁰⁷ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 18 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

³⁰⁸ ЦДДА України у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 691, арк. 77 (Обіжник А. Потоцького до всіх старост у Східній Галичині, Львів, 20 жовтня 1907 р.).

Від середини жовтня 1907 р. переговори українців з урядом були чи не головним клопотом Польського кола. На його засіданні 17 жовтня 1907 р. провідною була думка, що Польське коло не може допустити будь-яких кроків намісника, міністра для Галичини, австрійського прем'єра без власної згоди³⁰⁹. Участь у засіданні 29 жовтня 1907 р. брав А. Потоцький: за спогадами С. Гломбінського, консервативні політики викликали його у Відень спеціальною телеграмою³¹⁰. Наради були таємними, а їх предметом визначена “справа руська”. Галицький намісник поінформував депутатів про перебіг переговорів від моменту представлення українцями меморіалів М. Беку. За твердженням А. Потоцького,

Бек у переговорах з русинами діяв лояльно і коректно. Просив намісника, аби той щодо змісту меморіалу порозумівся з Руським клубом, просив, щоб не робив обіцянок, бо не хоче нічого обіцяти без думки Польського кола. Намісник запросив президію руського клубу і представив їм те, що сказав президент міністрів. Бо з цього випливає межа, до якої може йти кабінет міністрів – щоб купуючи вас, не наразити собі поляків. Можете отримати те, на що погодяться поляки. [...] Тоді представив Бекові, про що далі може йти мова. Одночасно підкреслив, що це залежатиме від Кола. Відзначив, на що поляки могли би погодитися. [...] Враховуючи факт, що міністр визнав русинів важливою в Галичині партією, дрібні поступки можна прийняти. Є це, однак, новим явищем. [...] Потрібно пам'ятати, що починаючи від виборів Русини мусять мати вплив, а ми повинні старатися здобути вплив ще більший.

У розмові з М. Беком А. Потоцький також наполягав на забезпеченні польського характеру Львівського університету (“вони не мають чим заповнити університет – Горбачевський старий і по-руськи майже не вміє, Зубков науково не багато означає”). Він наголосив, що розслідування закидів українців щодо виборчих зловживань показали лише кілька дрібних правопорушень, та ствердив, що захищатиме урядників і не хоче надалі обговорювати це питання. З-поміж найближчих поступок запропонував затвердити скасовані староствами рішення українських громад про перехід на українську мову адміністрування³¹¹.

На нарадах Польського кола, які тривали ще й протягом наступного дня, позицію намісника підтримали консерватори. “Czas” похапцем переконував читачів, що поступки українцям є для них “дуже цінними” та “ні в чому не порушують нашого національного стану володіння в краю”, що зміцнення українців не означає послаблення поляків і відкриває шлях до мирного співжиття двох народів³¹². Натомість ендеки розхитували ситуацію, сподіваючись

³⁰⁹ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 8 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 17 жовтня 1907 р.).

³¹⁰ *Głabiński S. Wspomnienia polityczne*. S. 87.

³¹¹ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8109 III, k. 18–19 (Протокол засідання Польського кола, Відень, 29 жовтня 1907 р.).

³¹² *Koło w sprawie ruskiej // Czas*. 1907. Nr 52. 2 listopada.

використати її у боротьбі з консерваторами, називали плановані поступки українцям надмірними, вимагали пояснень від найвищих чиновників і депутатів, публічного обговорення й запоруки, що “польська національна справа не зазнає жодних збитків”³¹³.

Уже на другий день засідань Польського кола, 30 жовтня 1907 р., “Діло”, виявляючи чудову обізнаність щодо перебігу “таємних” нарад, обрушилося на поляків, Відень і усіх “ворогів русинів” у тоні, який не залишав жодних ілюзій щодо намірів загострювати тактику політичної боротьби. Часопис назвав кампанію польської преси “особистою інтригою” А. Потоцького проти уряду, стверджуючи, що ведучи переговори з українцями, він одночасно передавав інформацію польській пресі і заохочував її до різких виступів, щоб використати їх як форму тиску на Відень. Жорстка позиція намісника в розмові з українськими депутатами (“можете отримати те, на що погодяться поляки”) роздратувала українських політиків: “на думку Поляків, центральне правительство повинно сказати Русинам ясно і отверто, що [...] вони знаходять ся під абсолютним польським панованем, супроти котрого воно, центральне правительство, зовсім безсильне”³¹⁴. “Діло” вказувало А. Потоцькому, що як намісник Галичини він мав зайняти нейтральну позицію, а не воювати на боці однієї сторони: “пан Потоцкий, in thesi ц. к. намісник коронного краю Галичини, є de facto президентом галицької польсько-шляхотської республіки”, залежним винятково від польських політиків. Потрапивши в колізію між австрійськими державними і польськими патріотичними інтересами, А. Потоцький, за твердженням часопису, мав би негайно подати у відставку, якщо в нього залишилася “хоч дрібка приличности”³¹⁵.

Переговори українців з урядом і фактичне визнання останнім слушності їх вимог посилили серед польських політиків відчуття загрози національним інтересам. “Політична автономія Галичини захиталася, – так оцінював ситуацію М. Бобжинський, – русини здобули підтримку центрального уряду і незмірно зросли в силі”³¹⁶. Контакти уряду з українцями послабили в польському політикумі позиції консерваторів. На знак протесту пішов у відставку міністр для Галичини В. Дзедушицький; склав повноваження голова Польського кола Д. Абрагамович. Обое належали до небагатьох східногалицьких політиків, що прихильно ставилися до союзу східно- і західногалицького консерватизму. Ці події загальмували (а в підсумку й унеможливили) створення в Галичині єдиної польської консервативної сили на базі сформованого 7 вересня 1907 р. у Кракові Сторонництва національної правиці (СПН), по суті політичного середовища А. Потоцького. Попри тиск західногалицьких консерваторів, східногалицькі

³¹³ Korszachty rządu z Rusinami // Słowo Polskie. 1907. Nr 502. 28 października.

³¹⁴ В блуднім колесі // Діло. 1907. Ч. 234. 30 н. ст. жовтня.

³¹⁵ Інтрига проти Бека // Діло. 1907. Ч. 235. 31 н. ст. жовтня.

³¹⁶ *Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 6.*

польські політики, спостерігаючи за посиленням українського руху, дедали більше схилилися до націонал-демократичної ідеології.

Позиція східногалицьких консерваторів не дозволяла А. Потоцькому розраховувати на підтримку єдиного консервативного табору, змушувала лавірувати між найвпливовішими польськими силами. У середині листопада 1907 р. в ході “досить довгої” розмови одного з лідерів СПН Тадеуша Смажевського з А. Потоцьким було вирішено, що “справжнє утворення нового стороництва на Русі зможе початися лише тоді, коли національна правиця сильно стане в Західній Галичині”³¹⁷. Краківські консерватори, стрімко втрачаючи число депутатських мандатів на користь ендеків і людовців, мушили шукати для формування політичної більшості нового союзника, яким у найближчі роки для них стало Польське стороництво людове (ПСЛ). Однак переговорний процес на зламі 1907 і 1908 рр. лише починався³¹⁸. Тим часом націонал-демократи досягнули компромісу з ліберал-демократами й утворили 23 жовтня 1907 р. в Польському колі нову більшість – Демократичну унію. 12 листопада на тлі обурення польської громадськості українсько-австрійськими контактами головою Польського кола було обрано одного з лідерів ендеків С. Гломбінського. Голова Польського кола за впливом не поступався галицькому наміснику й міністру для Галичини. С. Гломбінський розпочав переговори з М. Беком, домагаючись зриву домовленостей з українцями. Їх наслідком стало підписання “ясно окресленої, суворо таємної угоди, про яку не знало й знати не могло навіть Польське коло”. Згідно з нею, уряд зобов’язувався: підтримувати ухвали Галицького сейму щодо розширення галицької автономії і сфери офіційного вжитку польської мови, вести переговори з українцями лише за згодою голови Польського кола, негайно інформувати його про вимоги українців, не надавати їм односторонніх поступок, забезпечувати полякам економічні пріоритети. За визнанням С. Гломбінського, М. Бек намагався дотримуватися

³¹⁷ АРКг., oddz. I, ADzT, sygn. 653, k. 103–198 (лист Т. Смажевського до З. Тарновського, Львів, 26 листопада 1907 р.).

³¹⁸ 11 січня 1908 р. було підписано угоду, за якою людовці невдовзі увійшли до Польського кола, пом’якшили позицію щодо виборчої реформи тощо (*Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim...* S. 279). Втягнення людовців в орбіту станьчиківської політики, що запобігло союзам ПСЛ з ендецією або з українцями, вважалося чи не найбільшим успіхом СПН. Це порозуміння відкривало можливості спільної політики в українському питанні, щодо якого в позиції краківських консерваторів і людовців було чимало спільного. Уже в документах 1907 року містяться чіткі вказівки на розуміння краківськими політиками того, хто виявиться їх ідеологічними союзниками. У матеріалах засідань СПН зберігся текст виступу невстановленого діяча. Він визнавав, що найбільшою перешкодою для запланованих СПН реформ буде опір подільської шляхти, та пропонував, не говорячи про це відкрито, готуватися до ймовірного розпаду сеймової правиці й формування “Краківським колом” нової більшості в Галицькому сеймі, до якої мали б увійти краківські консерватори, людовці й ліберальні демократи. За цим сценарієм прогнозувалося об’єднання подоляків і ендеків, які мали б задовольнитися роллю парламентської опозиції. Цей прогноз точно відобразив пізніший поділ польських сил у Галичині на так звані “блок” і “антиблок” (АРКг., oddz. I, ADzT, sygn. 653, k. 45–47 [текст виступу невстановленого автора перед діячами СПН, 1907 р.]).

цієї угоди³¹⁹. Таким чином, польським політикам черговий раз вдалося відвернути загрозу українсько-австрійського порозуміння, залишаючи в українців відчуття розчарування, зневіри й обурення.

**“З Потоцьким ми вже домовилися про українсько-польську угоду”:
вибори до Галицького сейму 1908 року та проекти українсько-
польських домовленостей**

Висновки польських політичних сил, винесені з факту переговорів між урядом і українськими діячами, виявилися різними. Якщо ендеки потрактували їх як привід для загострення антиукраїнського курсу, то західногалицькі консерватори вважали переговори “наслідком і виявом того, що від часу запровадження автономії Галичини польська більшість не вмiла чи не могла сама укласти угоду з русинами”³²⁰. На зламі 1907 і 1908 рр. серед польських правлячих кіл у Галичині утвердилося переконання в необхідності негайно укласти угоду з українцями на зразок “нової ери” 1890 року і продемонструвати уряду, що ситуація перебуває під контролем. Психологічно польськими політиками керувало прагнення покарати українців за пережитий від їх переговорів з урядом стрес та пов’язане з цим бажання посилити розкол в українському русі, показати Відню як його слабкість, так і антидержавні тенденції. Нагоду для реалізації цих планів дали чергові вибори до Галицького сейму, оголошені 28 грудня 1907 р.

Уже цього ж дня Народний комітет УНДП розіслав на місця обіжник під грифом “Пильне і тайне! В справі виборів”, вказавши в ньому на “незвичайну важність сеї виборчої кампанії, яка буде мати переломове значінє для політичної сили і будучности українського народу в краю”. Тоді вважалося, що сейм ухвалить виборчу реформу вже під час першої сесії й буде розпущений. (Насправді на підставі старої ординації було проведено ще одні вибори, а новий закон вдалось ухвалити лише сеймові наступного скликання – в 1913 р.) В обіжнику відзначалося:

Спеціально звернуться ворожі заходи наших противників проти кандидатів українського національно-демократичного сторонництва, яких повалене малоб послужити як спосіб до спараліжованя значіня нашої парламентарної репрезентації перед центральним правительством. Як довідуємось з довірочного а певного жерела зістав вже заключений передвиборчий пакт між “Rad-ою Narodow-ою”, а управою москвофільського сторонництва звернений спеціально на повалене наших кандидатів³²¹.

Відозву до українського населення, в якій сеймовим виборам надано надзвичайної політичної ваги (“визволене з 500-літної неволі або наше

³¹⁹ *Głabiński S.* Wspomnienia polityczne. S. 83–92.

³²⁰ *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników. S. 6.

³²¹ ЦДІА України у Львові, ф. 372, оп. 1, спр. 16, арк. 11–14 (Обіжник Народного комітету УНДП за підписами К. Левицького і В. Бачинського, Львів, 28 грудня 1907 р.).

безвихідне закріпощене в кліщах уфундаментованої польської автономії”) та вміщено чітку вказівку на союз між польськими політиками й москвофілами, 1 січня 1908 р. обнародувало “Діло”³²². Найближчими днями часопис ствердив, що польські політики пішли на союз із москвофілами через успіхи українських депутатів у Відні, прагнучи звести нанівець досягнення українофільських партій і повернути українців у Галичині під свій повний контроль. УНДП визнала головним противником на виборах польсько-москвофільський блок і закликала українських виборців боротися проти москвофілів так само, як і проти поляків³²³.

Визначальний вплив на виборчу кампанію поляків у Східній Галичині зберігали східногалицькі консерватори. Напередодні перших загальних парламентських виборів передвиборча організація була реформована. Її керівним органом стала Національна рада (*Rada Narodowa*), утворена наприкінці 1906 року на базі Центрального виборчого комітету, однак із ширшими повноваженнями. Склад Національної ради визначало польське сеймове коло, тому домінували в ній консерватори. Західногалицькі консерватори у виборчу боротьбу в Східній Галичині не втручалися. Людовці, які на попередніх виборах в окремих східногалицьких повітах виступали союзниками українців, були зв’язані угодою з консерваторами та мусили підтримувати кандидатів Національної ради. Польські націонал-демократи, окрилені успіхами на парламентських виборах, призупинили свою участь у Національній раді та обрушилися з критикою на консерваторів, зокрема через їх недалекоглядну політику в українському питанні і нараження сейму на небезпеку здобуття українцями близько третини мандатів. Вони стверджували, що протидіяти українському натиску потрібно не змовами з Віднем, а зміцненням польського чинника в Східній Галичині³²⁴.

Передвиборчі звернення Національної ради, виконані в дусі традиційної для “подільської” шляхти сакралізації образу єдиної (польсько-русько-литовської) “вітчизни” і спільної праці для добра руського простолюду, водночас недвозначно змальовували образ ворога: “не є справжніми приятелями народу ті, що оголошують тільки боротьбу і ненависть”; “ті постійні нарікання на польський утиск, постійне сповідування ненависті до поляків, прагнення усунути їх зі східних повітів, вічні погрози й заохочення до насильств і розбою цілком не сприяють добру краю”; “депутатами працюючого населення повинні стати спокійні й поважні громадяни”³²⁵. Порозуміння з іншими політичними угрупованнями, угода з русофілами дозволяли східногалицьким консерваторам оптимістично оцінювати перспективи виборів. У середині лютого 1908 р. голова

³²² До Русинів Галицької землі // Діло. 1908. Ч. 1. 1 н. ст. січня.

³²³ Москвофіли перед виборами // Діло. 1908. Ч. 3. 3 січня (21 ст. ст. грудня 1907 р.); Москвофіли і вибори // Діло. 1908. Ч. 8. 13 січня (31 ст. ст. грудня 1907 р.).

³²⁴ Вибори з столиці краю // Діло. 1908. Ч. 49. 4 н. ст. марця (20 ст. ст. лютого).

³²⁵ Odezwa. Rada Narodowa do wyborców // Gazeta Narodowa. 1908. Nr 20. 25 stycznia; також див.: Cieński T. Аксуа przedwyborcza. Pobudka // Gazeta Narodowa. 1908. Nr 5. 8 stycznia.

Національної ради Т. Ценський стверджував: “Вважаю, що ми здобудемо близько 20 мандатів, а зближення з людовцями й порозуміння у виборчій акції з іншими політичними силами є корисним. Боротьбу з гайдамаччиною ведемо вже не ми самі, поляки, але й старорусини йдуть з нами разом”³²⁶. Цей оптимізм контрастував з попередніми панічними відгуками східногалицьких поляків під час виборчих кампаній.

У Східній Галичині польські консерватори разом з русофілами почали проводити спільні передвиборчі віча, інформацію про які вміщувала преса. За твердженням польського дослідника Адама Вонтора, саме під тиском “подільських” політиків А. Потоцький погодився підтримати на виборах низку кандидатур русофілів³²⁷, серед яких виявилися й такі одіозні фігури, як В. Дудикевич. Про те, що такий тиск на середовище краківських консерваторів справді чинився, причому в різних напрямках, свідчить зокрема лист Мечислава Рея до М. Бобжинського від 11 лютого 1908 р. Відображаючи настрої східногалицької шляхти, М. Рей відзначав як особливо відрадні прояви нещодавніх спільних передвиборчих віч і переконував адресата в потребі підтримати “старорусинів”. Останні, за його твердженням, “мають просту й дуже реальну програму – хочуть злитися воедино з Росією”, а останнім часом, попри завзяту протидію українофільських угруповань, суттєво зміцніли. Причину цього автор листа вбачав у розчаруванні населення українофільською агітацією, постійним культивуванням боротьби, відсутністю практичних наслідків і абсурдністю української політичної програми – створення соціально справедливої козацької держави. “Розум каже мені передбачити, – стверджував М. Рей, – що після розвіяння українського абсурду старо-Русини залишаться єдиним поважним сторонництвом на руській землі”³²⁸.

Передвиборча кампанія русофілів будувалася на тезі, що їх головним ворогом стали українофіли. Переломним моментом називалися парламентські вибори 1907 року, на яких українофільські партії розгорнули запеклу боротьбу проти колишніх союзників: “если мы спросим себя вообще, кого мы должны считать нашим самым большим врагом, можем дать себе общий отвѣтъ: того, кто насъ болѣе всѣхъ ненавидитъ. Такимъ отвѣтомъ мы попали бы, кажется, всецѣло въ сепаратистовъ”³²⁹. Русофільська преса акцентувала на потребі очищення “русской национальной идеи”³³⁰. Іншим важливим напрямом міркувань було доведення того, що польський чинник став для галицьких русинів значно менш

³²⁶ Цит. за: *Wator A.* Galicyjska Rada Narodowa w latach 1907–1914. Z dziejów instytucji obywatelskiej. Szczecin, 2000. S. 77.

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8090 III, vol. I, k. 23–25 (лист М. Рея до М. Бобжинського, Микулинці, 11 лютого 1908 р.).

³²⁹ Чего “Діло” алчать? // Галичанинъ. 1908. Ч. 3. 4 (17) января.

³³⁰ Годъ 1907 // Галичанинъ. 1908. Ч. 1. 1 (14) января; Подъемъ престижа русско-народной партіи. Письмо изъ Вѣны // Галичанинъ. 1908. Ч. 7. 9 (22) января.

небезпечним, ніж українство³³¹. Співзвучно з польськими політиками, які мусили якось пояснити Відню й суспільству, чому результати сеймових виборів суттєво відрізнятимуться від парламентських, русофіли наголошували на швидкому розчаруванні електорату невиконаними обіцянками українофілів³³². Також наголошувалося на “тероризмі” українців, влаштуванні ними розбійницьких нападів на конкурентів під час виборів³³³. У ході передвиборчої кампанії стверджувалося: між українофілами й русофілами, на відміну від практики останніх десятиріч, звичної для виборців, немає жодного порозуміння³³⁴ і русофіли не зобов’язані підтримувати українофільських кандидатів лише тому, що мають спільне з ними етнічне походження. Рівень дискусії відображає такий доволі типовий фрагмент із преси: “Нынѣ всякія связи между нами и украинцами порваны. Такъ вѣдь чего-же они хотятъ отъ насъ? Они больны, они въ болѣзненномъ бреду и поэтому неудивительно ихъ странное поведение”³³⁵.

Текст угоди між Національною радою й русофілами – якщо такий взагалі існував – поки що не виявлений. Однак свідчення про існування домовленості численно присутні в кореспонденції українських і польських діячів січня – лютого 1908 р. та в пресі. 31 січня 1908 р. “Діло” повідомило, що “пакт між москвофілами а Rad-ою Narodow-ою з огляду на соймові вибори є річю довершеною”³³⁶. Технічно угода діяла наступним чином: у повітах, де русофіли мали шанси провести свого кандидата, вони висували впливових і відомих діячів; у повітах, де планувалась перемога польського кандидата – висували селянина, щоб таким чином відтягнути голоси багатьох українських виборців від українофільського кандидата, а в другому турі зобов’язувалися підтримати польського кандидата³³⁷. За прогнозами “Діла”, така комбінація позбавляла галицьких українців приблизно десяти потенційних мандатів³³⁸. Українські політики йшли на вибори, цілком свідомі такої перспективи. Так, Є. Олесницький, відповідаючи на прохання О. Барвінського посприяти затвердженню Народним комітетом УНДП кандидатури Ксенофонта Охримовича, писав:

Знаю з зовсім автентичного жерела, що пов.[іт] дрогобичский сим разом признаний Полякам – там вийде Замойский, за котрим при тіснійшій виборі будуть голосувати москвофіли. На тій точці обов’язує взаємний пакт, котрий буде додержаний. Так одже справа п. Охримовича виглядає невесело. Нехай потішить ся тим, що таку саму судьбу ділити його буде з ним много з его соймових дотеперішних

³³¹ Чего “Діло” алчеть? // Галичанинь. 1908. Ч. 3. 4 (17) январа.

³³² Новинки. Коломыйскіи гуцулы // Галичанинь. 1908. Ч. 7. 9 (22) январа.

³³³ Воинствующая Украина // Галичанинь. 1908. Ч. 14. 17 (30) январа.

³³⁴ Въ послѣднюю минуту // Галичанинь. 1908. Ч. 34. 12 (25) феврала.

³³⁵ Пороксизмъ “Діл-а” // Галичанинь. 1908. Ч. 17. 20 январа (2 феврала).

³³⁶ Salto mortale москвофілів // Діло. 1908. Ч. 23. 31 (18 ст. ст.) січня.

³³⁷ Виборча кампанія // Діло. 1908. Ч. 12. 18 (5 ст. ст.) січня.

³³⁸ Salto mortale москвофілів // Діло. 1908. Ч. 23. 31 (18 ст. ст.) січня.

товаришів. [...] Щасливі ті, котрі в новім соймі не будуть, а будуть его оглядати що-найбільше з галерії – они будуть предметом великої зависти з сторони тих, яких доля покличе товаришувати з будучими избранниками Галицької Руси³³⁹.

Кореспонденція й замітки А. Потоцького щодо виборів 1908 року збереглися не в повному обсязі. Рапорти, інформації й інші матеріали про підготовку до виборів свідчать, що вплив намісника на виборчу кампанію залишався традиційно високим. Він намагався особисто контролювати ситуацію в кожному повіті, співвідношення “певних”, “непевних” і “поганих” (в іншій редакції – “польських”, “староруських”, “українських” і “непевних”) виборців після правиборів та шанси кожного кандидата, виділяв кошти старостам на передвиборчу агітацію (фігурували суми 1 000–2 000 крон), вирішував, де відмінити результати й оголосити повторні правибори³⁴⁰.

У джерелах відображено контакти А. Потоцького під час виборчої кампанії з двома українськими діячами – колишнім членом Крайового віділу Дем’яном Савчаком та Є. Олесницьким. Д. Савчак скаржився наміснику на правопорушення під час виборчої кампанії в Борщівському повіті. У відповідь А. Потоцький доручив борщівському старості зустрітися з Д. Савчаком й у випадку “найменшої незаконності оголосити нові правибори”³⁴¹. Є. Олесницький, посилаючись на “нашу усну конференцію”, поінформував намісника про правопорушення староств у Рогатині й Калуші, що “виразно зраджують тенденцію повалення наших кандидатів” на користь москвофілів. Інтерес до Є. Олесницького в А. Потоцького був виразно більшим. Про це свідчить його допис на цій інформації: “Листа отримав, дуже хотів би з Вами знову порозмовляти. Потоцький”, а також недвозначного змісту наказ старостам у Рогатині й Калуші: “До мене доходять скарги від української партії, у зв’язку з чим нагадую панові, що хотів би, аби в цьому повіті був обраний український кандидат”³⁴².

Ключовим передвиборчим документом є чернетка зі списком кандидатів у депутати зі східногалицьких сільських округів. Документ не датований і написаний, ймовірно, рукою А. Потоцького. Про його важливість свідчить той факт, що вміщені в ньому директиви були реалізовані на сеймових виборах. Стосовно низки східногалицьких повітів фігурувала примітка про підтримку польського кандидата, щодо деяких з них додано: “у строго законних рамках”. Ще в кількох повітах фігурували прізвища москвофілів, як-от: Богдана

³³⁹ ЛННБ, відділ рукописів, ф. 11, спр. 2012 / п. 127, арк. 55–56 зв. (лист Є. Олесницького до О. Барвінського, 20 січня 1908 р.).

³⁴⁰ ЦДІА України, ф. 146, оп. 107, спр. 5 (рапорти, інформації й інші матеріали про підготовку і хід виборів до Галицького сейму, 1908 р.).

³⁴¹ Там само. Арк. 46–48 (лист Д. Савчака до А. Потоцького, Борщів, 8 лютого 1908 р. з приміткою А. Потоцького для старости Борщівського повіту).

³⁴² Там само. Арк. 79–80 (лист Є. Олесницького до А. Потоцького, Стрий, 20 лютого 1908 р. з приміткою А. Потоцького для Є. Олесницького й чернетками доручень старостам Рогатинського й Калузького повітів, висланими шифрованими телеграмами 22 лютого 1908 р.).

Криницького (Богородчанський повіт) і о. Антонія Колпачкевича (Рава-Руський повіт). Лише стосовно одного повіту чітко вказано, що не можна підтримувати москвофіла: “Сокаль – рішуче проти Маркова”. Неприйняття автора російськомовної промови у віденському парламенті Дмитра Маркова свідчило, що підтримка русофільських кандидатів мала свої межі й спрямовувалася все ж не на протегування москвофільства як такого, а на розпалювання ворожнечі всередині українського табору³⁴³. Найважливішою є примітка щодо Калуського повіту: “постаратися, щоб мати якомога прийнятніший склад виборців. Якби було питання між українцем і москвофілом, підтримати москвофіла, якщо між радикалом і українцем – підтримати українця”. З подальшого змісту записки випливає, що такий принцип мав бути застосований в абсолютній більшості східногалицьких повітів (“як Калуш”). Лише щодо Рогатинського повіту вміщено застереження: “Рогатин, як Калуш, але обережно, бо там стає Кость Левицький”³⁴⁴.

Відомості про угоду між польськими консерваторами й москвофілами, як і перші звістки про порушення законності в організації виборчої кампанії, неймовірно роздратували українських політиків. В українських часописах перед виборами переважала справжня військова термінологія, лунали заклики збирати кошти для “бойового виборчого фонду”, застереження, що міра терплячості українського народу завершується, тощо. Апелюючи до А. Потоцького, “Діло” писало:

Де слово намісника, дане публично відомим обіжником? Одно з двох: або гр. Потоцький грає супроти руського народу політику дволичности, і крім обіжника, виданого буцім-то в користь Русинів, вийшли також якісь тайні інструкції, якими ніхто не похвалив ся публично, а в яких поучено політичні влади, щоб з того обіжника нічого собі не робили і поступали з руським народом і далі після вказівок польської рації стану, – або він є безсильним манекіном в руках публично незвісного і перед ніким невідповідального польського національного правительства³⁴⁵.

Для забезпечення бажаних результатів виборів польські політики за співучасті органів влади контролювали організацію виборчої кампанії,

³⁴³ Співзвучною з цією тезою була публікація в “Ділі” в середині лютого 1908 р.: “Менше ясний рахунок москвофілів. Що поляки поможуть їм проти українського національного руху на стільки, на скільки се лежить в польськїм інтересі, се певне. Але не менше певне також те, що Поляки ніколи не дозволять розрости ся москвофільству так, як се воно сподіваєть ся, так, щоб москвофільство заняло становище українського національного руху. Що більше, при помочи москвофілів, використовуючи їх ненависть проти українства, Поляки старатимуть ся щораз більше обмежувати правний простір розвитку нашого народу, старатимуть ся замкнути наш нарід в такім ghetto, щоб він не міг оперти ся польській перевазі без огляду на те, чи він буде себе уважати українським, чи “русскимъ,” (Що-раз явніше // Діло. 1908. Ч. 34. 14 (1) н. ст. лютого). Така відвертість свідчила: обидві сторони були свідомі того, що грають у політичну гру.

³⁴⁴ ЦДДА України, ф. 146, оп. 107, спр. 5, арк. 92–94.

³⁴⁵ Виборчі надужитя // Діло. 1908. Ч. 25. 3 н. ст. лютого (21 ст. ст. січня).

починаючи від складання списків правиборців. Брутальний тиск і застосування сили на сумнозвісних “баденівських” виборах 1895 року все ще функціонували як урок у пам’яті владних кіл, тому перевагу надавали більш витонченим формам правопорушень, сподіваючись, що правова свідомість українського населення надто низька, аби їм протидіяти. Завдяки маніпуляціям навколо пункту виборчої ординації, за яким до списку належало включати перші дві третини платників податків, у громадах з переважаючою більшістю українського населення масово почали з’являтися списки правиборців з числа поляків і євреїв. Застосовувано також і традиційні методи: тиск на виборців, закритий перебіг голосувань, фальсифікація результатів, участь жандармів в організації виборчих акцій тощо³⁴⁶.

Справжня трагедія розігралася 6 лютого 1908 р. в селі Коропець Буцацького повіту. На виборах у повіті суперничали граф Станіслав Генрик Бадені й Северин Данилович (представник Української радикальної партії). Коропець був на той час доволі великим селом, в якому налічувалося близько 6 тисяч мешканців, приблизно три чверті з них становили українці. Сучасники констатували значне зростання правової й національної свідомості населення Коропця від початку ХХ ст. завдяки діяльності місцевих активістів, серед яких був член Ширшого Народного комітету УНДП селянин Марко Каганець³⁴⁷. Як і в інших місцевостях, у селі були сфальсифіковані списки правиборців. У них виявилися 14 померлих, 5 осіб, котрі емігрували до Боснії, кілька селян, які взагалі не сплачували податків, натомість упущено чимало активних і свідомих українців. 5 лютого 1908 р. в селі було створено “рекламаційну комісію” з п’яти

³⁴⁶ Докладніше див.: *Arkusza H.* Problem nadużyć w czasie wyborów sejmowych w Galicji Wschodniej w okresie autonomicznym. Prawo a praktyka // *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej / Pod redakcją Jerzego Malca i Wacława Uruszczaaka.* Kraków, 2001. S. 211–238.

³⁴⁷ Марко Каганець народився в селі Коропець 12 січня 1881 р. в бідній селянській родині. Батьки не мали змоги відправити його до школи, тому грамоти він навчався самотужки; оволодів також німецькою мовою й був дуже начитаним. У 1896 р. парафію в Коропці обійняв о. Іван Проскурницький, русофіл, який заснував у селі читальню Товариства ім. М. Качковського. Однак його сини Степан (закінчив духовну семінарію) і Роман (навчався на адвоката) уже стояли на українських національних позиціях (Степан став націонал-демократом, а Роман – радикалом), і в цьому напрямі організовували сільську громаду. До групи місцевих активістів приєднався М. Каганець, повернувшись після трьохрічної служби в армії. Саме під час служби він був залучений до українського національного руху, побував на аудієнції в митрополита Андрея Шептицького. Восени 1905 року разом із кількома однодумцями він заснував у Коропці читальню “Просвіти”, став першим її головою, влаштував у своїй хаті її зібрання; водночас М. Каганець вів боротьбу (методом бойкоту) з діючою в селі читальнею русофільського Товариства ім. М. Качковського, що врешті призвело до її закриття. М. Каганець став засновником і першим головою сільської кредитної кооперативної спілки, брав активну участь у вічах і політичних зібраннях повіту, був серед організаторів сільськогосподарського страйку 1906 року. Дружина М. Каганця Федоня походила з місцевої заможної селянської родини. На момент вбивства чоловіка вона перебувала на шостому місяці вагітності, згодом народила доньку Ольгу (Ясний Каганець України. Збірник матеріалів та творів про Марка Каганця, присвячений 100-річчю з дня його загибелі / Матеріал зібрав В. Максимів; упоряд. О. Полянський, В. Максимів; наук. ред. Л. Сенік. Львів, 2008).

осіб на чолі з М. Каганцем, яка оскаржила 75 позицій у списку, однак органи громадської влади відкрито зтягували розгляд цього питання. За свідченнями односельців, за кілька днів до того М. Каганець зазнав особистого тиску з боку С. Г. Бадені та спроби підкупу з метою його невтручання у виборчу кампанію, а також отримував анонімні листи з погрозами (за одним із спогадів – особисто від А. Потоцького, і хоча ця версія є неймовірною, однак саме її існування ілюструє напрям уявлень українських селян про винуватця порушень їх прав).

Напруга в Коропці навколо виборчої кампанії наростала. Селяни, прогнозуючи можливість арешту М. Каганця, вирішили його захищати. Уранці 6 лютого М. Каганець із дружиною і членами “рекламаційної комісії” вирушили до громадської канцелярії, аби з’ясувати долю опротестованого списку правиборців. Дорогою до них приєднувалися інші селяни. Посередині моста шлях їм перетнули три жандарми, які оголосили про арешт М. Каганця, і вимагали, аби люди розійшлися. Після невиконання цієї вимоги жандарми багнетами закололи М. Каганця, який очолював процесію і якого його дружина і сестра намагалися закрити собою. За свідченнями очевидців, останні слова вбитого були: “Я за вас кров пролив” (в іншому варіанті: “Люди! За вас віддаю я життя!”). Жандарми зрозумівши, що М. Каганець мертвий, забарикадувалися на посту, а ввечері до села прибули військові. Попри спроби польської преси подати цей випадок як наслідок бійки між українськими селянами, смерть М. Каганця викликала величезне обурення української громадськості. У його похороні на сільському цвинтарі взяли участь близько 18 тисяч осіб з Бучацького й сусідніх повітів, українські депутати, представники багатьох громадських організацій, студентства. На панахиді виголошувалися запальні промови проти австрійсько-польської влади. “Одного Каганця вбили, а сто родилося”, – так характеризував суспільні настрої майбутній віт Коропця Ілько Максимів. За словами відомого українського письменника Гната Хоткевича, “це була остання крапля, котра переповнила чашу народного терпіння”³⁴⁸.

³⁴⁸ Полляла ся кров!.. // Діло. 1908. Ч. 29. 7 н. ст. лютого (25 ст. ст. січня); Кровава подія в Коропці // Діло. 1908. Ч. 30. 8 н. ст. лютого (26 ст. ст. січня); Коропецька жертва // Діло. 1908. Ч. 35–36. 17–18 н. ст. (4–5 ст. ст.) лютого; Коропець // Діло. 1908. Ч. 38. 20 н. ст. (7 ст. ст.) лютого; Ясний Каганець України... За свідченнями Романа Коцика (згодом був повітовим комісаром ЗУНР в Заліщицькому повіті), один із жандармів скористався передвиборчими заворушеннями, аби позбутися М. Каганця як свідка його фінансових махінацій. Невдовзі цей жандарм збожеволів і помер. Одразу після похорону М. Каганця селяни розпочали збір коштів на спорудження пам’ятника, який у вигляді трираменного кам’яного хреста встановлено на могилі М. Каганця на коропецькому цвинтарі на зламі жовтня – листопада 1909 р. Було вміщено напис: “Тут спочиває Марко Каганець, уродив ся 12 січня 1881 року, загинув від жандармських багнетів 6 лютого 1908 року в охороні народних прав. Памятник сей здвигнув на Вічну Память з лепт українського народу народний комітет. Нехай рідна земля зрошена неповинною кровю Народнього Мученика буде Йому пером”. Встановлення пам’ятника користувалося пильною увагою органів влади, які боялися масових заворушень. Державна влада визнала “підбурюючим” напис на пам’ятнику (йшлося, насамперед, про “жандармські багнети”), й австрійський уряд розпорядився його усунути. Це доручення галицький намісник М. Бобжинський надіслав бучацькому старості, однак останній

Вибори до Галицького сейму в курії сільських громад відбулися 25 лютого 1908 р. Українці здобули 21 мандат, тобто менше половини усіх можливих у Східній Галичині. Це виразно не співвідносилось з результатами нещодавніх парламентських виборів, на яких на цій же території українці вибороли фактично всі можливі мандати. Українофіли здобули 13 мандатів, русофіли – 8³⁴⁹. Найбільш резонансним стало обрання лідера москвофільського напрямку В. Дудикевича³⁵⁰. Польська преса привітала результати виборів. “Gazeta Narodowa” потрактувала їх як свідчення не зникаючої довіри українського населення до поляків і розгорнула план співпраці зі “старорусинами”³⁵¹. У складнішій ситуації опинилися краківські консерватори, для яких підтримка русофілів була ідеологічно неприйнятною. У коментарях “Czasu” було помітне прагнення виправдати “свого” намісника, представити наслідки виборів як тактичний хід. Вина за нього повністю покладалася на українофільський рух, невміння його поміркованих політиків відмежуватися від близького до “бандитизму” радикалізму і – як наслідок – стрімке розчарування населення в депутатах, обраних у 1907 р., перемога старорусинів “не завдяки, а всупереч їх програмі”³⁵².

Після оголошення результатів виборів в українських політичних осередках запанували роздратування й обурення, заклики до радикальної зміни тактики легальної політичної боротьби, повсюдно лунали звинувачення на адресу галицького намісника. Одразу після обнародування результатів “Діло” вийшло з великою передовою статтею під промовистою назвою “Президент польської республіки”, в якій покляло особисто на А. Потоцького всю повноту відповідальності:

Тільки центральне правительство відповідає за урядоване галицького намісника. Або центральне правительство скине з себе відповідальність за

не поспішав його виконувати. Зав’язалося листування, староста переконував намісництво в недоцільності усувати напис та актуалізувати справу вбивства М. Каганця, яка поступово втрачала свою гостроту. Врешті в листі від 18 березня 1911 р. М. Бобжинський визнав рацію його аргументів (ЦДА України у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5057, арк. 1–53 [листування Галицького намісництва з Міністерством внутрішніх справ, Вищою державною прокуратурою і Бучацьким староством про знищення напису на пам’ятнику М. Каганцю, листопад 1909 – березень 1911 рр.]).

³⁴⁹ Кількість голосів виборців за кожного кандидата по повітах див.: Вчерашні вибори // Діло. 1908. Ч. 43. 26 н. ст. (13 ст. ст.) лютого.

³⁵⁰ За загальним визнанням, саме обрання В. Дудикевича унеможливило утворення в сеймі єдиного українського клубу (Левіцький Е. На поворотній точці // Діло. 1908. Ч. 51. 6 н. ст. марця [22 н. ст. лютого]). Цікавим фактом є те, що В. Дудикевич виграв вибори у Бродівському повіті – колишньому виборчому окрузі одного з ідеологів “нової ери” О. Барвінського. За твердженням “Діла”, це служило додатковим аргументом щодо шкідливості угодової політики (Як д-р Дудикевич вирапався в посли? // Діло. 1908. Ч. 48. 3 н. ст. марця [19 ст. ст. лютого]). Також у пресі згадувалося про “даремні заходи у п. Потоцького одного з найповажніших націонал-демократичних провідників, аби не допустити до вибору Дудикевича” (“Безь попа, пана, хлопа” и безь исторіи // Галичанинъ. 1908. Ч. 40. 19 февраля [3 марта]). Ймовірно, цим політиком був Є. Олесницький.

³⁵¹ Wynik wyborów // Gazeta Narodowa. 1908. Nr 48. 27 lutego.

³⁵² Wybory wiejskie // Czas. 1908. Nr 47. 26 lutego

позавчешашні вибори і основною зміною галицької адміністраційної системи дасть нашому народови сатисфакцію за потоптане його прав президентом польської республіки, замаскованим в мундур австрійського ц. к. намісника, – або воно приймаючи на себе відповідальність за вчинки галицького намісника, покаже, що в Галичині не має воно ніякої власти, і примусить наш народ і його парламентарних заступників змінити відповідно до того свою дальшу політичну тактику³⁵³.

Влада А. Потоцького в Галичині прирівнювалася “щодо свого фактичного характеру” до влади в Російській імперії прем’єра Петра Столипіна чи навіть імператора Миколи II. Стверджувалося, що намісник використовує зв’язки при дворі, аби домогтися підтримки цісаря проти “проукраїнських” дій австрійського прем’єра і зриву домовленостей між Віднем та українцями (“монарх має набрати пересвідчення, що Потоцький – найліпший намісник”)³⁵⁴. З плином часу тональність тільки загострювалася³⁵⁵. У березні 1908 р. Народний комітет УНДП видав обіжник про посилення організаційної мережі партії та забезпечення її контрольованості, активізації дій проти москвофілів, розгортання в усіх напрямках “органічної праці” та влаштування нової хвилі вічового руху, що є “найліпшим средством для піднесення духа в народі, для дальшого розбурхання народних мас”. В основу нової агітаційної кампанії пропонувалося покласти гасло запровадження загального, рівного й таємного виборчого права до Галицького сейму³⁵⁶.

Своєю чергою, українські депутати у Відні використовували всі можливості, аби правлячі кола змусили А. Потоцького зійти зі шляху порозуміння з русофілами. Питання про галицькі вибори обговорювалося на засіданні бюджетної комісії Державної Ради. Саме там М. Василько сказав відому фразу про те, що А. Потоцький за одну ніч створив у Галичині, на австрійсько-російському кордоні, російську націю. На цьому ж засіданні з критикою дій галицького намісника виступив С. Гломбінський – як уже згадувалося, ендеки не брали участі у виборчій акції Національної ради, а їх непорозуміння з А. Потоцьким наростали. Після виборів українська преса згадувала, що намісник “хотів би зменшити вплив і значіне народвої демократії в інтересі шляхти і в інтересі центрального правительства”³⁵⁷. Ендеки самі претендували на владу в Галичині, для чого їм потрібно було усунути консерваторів. Несподівано інтереси польських і українських націонал-демократів зійшлися на ідеї відставки А. Потоцького, і той терміново виїхав до Відня на політичні консультації. Перші звістки про їх перебіг свідчили, що уряд М. Бека тисне на

³⁵³ Президент польської республіки // Діло. 1908. Ч. 44. 27 н. ст. (14 ст. ст.) лютого.

³⁵⁴ Потоцький contra Бек // Діло. 1908. Ч. 46. 29 н. ст. (13 ст. ст.) лютого.

³⁵⁵ Корона про вибори // Діло. 1908. Ч. 46. 29 н. ст. (13 ст. ст.) лютого.

³⁵⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 372, оп. 1, спр. 16, арк. 15–19 зв. (обіжник Народного комітету УНДП, Львів, 14 березня 1908 р., за підписом заступника голови В. Охримовича і секретаря В. Бачинського).

³⁵⁷ Вибори з столиці краю // Діло. 1908. Ч. 49. 4 н. ст. марця (20 ст. ст. лютого).

польських політиків у Галичині задля розриву домовленостей з русофілами й стабілізації обстановки шляхом компромісу з українофілами. Обдумавши всі обставини, А. Потоцький спробував подати у відставку, однак її не прийняв цар³⁵⁸.

Про серйозність ситуації свідчили наступні дії намісника. 18 березня 1908 р., повертаючись із Відня, він “зараз поїхав автом до п. Олесницького в Стрию, зайшов до його хати і став з ним переговорювати на тему налагодження своїх відносин до Українців”. А. Потоцький пропонував Є. Олесницькому посаду віце-маршалка Галицького сейму, здобуття для українців посади другого віце-президента (фактично – співголови) Крайової шкільної ради, на яку планувалося призначити О. Барвінського, визнання недійсними кількох депутатських мандатів, що їх отримали на останніх виборах русофіли, задоволення низки національно-культурних і економічних домагань українців. Є. Олесницький прийняв інформацію до відома й застеріг за собою право на політичні консультації. Після від’їзду намісника Є. Олесницький – і це також свідчить про вагу моменту – негайно виїхав до Львова. Не заставши вдома К. Левицького, він залишив йому лист, текст якого адресат згодом опублікував у своїй книзі:

Пишу се в Вашій канцелярії. Нині в полудне був у мене в Стрию Потоцький, зробив мені візиту і при тій нагоді запропонував, щоб я преїмив уряд заступника маршалка в Соймі. Уряд сей можу приймати без членства Виділу краєвого, если хочу заховати мандат парламентарний і зовсім независиме становиско в Клюбі. Дав мені час до намислу – до суботи рано – він їде завтра до Відня і я ему маю зателеграфувати в суботу, чи рішусь. Коли б не рішив ся, має запропонувати Короля, бо вже по мені трудно іти до єпископів. Я зараз поїхав до Львова, щоб з вами порадитись, але не заставши Вас, – прошу щоб Ви зараз порозумілись з пп. Романчуком і Васильком і зараз мені телеграфували, що маю робити. [...] Вижидаю від Вас вісти³⁵⁹.

Друга за всю історію Галицького сейму пропозиція світському українському політику стати віце-маршалком безумовно мала змінити смислове навантаження цієї посади, демонструючи, а згодом і забезпечуючи реальну причетність українців до законотворчої діяльності в сеймі³⁶⁰. За рівнем представництва

³⁵⁸ *Partacz Cz.* Od Badeniego do Potockiego... S. 222.

³⁵⁹ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців... С. 472–473.

³⁶⁰ Згідно з Крайовим статутом для Галичини, віце-маршалка, як і маршалка, призначав цар. Традиційно цю посаду займав українець, хоча законодавчо це не було передбачено. Віце-маршалок перебирав на себе функції маршалка, якщо той не міг їх виконувати, однак стенограми Галицького сейму свідчать, що таке траплялося вкрай рідко і зводилося до періодичних кількахвилинних головувань віце-маршалка на сеймових засіданнях. Ще на початках діяльності Галицького сейму польські політики сконструювали найбажаніший для себе образ віце-маршалка, що мав символізувати фактично безмовну участь русинів в управлінні провінцією. Виходячи з цього образу, посаду віце-маршалка найчастіше обіймали вищі достойники Греко-католицької церкви, які, будучи заклопотані церковними справами, швидко звели її до представницьких функцій. За понад півстолітню історію сейму заступники маршалка з числа греко-католицької церковної верхівки тільки декілька разів брали слово. Досвід Ю. Лаврівського, представника першого покоління української світської інтелігенції в Галичині, який намагався діяти як активний політик на користь

віце-маршалок вважався третьою особою в провінції після намісника та маршалка, з ними він мав можливість тісно спілкуватися. Тут цікавим є вибір, який ймовірно зробив особисто А. Потоцький з-поміж впливових українських діячів і який допомагає зрозуміти спосіб його мислення. Як уже відзначалося, його контакти з українськими політиками були доволі обмежені, і Є. Олесницький від початку ХХ ст. належав до тих кількох діячів, з якими намісник інколи українські справи обговорював. Пропозиція А. Потоцького безумовно була наслідком не лише об'єктивних обставин і політичного контексту, а й почасти впливала з того, як склалися його особисті взаємини з Є. Олесницьким.

Життєвий шлях Є. Олесницького був доволі типовим для представника першого покоління української світської інтелігенції, яка на зламі ХІХ і ХХ ст. змогла зробити фахову та політичну кар'єру. Він походив з родини греко-католицького парафіяльного священика на Тернопільщині, вирізнявся добрими успіхами в навчанні, пішов усупереч усе ще усталеним серед української громадськості уявленням про священничий сан як вершину соціальної реалізації для українця та здобув вищу освіту і ступінь доктора права на юридичному факультеті Львівського університету. Менш типовим, хоча й не винятком, можна вважати його походження – за родинним переказом, з давнього польського шляхетського роду, серед найяскравіших представників якого був краківський єпископ кардинал Збігнєв Олесницький. Хрестоматійною в українській історіографії є розповідь про те, як мати Є. Олесницького використала шляхетські документи батька “в кухні під плячки”. Однак усвідомлення навіть віддаленої приналежності до аристократії Речі Посполитої, а також виховання в родині з елементами шляхетських традицій усе ж вплинуло на світогляд Є. Олесницького. Навряд чи випадково в його спогадах знайшлося місце для фрагменту, сповненого зневаги до представників “нової” польської аристократії “ріжнородного, часто підозрілого походження”, котрі набули графські титули й земельну власність уже за австрійських часів, “дальше лізли в репрезентацію краю і державу, як легітимована кляса великої посілості, яка правила краєм”³⁶¹. З точки зору походження Є. Олесницький безперечно почувався далеко не гіршим, що згодом, вже у “великій політиці” полегшувало йому виконання непростого для тогочасного галицького українця завдання “триматися на рівних” зі “старою” польською аристократією.

Ще в шкільні та студентські роки Є. Олесницький увійшов у середовище галицьких народовців. У Львові він зблизився з Володимиром Барвінським і редакцією “Діла”. У 1891 р. переїхав у Стрий, де розпочав самостійну

польсько-українського порозуміння, закріпити не вдалося. Після невдачі угодової акції Ю. Лаврівського 1869 року польсько-австрійські правлячі кола повернулися до ставки на церковних ієрархів. Докладніше див.: *Мудрий М.* Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* Т. VII. S. 111–129.

³⁶¹ *Олесницький Е.* Сторінки з мого життя. Львів, 1935. Част. 1 (1860–1890). С. 20–21.

Фото Євгена Олесницького 1916 р.
(з колекції Юрія Завербного, м. Львів)

адвокатську практику і невдовзі став одним із найвідоміших українських адвокатів. Одночасно зберігав зв'язки з львівськими народовцями, працював як організатор українського національного життя на Стрийщині. Після створення в 1899 р. Української національно-демократичної партії увійшов до складу її керівного органу – Ширшого Народного комітету. У 1900 р. Є. Олесницький здобув мандат до Галицького сейму і до 1910 р. керував діяльністю українського сеймового представництва. У 1909 р. переїхав до Львова й очолив реорганізоване ним товариство “Сільський господар”, що мало об'єднати українських виробників у сильну економічну організацію та закласти економічний базис національній самореалізації. У 1907–1917 рр. належав до найвпливовіших українських депутатів віденського парламенту, неодноразово контактував з австрійськими урядовцями і представниками правлячої династії Габсбургів задля розв'язання української проблеми³⁶².

Як однодумців, так і політичних опонентів Є. Олесницького вражали його глибокий розум і ерудованість, уміння триматися, чітко й захоплююче викладати свої думки. Високі оцінки, причому осіб впливових, високоосвічених, із багатим досвідом спілкування, свідчать про те, що Є. Олесницький був сильною, харизматичною постаттю. Український правник і громадський діяч Т. Ревакович у листі до Є. Олесницького писав: “Не підлягає найменшому сумнівові, що Ви у нас від довшого часу перший чоловік, [...] і що другого такого чоловіка у нас не тільки нема, але й хто зна чи буде коли”³⁶³. “Політиком європейського масштабу” називав Є. Олесницького Дмитро Дорошенко³⁶⁴, “справді єдиним європейцем серед рутенців” визнавала його польська публіцистика³⁶⁵. Згодом з Є. Олесницьким як із політичним лідером українців контактували спадкоємець австрійського престолу Франц Фердинанд³⁶⁶ та архикнязь Вільгельм (Василь Вишиваний), котрий після зустрічі з Є. Олесницьким сказав: “Це чудова і дуже

³⁶² Докладніше про Є. Олесницького див.: *Чуйко І. С.* Громадська та парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917 рр.): Дис. [...] канд. іст. наук / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2007; *Її ж.* Євген Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис. Тернопіль, 2005; *Її ж.* Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917) // Д-р Євген Олесницький. Сторінки з мого життя / Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. Стрий, 2007. С. 7–30; *Аркуша О.* Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Kraków, 2005. T. V: Ludzie Lwowa. Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją Kazimierza Karolczaka. S. 79–103.*

³⁶³ ЦДДА України у Львові, ф. 664 (Тит Ревакович), оп. 1, спр. 7, арк. 24–25 зв. (чернетка листа Т. Реваковича до Є. Олесницького, Львів, 10 грудня 1905 р.).

³⁶⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) / Передм. К. Галушко, прим. К. Галушко, К. Лобанова. Київ, 2007. С. 98.

³⁶⁵ *Monokl. [Rossowski S.]*. Wizerunki sejmowe. Ludzie i sprawy. Przyczynek do historii samorządu galicyjskiego. Serya pierwsza. Lwów, 1903. S. 46.

³⁶⁶ *Баран С.* Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Мюнхен, 1947. С. 65–67; *Сохоцький І.* Д-р Євген Олесницький // *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961 [Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 8]. С. 132.

розумна людина”³⁶⁷. Усі галицькі намісники початку ХХ ст. визнавали Є. Олесницького достойним конкурентом навіть у боротьбі за впливи у Відні, а Л. Пінінський восени 1908 року категорично виступив проти його обрання членом Крайового виділу, стверджуючи, що “Олесницький своїм талантом і повагою здобуде надто великий вплив у Виділі”³⁶⁸. На цьому тлі вибір А. Потоцького виглядає особливо виграшним.

Йдучи на переговори, А. Потоцький та Є. Олесницький визнали один одного гідними співрозмовниками і партнерами. Обидва політики чудово знали долю попередніх польсько-українських угод у Галичині, усвідомлювали всі складнощі, які очікували їх на цьому шляху, а відтак володіли достатньою політичною мужністю для обнародування цього кроку. Важливо пам’ятати, що свого часу Є. Олесницький засудив “нову еру” і почасти завдяки цьому був популярним в українському суспільстві. Також він тісно спілкувався з О. Барвінським і добре розумів, наскільки нищівну критику з усіх сторін передбачає статус “угодовця”. Однак є чимало підстав для припущення, що Є. Олесницький, не без підтримки деяких українських політиків, схилився до прийняття цієї пропозиції – за умови, що керівництво націонал-демократів визнає такий крок доцільним.

Керівництво УНДП опинилося перед серйозним вибором. Вже з конструкції розмови А. Потоцького з Є. Олесницьким видно, що у випадку відмови він погрожував посилити курс на союз зі старорусинами, а його наслідки було непросто передбачити. Правдоподібно, що знайшлися противники прийняття цієї пропозиції. Невідома реакція голови партії К. Левицького, але навряд чи він був у захопленні від вибору А. Потоцького, оскільки вважав Є. Олесницького своїм головним конкурентом у боротьбі за політичні впливи. У самій партії зростали впливи радикального крила, яке аж ніяк не пов’язувало майбутнього з українсько-польською угодою в рамках Галицької автономії. Маніфестом противників угоди стала опублікована в “Ділі” 24 березня 1908 р. стаття “Ратункова акція пана Потоцького”. Не називаючи імен, її автори доволі виразно писали про щедрі обіцянки лідерам української парламентської політики, які “своїми розмірами і своїм змістом перевищати-муть все те, що доси обіцявалося і робилося в подібних випадках”. Теза статті зводилася до неприйнятності таких пропозицій до тих пір, поки українцям у Галичині не буде забезпечене правове поле для вільного національного розвитку (“Ми не настільки задивлені в “дерева”, щоб за ними не бачити “ліса,,”). У статті проводилися паралелі з “новою ерою” і стверджувалося, що “наша національна політика не має перемінитися в відновлену барвінщину”. “Ми певні, – фактично диктували свою волю противники угоди, – що наші послы на той шлях, на який хотять заманити їх Бек і Потоцький, не підуть, що вони сповнять волю

³⁶⁷ Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів. Київ, 2008. С. 156 (лист В. Габсбурга до К. Гужковського, Баден, 25 січня 1917 р.).

³⁶⁸ *Bobrzyński M. Z moich pamiętników.* S. 128.

народу, який їх вибрав, і що доложать всіх сил, щоби зробити перший поважний вилім в ворожій нам системі, яким було-би повалене пана Потоцького”³⁶⁹.

Не кращою була реакція на чутки про підготовку українсько-польської угоди серед польських політиків. Східногалицькі консерватори виступали проти номінації Є. Олесницького віце-маршалком Галицького сейму, вважаючи його “надто поважним противником”³⁷⁰. Про перебіг переговорів між українськими націонал-демократами і А. Потоцьким свідчила й нервова реакція польських націонал-демократів. Їх лідери опинилися осторонь від переговорів, а консервативна преса, готуючи ґрунт для угоди, “кидала в суспільство платонічні визнання почуттів братерської любові між обома народами краю” й одночасно звинувачувала ендеків у протидії угоді, в шовінізмі щодо українців³⁷¹. “Słowo Polskie” застерігало в “несвоєчасності” таких акцій і приписувала консерваторам нерозуміння того, що боротьба між українцями та поляками ведеться “за душі й серця народу”³⁷².

Дотепер не вдалося відтворити перебіг консультацій, що інтенсивно проводилися після того, як Є. Олесницький отримав пропозицію А. Потоцького. За твердженням Чеслава Партача, 31 березня 1908 р. на переговорах між А. Потоцьким та Є. Олесницьким, в яких брав участь також М. Василько, було досягнуто порозуміння³⁷³, у необхідності якого залишалося тільки переконати впливові політичні сили. За декілька днів, в атмосфері неймовірної політичної напруги 12 квітня 1908 р. український студент Мирослав Січинський застрелив А. Потоцького, мотивуючи свій учинок нестерпним політичним становищем українців у Галичині, правопорушеннями на виборах і смертю М. Каганця. Реакцію Є. Олесницького на звістку про смерть А. Потоцького від руки українського студента М. Демкович-Добрянський, посилаючись на приватну інформацію, описав так: “Усе пропало, – крикнув розпучливо Євген Олесницький, коли довідався, що зробив Січинський. І впав від серцевого приступу. Потім пояснив: Січинський знищив велику справу. З Потоцьким ми вже були домовилися про українсько-польську угоду”³⁷⁴. Важко судити, наскільки точно ця інформація відобразила слова Є. Олесницького, однак ймовірно, що в ній передано їх зміст. Реакція Є. Олесницького була підсилена тим фактом, що М. Січинський був сином його товариша зі студентських років, на той час уже покійного о. Миколи Січинського.

³⁶⁹ Ратункова акція пана Потоцького // Діло. 1908. Ч. 66. 24 (11) марця. Лише в серпні 1908 р. “Діло” вперше відкрито підтвердило, що А. Потоцький підтримував номінацію Є. Олесницького віце-маршалком Галицького сейму (До справи мнмих польсько-руських переговорів // Діло. 1908. Ч. 184. 17 (4) серпня).

³⁷⁰ *Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego...* S. 223.

³⁷¹ *Nałogowi ugodowcy. II* // *Słowo Polskie*. 1908. Nr 159. 3 kwietnia.

³⁷² *Nałogowi ugodowcy. I* // *Słowo Polskie*. 1908. Nr 157. 2 kwietnia.

³⁷³ *Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego...* S. 223.

³⁷⁴ *Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський...* С. 37.

“Я є католиком, смерті не боюся”:

вбивство галицького намісника Анджея Потоцького

У неділю 12 квітня 1908 р. А. Потоцький, як звичайно, приймав у намісництві відвідувачів. Записатися на прийом до чиновника намісництва міг будь-хто охочий, достатньо було назвати причину. Власне на цей день бажаючих потрапити на аудієнцію зголосилося трохи менше, ніж зазвичай. Це була католицька пальмова (вербна) неділя, і галичани вже готувалися до Великодня. Чиновники намісництва сподівалися, що аудієнція завершиться близько 15-ї години. Зібрані очікували в передпокої, який примикав до зали для аудієнцій. У черзі було кілька українських селян, кілька вищих урядників, краківський аптекар Мар'ян Досковський, студент-архітектор Антоній Ріпа та український студент Мирослав Січинський, який записався на прийом у справі отримання посади помічника вчителя. Урядник намісництва викликав відвідувачів за списком. Перед М. Січинським А. Потоцький приймав М. Досковського, і за його свідченням намісник був у гарному настрої, чемно його вислухав і запевнив у позитивному розв'язанні справи, зробивши собі відповідну позначку на картці, що лежала на робочому столі. М. Січинського довелося викликати з гардеробу, куди, як згодом з'ясувалося, він вийшов, щоб перекласти револьвер. Очікуючи своєї черги, він поведився цілком спокійно, розмовляв з іншими відвідувачами польською мовою. Приблизно о 13.30, почувши виклик, М. Січинський швидко пройшов до кімнати і зачинив за собою двері³⁷⁵.

Свідчення про кілька наступних хвилин дещо різняться. Розповіді про те, що відбулося в залі для аудієнцій, міг лише М. Січинський, однак, зважаючи на його шокований стан, не дивно, що він запам'ятав події уривчасто. Так само трохи розходяться між собою покази свідків, адже в перші хвилини після замаху в приміщенні панувало величезне замішання. Достатньо згадати хоча б те, що кілька осіб впевнено стверджували: саме вони допомогли намісникові піднятися і сісти у крісло. Однак, зважаючи на те, що свідків було доволі багато, поліцейське розслідування і судовий процес велися ретельно й відкрито, протоколи постійно публікувалися, а сам М. Січинський не лише давав неодноразові свідчення в ході розслідування, але й згодом охоче ділився спогадами, перебіг подій можна відтворити досить детально.

Зачинивши за собою двері, М. Січинський одразу витягнув револьвер і направив його на А. Потоцького. Револьвер (браунінг) був новітньої моделі та високої точності, калібру 6.35 мм. Намісник знаходився за письмовим столом, який стояв коло вікна. М. Січинський сказав фразу приблизно такого змісту: “Ви вбиваєте наших людей, і я мушу Вас покарати”. Одразу після цього він вистрелив. А. Потоцький впав, але швидко підвівся. Після цього М. Січинський вистрелив ще кілька разів. Обоє чоловіків якимось переміщувалися по залі, бо сліди від куль були виявлені в різних його місцях. Згідно з медичною довідкою,

³⁷⁵ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 408.

Вбивство Анджея Потоцького Мирославом Січинським,
рисунок невідомого художника 1908 р.

(з книги: Історія Львова. У трьох томах /

Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2007. Т. 2. С. 259)

дві кулі влучили А. Потоцькому в голову – в ліву скроню та над лівим оком, решта – завдали поранень у руки. Смертельною виявилася куля, що влучила в ліву скроню і пошкодила мозок. Правдоподібно вона була випущена першим пострілом. Медична допомога в цьому випадку була однозначно безсилою. Ця куля спричинила крововилив у мозок, який, однак, розвивався доволі повільно, і це дозволило А. Потоцькому ще близько години перебувати при свідомості³⁷⁶.

Найближче до місця події виявився возний намісництва Юзеф Каняк, котрий того дня чергував при залі для аудієнцій. Перші постріли він сприйняв як вуличні забави хлопчаків, які готувалися до Великодня, однак наступні змусили його вбігти в зал для аудієнцій. Тут він побачив намісника, той кричав, щоб схопили нападника. М. Січинський вийшов із зали зі словами, що не має наміру втікати. Тут він ще раз побачив українських селян, які вже не дочекалися прийому, підійшов до них і сказав приблизно таку фразу: “То за ваші кривди, за смерть Каганця!” (в інших варіантах ще додавалося “за університетські події”, “за мою сестру” тощо). Тим часом у будинку намісництва вчинився переполох, до зали почали збігатися урядники, зі свідчень яких згодом були відтворені останні хвилини життя А. Потоцького. Серед перших, хто з’явився у залі, був ще один возний Теодор Майкут, чергові урядники намісництва повітові комісари Стефан

³⁷⁶ Ibid. S. 427–443.

Зображення помираючого Анджея Потоцького
у краківській газеті "Nowości Illustrowane" 25 квітня 1908 р.

Скжинський і Стефан Ішковський, дещо згодом прибїгли лікарі та вищі урядники.

Намісник стояв, спершись на підвіконник, зі схиленою головою. Йому допомогли сісти у фотель і збризнули обличчя водою. С. Скжинський, побачивши відносно небагато крові, припустив, що поранення не становить загрози. А. Потоцький заперечив і сказав: "Маю кулю в голові", а за хвилину додав: "Я є католиком, смерті не боюся". Тоді зажадав священника і попросив покликати дружину: "Нехай помолиться і прийде". Т. Майкутові, який схопився виконати це доручення, наказав попередити Кристину обережно, а потім, зауваживши кров на його руках, звелів умитися, щоб дружина одразу не налякалася. Тривожна звістка застала сім'ю намісника за обідом. За хвилину прибїгла Кристина і стала на коліна біля фотелю. Анджей Потоцький звернувся до неї зі словами: "Ти – моє щастя, ти – світло і сонце мого життя". Після цього намісник почав віддавати останні розпорядження, тоді ж сказав відому фразу: "Перекажіть цісареві, що я був його вірним слугою і помираю на посту". Будучи ще при повній свідомості, він висповідався. До зали звідкись принесли ліжко, на яке переклали А. Потоцького. Він ще спробував перейти самостійно, але це йому не вдалося. На його прохання привели дітей. Опіку над ними він доручив Здіславу Тарновському (один із лідерів краківських консерваторів, голова СПН)

і Ксаверію Браніцькому, власникові маєтку у Вілянові. Уже тремтячими руками він благословив кожну дитину, після чого визнав, що слабшає. Кров із рани заливала око. А. Потоцький ще попросив повідомити сестру, графиню Ружу Рачинську і прагнув поговорити з маршалком С. Бадені, але прийти той уже не встиг. А. Потоцький поволі втрачав свідомість і о 15 годині 15 хвилин помер³⁷⁷.

Поки в залі для аудієнцій згасало життя Анджея Потоцького, М. Січинський на лавці у передпокої зовні спокійно очікував на арешт. На чиюсь репліку добре пильнувати злочинця, зауважив: “Так, то я тепер є найважливішою особою”. О 14.10 у Львівську дирекцію поліцію надійшов телефонний виклик. Черговий Діонізій Бігун (українець за походженням) у супроводі ще двох поліцейських прибув до будинку намісництва, не дуже розуміючи, що відбулося. Згодом, даючи свідчення, Д. Бігун приписував М. Січинському доволі некоректні висловлювання в бік А. Потоцького (як, наприклад, висловлення жалю через те, що завдані рани можуть виявитися не смертельними), однак М. Січинський це заперечив, селяни, які сиділи в залі очікування, таємниче зникли, а адвокатам вдалося представити поліцейського як антиукраїнськи налаштованого³⁷⁸. Відповідаючи на питання, М. Січинський часто посміхався, що дивно контрастувало із загальною атмосферою. Звістка про смерть А. Потоцького застала М. Січинського в поліцейському відділку, коли він давав перші свідчення, і, за показами свідків, не справила на нього жодного враження. “Поведінка вбивці після злочину була безоглядно цинічна”, – коментувала польська преса, – “розповідають, що з посмішкою вітав колег, які не вагалися, коли його привезли до в’язниці, влаштувати йому овацію”³⁷⁹.

У ході кількох судових процесів, психіатричної експертизи, на підставі власних свідчень М. Січинського, показів численних свідків, що стосувалися не лише самого замаху, а й усієї його попередньої біографії, та журналістських розслідувань була доволі повно розкрита картина життя М. Січинського і коло аргументів, які штовхнули його на вбивство³⁸⁰. Іван Андрій Мирослав Січинський народився 11 жовтня 1887 р. в селі Чернихівці Збараського повіту (нині – Збараського району Тернопільської області). Він був молодшим сином місцевого греко-католицького парафіяльного священика Миколи Січинського, активного політика, депутата Галицького сейму, одного з тих, хто проголосив у 1890 р. з його трибуни політику “нової ери”. Незважаючи на священничий сан,

³⁷⁷ Po zamachu (Od specjalnego korespondenta Czasu) // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

³⁷⁸ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 438–441.

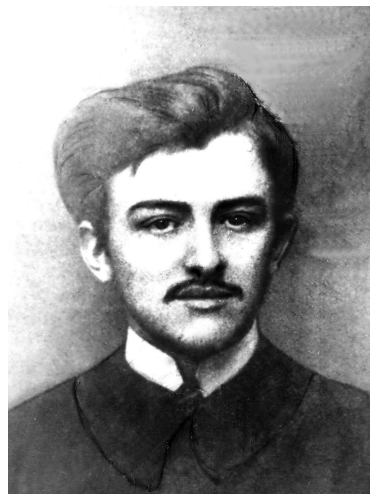
³⁷⁹ Po zamachu // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

³⁸⁰ Представлені М. Січинським мотиви вбивства А. Потоцького відтворено на підставі протоколів психіатричної експертизи (ЦДІА України у Львові, ф. 779 (Редакція газети “Діло”, м. Львів), оп. 1, спр. 42, арк. 28–80 зв. (Sprawozdanie lekarskie z badania stanu umysłowego Mirosława Siczynskiego obwinionego o zbrodnię morderstwa popełnionego w dniu 12 kwietnia 1908. na osobie hr. Andrzeja Potockiego przedłożono przez podpisanych znawców Prof. Dr Włodzimierza Sieradzkiego i Dyr. Dr Władysława Kohlbergera na wezwanie s. k. Sądu krajowego karnego). Зміст сказаного М. Січинським цілком відповідає його показам на суді та пізнішим інтерв’ю.

о. М. Січинський був відкритий на демократичні ідеї, цікавився поглядами Михайла Драгоманова, виховував дітей у національно-демократичному дусі – за свідченням Мирослава, вони вчилися читати по газетах. Після смерті батька в 1894 р. родина зазнала певних фінансових труднощів, однак ніколи не голодувала.

У восьмирічному віці М. Січинський закінчив четвертий клас початкової школи в Коломиї і вступив у цьому ж місті в українську гімназію, де провчився три роки, а згодом перейшов в українську гімназію в Перемишлі, яку закінчив у 1905 р. з відзнакою. Навчався легко й охоче, серед товаришів вважався доволі обдарованим з перспективами доброї кар'єри, до улюблених предметів відносив історію та літературу, як найважчу для себе визначав математику. У гімназії читав багато творів поза програмою, брав участь у самоосвітніх гуртках і в товариському житті. Зі старших класів заробляв репетиторством. Після закінчення гімназії записався на філософський факультет Віденського університету, де навчався протягом 1905/1906 навчального року. У цей час зав'язав стосунки з місцевою українською громадою, зокрема зблизився з редактором українського німецькомовного часопису "Ukrainische Rundschau" Володимиром Кушніром і навіть опублікував у ньому статтю.

За рік М. Січинський перевівся на філософський факультет Львівського університету, де й навчався на момент замаху. Відтоді почав активно займатися політикою. Був членом "Академічної громади" і заступником голови товариства "Вільна громада", що об'єднувало українську молодь із соціалістичними симпатіями; читав міщанам і робітникам лекції з історії України; був близьким до радикального крила УНДП, що видавало часописи "Гайдамаки" і "Вільне слово". 31 серпня 1904 р. разом із сестрою Оленою Левицькою, дружиною відомого радикальними поглядами діяча УНДП Євгена Левицького, та братом Мстиславом Січинським був серед активних учасників української демонстрації у Львові з нагоди приїзду прем'єра Е. Кербера. Разом з іншими організаторами заходу був притягнений до відповідальності, засуджений до грошового штрафу, якого так і не сплатив. Належав до Української соціал-демократичної партії, брав активну участь у її діяльності, зокрема під час боротьби за реформу виборчого права та виборчих кампаній – як чимало учасників цих подій, був розчарований тим, що українцям не вдалося домогтися національної рівноправності. Під час заворушень у Львівському університеті в січні 1907 р. разом з іншими українськими студентами був затриманий і на знак протесту

Зображення Мирослава Січинського початку ХХ ст., рисунок невідомого автора

серед інших оголосив голодування, після чого студентів було звільнено під грошову заставу. Цей період згадував як один із найкращих у житті.

Даючи свідчення, М. Січинський позиціонував себе як доволі щасливу людину, яка ще не встигла зазнати в житті справжніх потрясінь. Він стверджував, що мав незначні особисті запити, і його спосіб життя, матеріальні умови цілком його влаштовували. Вважав, що має добре і м'яке серце, співчуває слабким і знедоленим, болісно відчуває чужу кривду. Неодноразово наголошував, що оцінював свої здібності реально, ніколи не прагнув слави, серед політиків свого кола почував себе "підфіцером", тобто людиною доволі важливою і корисною, однак не на перших ролях. Також заперечував, що будь-коли почував у собі покликання сповнити якусь місію. Утім, із висловлювань М. Січинського видно, що він був людиною з високою самооцінкою і певністю щодо свого входження в історію. М. Січинський, хоча й був сином греко-католицького священика, не вважав себе віруючим, принаймні у християнському розумінні. За його визнанням, він "втратив" віру в останні роки, а після закінчення гімназії не брав участі в жодних релігійних практиках. Свій світогляд він трактував як "власну концепцію суті світу й духу, споріднену з пантеїзмом". М. Січинський також заявляв, що не визнає себе націоналістом, не ставить свій народ вище за інших, бачить його численні недоліки та сповідує органічно поєднані в українському русі ще від часів Тараса Шевченка соціалістичну та національну ідеї.

Мотиви вбивства А. Потоцького були представлені М. Січинським у вигляді доволі стрункої логічної системи. Намісник був у його очах "представником системи, згубної для руського народу", а "весь рід Потоцьких декілька віків уособлював ту польську політику, шляхетську та аристократичну, що на кожному кроці виявлялася щодо русинів вороже". Обійнявши владу в Галичині, польська шляхта повела безоглядну й цинічну боротьбу за повне знищення українців. Відповідно й А. Потоцький став намісником

не для кар'єри, особистої користі, матеріальних оглядів тощо, але віддався політичній службі для ідеї історичної Польщі, хотів управляти русинами, прищепляти їм польську культуру, колонізувати Русь, прагнути до полонізації русинів, а отже діяв згідно з тим напрямом, який визначав польську політику від XVII століття і який головно й довів Польшу до занепаду.

Йдучи на замах, М. Січинський прагнув довести, "що в руському народі знайдеться хтось, хто може сповнити важливий і корисний для народу чин", продемонструвати, що українці вміють не лише плакати та нарікати, але й можуть постояти за свої права, змінити ситуацію тоді, коли українська терплячість ставала безвольністю. З точки зору М. Січинського, українсько-польські непорозуміння мали занадто глибокі коріння в історії, тому їх не вдавалося розв'язати у площині австрійського конституційного поля.

Ідея вчинити замах на А. Потоцького як представника "системи" вперше з'явилась у М. Січинського на початку 1906 р., під впливом згаданих подій у

селі Лядське. Розмірковуючи про безглузді смерті українських селян, він випадково зустрів А. Потоцького, який прогулювався по віденському Пратеру, і побачив у ньому винуватця тих жертв. Протягом двох років М. Січинський обмірковував цю ідею, часами вона здавалася йому неправильною, спричиняла гостру внутрішню боротьбу, однак відмовитися від неї цілком йому не вдавалося. За його визнанням, інколи він теоретично обговорював замах на намісника з товаришами та братом Мстиславом і здебільшого чув у відповідь, що такий чин міг би виявитися для українців корисним. Подіями, які утвердили М. Січинського в його намірі, стали чергові вбивства українських селян у Горуцькому і Коропці, арешт українських студентів, підтримка на сеймових виборах москвофільства, яке він вважав украй шкідливим для майбутнього України, чимось на зразок *liberum veto* в Польщі.

Реалізувати замах М. Січинський вирішив у будинку намісництва, бо не дуже добре знав А. Потоцького (при арешті у нього справді було вилучено фотокартку намісника) і боявся влучити в когось іншого. Також він хотів уникнути спокуси після замаху втекти, оскільки одразу розраховував на гучний судовий процес і можливість чітко пояснити причини того, що сталося. До особи А. Потоцького М. Січинський “не мав ненависті”, визнавав, що “особисто він міг бути людиною доброю, сповненою добрих намірів”, “не вважав його якимось Скалоном чи Муравйовим*”, бо такому не вагався би з-за плоту випалити в чоло”. З точки зору етики його турбувала думка про те, що А. Потоцький є близькою комусь людиною і батьком численної родини, однак він знайшов розв’язання в такій тезі: сам він пожертвує чину власне молоде життя, тоді як намісник, з його точки зору, прожив уже достатньо довго.

Безперечно, вчинок М. Січинського став наслідком складного переплетення світоглядних, суспільних і особистих чинників, список та взаємодію між якими найімовірніше ніколи не вдасться вичерпати. “Психологія людини, – відзначалося в медичному заключенні про М. Січинського, – повчає нас, що виконання будь-якого чину, навіть нейтрального, не є таким простим явищем, як це може виглядати зовні, натомість показує, що кожна дію, яка впливає з так званої волі, попереджує досить довгий психічний процес”³⁸¹. Даючи покази, М. Січинський всіляко наголошував на винятково політичних мотивах своїх

* Георгій Скалон (1837–1914) – російський воєначальник, у 1905–1914 рр. – варшавський генерал-губернатор. Переконав російський уряд у необхідності запровадження військового стану, уславився енергійним придушенням заворушень, розгоном демонстрацій вогнепальною зброєю, жорсткими репресіями. У 1906 р. польські соціалісти здійснили замах на його життя, однак він виявився невдалим. Михайло Муравйов (1796–1866) – російський державний діяч, граф, учасник придушення польського повстання 1830–1831 років на території Білорусії та Литви. Під час повстання 1863 року був призначений керівником Північно-Західного краю, командувачем Віленського військового округу з надзвичайними повноваженнями, вів політику жорстких репресій проти польської шляхти, конфіскував маєтки, здійснював заходи для радикальної русифікації аж до заборони вживання польської мови в громадських місцях.

³⁸¹ ЦДДА України у Львові, ф. 779, оп. 1, спр. 42, арк. 78 зв.

Фото Мирослава Січинського
з часу ув'язнення

дій, однак безумовно були в них і складники особистого характеру. Так, певну схильність до нервових розладів демонстрували деякі родичі М. Січинського по лінії матері, декілька з них покінчили життя самогубством. У 1907 р. добровільно пішов із життя брат М. Січинського Мстислав. Мирослав Січинський твердив, що той факт не справив на нього великого враження, бо вони з братом нібито не були дуже близькими, однак навряд чи він міг минути як цілком малозначущий епізод.

Проблема самогубства як свідомого світоглядного вибору була присутньою в середовищі близьких приятелів М. Січинського. У статті “Кров”, написаній М. Грушевським наприкінці квітня 1908 р., відзначалося, що в останні місяці серед української молоді в Галичині прокотилася старанно замовчувана

пресою хвиля самовбивств, причини яких автор вбачав у “безвихідності сучасного українського життя”³⁸². Збереглося два листи М. Січинського до М. Грушевського з 1908 і 1909 рр., у яких він, перебуваючи в ув'язненні, розповідав не лише про політичні, а й про особисті мотиви свого вчинку. Зокрема він зізнавався, що думки про самогубство переслідували і його самого, і його друга Миколу Цеглинського, а бажання врятувати життя друга стала останнім поштовхом до замаху:

Тоді як я стояв ногою на темній стороні світа, почував, що буду мати наслідників, відновилася у мене давня думка про убите гр. Потоцького. Вона розвивалася протягом двох літ зовсім так, як представив на розправі, лиш послідньою причиною була не смерть Каганця, а гроза смерти мого приятеля і моєї. Проте не говорив я ані адвокатам, ані на розправі, бо не хотів і не хочу закривати і зменшати об'єктивних причин атентату суб'єктивними. Граф Потоцький вбитий тому, за те, що вбивав Україну – то публична річ; нащо кому знати, що я тим ще сподівався врятувати смертю великого ворога жите приятеля? Противник використав би те як зброю і удавав би, що історичних і політичних причин не було зовсім³⁸³.

³⁸² М. Грушевський стверджував: “Молоді люди, розбуджені покличами про потребу поступу, розвою українського життя, поліпшення долі народних мас, їх політичного і культурного подвигнення, не перенесли, коли в своїх поривах і заходах стрілися всюди з гладкою стіною польського панування” (*Грушевський М. Кров // Грушевський М. Твори. Т. 2. С. 363–367*).

³⁸³ Цит. за: *Панькова С. Коментарі // Грушевський М. Твори. Т. 2. С. 573*. Оригінал листа зберігається в: Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 1235 (Грушевські –

З-поміж причин суспільного значення важливу роль відіграла тогочасна політична атмосфера, настрої в українському русі, що стрімко радикалізувалися через неспівмірність зусиль і бажань з політичними успіхами та не без впливу свідомого розхитування суспільної рівноваги. За визнанням самого М. Січинського, публікації української преси, які звинувачували особисто А. Потоцького в численних проблемах українців, суттєво посприяли його остаточному рішенню. На початку ХХ ст. революційні ідеї завойовували популярність у певних колах багатьох народів Центрально-Східної Європи. Розуміння того, що в усі часи і в усіх суспільствах є проміжок осіб, готових на рішучу зміну нестерпної для себе ситуації, і що вони пов'язують надії саме з революційними методами боротьби, вже існувало в тогочасній Галичині. Особливо піддатливою на такі настрої ставала молодь, а сприятливим ґрунтом для їх поширення зазвичай ставали “молоді” суспільні, зокрема національні рухи, які прагнули швидко надолужити час, болісно відчували своє відставання від навколишнього світу. Для цих середовищ чин М. Січинського асоціювався з героїзмом³⁸⁴. Аби зрозуміти глибину цих настроїв в українському галицькому русі, непотрібно навіть досліджувати якісь особливо радикальні групи. Достатньо подивитися як гостро критикував галицьку парламентську політику “малих діл” М. Грушевський:

“Рождений для повзання літати не може”. Очевидна річ, що при теперішнім укладі галицького характеру цілком безнадійною утопією було б думати про якусь революційну політику на галицькім ґрунті. [...] Се мусимо собі сказати в очі по-щирости, дарма, чи се буде приємно, чи неприємно. Та й, думаю, нікого тим дурити! І в правительственних, і в польських кругах давно переконалися в безплідності погроз революцією, якими від кільканадцятьох літ страшить їх галицька українська преса: мовляв, ще крапля – і перепоვნиться чаша терпеливості народної, і народ український вчинить розплату! Тих крапель за сі

історики, лінгвісти), оп. 1, спр. 748, арк. 11–12. Цю ж тезу М. Січинський повторив згодом в інтерв'ю польському журналістові А. Янті: “Зима з 1907 на 1908 р. була дуже люта. Мало сонця, темно, терор по селах – усе це пригноблювало. Один із моїх приятелів поділився зі мною секретом, що планує покінчити життя самогубством, бо не має для чого жити. Світ є до нічого. Не пам'ятаю вже, за тиждень чи два перед замахом я виступав із промовою на вічу в околиці Львова. Було зимно. Замість того, аби очікувати на зібрання в Народному домі, нас запрошено до сусіднього селянина, щоб посидіти там, поки почнуть. Я часто бував у хатах тієї околиці, де побут селян не є найгіршим. Хати були чисті, не дуже тісні, враження було позитивним, але ця хата виявилася малою і з власною трагедією: на ліжку лежав молодий чоловік, хворий на сухоти. Я спитав, чи його лікують, мені відповіли, що немає грошей. Хтось дав зрозуміти, що це безнадійно, що за кілька тижнів він мусить померти. Не знаю, чому ця зустріч так глибоко мене вразила. Я не міг погодитися з думкою про суспільний устрій, за якого ті, хто працював на землі, здебільшого залишалися злидарями, а ті, котрі нею володіли, не дбали про долю ані тієї людини, ані в підсумку про долю краю. Рішення покарати намісника за політичний терор і за весь напрям адміністрації, не лише за його урядування, але й за його попередників, народилося в моїй душі, як блискавка. Я раптом зрозумів, що це потрібно зробити” (*Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 401*).

³⁸⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 779, оп. 1, спр. 42, арк. 76.

роки в нашу чашу нападало по достатком, але міра терпеливості нашого народу не наповнилася. В галицькій українці нема нічого революційного. Його героїзм пасивної натури. Галицький тип – се “хитрий Панько”, класично описаний Мартовичем. Він буде братися на всякі способи, щоб сповнити свій громадський чи національний обов’язок, знесе всяку поневіру, пролізе комином, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором – він не зможе. В крайності він підставить груди під багнет, як ставили їх Каганці; але не подумає вихопити багнета і обернути його другим кінцем. Се тип мученика, а не тип героя. Виїмком був атентат Січинського, але виїмок тільки підчеркує загальне правило. Ентузіазм, викликаний ним серед галицького громадянства, серед цілої людності, для мене пояснюється власне його виїмковістю. “Як? Наш чоловік здатний на щось таке? Може відважитися на подібний акт?”³⁸⁵

І врешті ще один важливий чинник, який міг відіграти певну роль у подіях 12 квітня 1908 року, – це зовнішні впливи. М. Січинський наполягав на тому, що замислив, підготував і здійснив замах абсолютно самостійно, ні з ким не ділився планами, а будь-які розмови в цьому напрямі носили чисто теоретичний характер. Однак на суді кілька осіб засвідчили, що напередодні замаху з різних джерел чули про його підготовку. Серед цих свідків були й доволі знані в Галичині постаті, як, наприклад, колишній віце-президент Крайової шкільної ради Едвін Плажек. Одна з таких чуток надійшла з території Королівства Польського³⁸⁶. У польській пресі після замаху декілька разів порушувалася тема “російського” чи “німецького” сліду і наводилися доволі переконливі свідчення того, що в його підготовці були задіяні принаймні кілька осіб, однак слідство зосереджувалося на доведенні й без того очевидної вини М. Січинського і цим шляхом не йшло та й піти не могло. Важко спрогнозувати, чи збереглися в архівах якихось спецслужб документи, які проливають хоча б якесь світло на це питання, однак як німецькі, так і російські правлячі кола безумовно пильно наглядали за розвитком ситуації в Галичині та об’єктивно були зацікавлені в її дестабілізації.

Тезу про М. Січинського як одинака-терориста серйозно підважують його родинні пов’язання. Сестра М. Січинського Олена була дружиною одного з найвпливовіших українських політиків Є. Левицького, співзасновника спершу Русько-української радикальної партії, згодом – Української національно-демократичної партії, редактора часописів “Будучність”, “Свобода”, “Діло”, з 1907 р. – депутата австрійського парламенту. Є. Левицький мав контакти з політичними колами в Німеччині. Про рівень цих контактів свідчить хоча б той факт, що після початку Першої світової війни в 1914 р. він як представник Головної української ради відбув у Німеччину. Там під егідою німецького зовнішньополітичного відомства Є. Левицький брав у часті у створенні “Спілки німецьких прихильників української незалежності “Вільна Україна,,” (“Verband

³⁸⁵ Грушевський М. “Малі діла” // Грушевський М. Твори. Т. 2. С. 290.

³⁸⁶ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 445.

deutscher Förderer der ukrainischen Freiheitsbestrebungen “Freie Ukraine,,”), що мала об’єднувати політичні, економічні та культурні кола Німеччини на засадах пропаганди “звільнення” України³⁸⁷. Згодом Є. Левицький як представник Союзу визволення України працював у німецьких таборах з українськими військовополоненими, а в 1919–1920 рр. був послом ЗУНР у Берліні та Празі. Відповідаючи на питання кореспондентів віденських часописів одразу після замаху, Олена Левицька охарактеризувала свого брата як “чудову людину” та повідомила, що її чоловік негайно виїхав до Львова для з’ясування ситуації³⁸⁸.

Не менш цікавою була ще одна родинна гілка Січинських. Інша сестра Мирослава Марія була дружиною українського адвоката, діяча кооперативного руху, державного секретаря продовольства в уряді ЗУНР Степана Федака. Їх син Степан Федак 25 вересня 1921 р. спробував повторити чин свого дядька і здійснив замах на львівського воєводу Казімежа Грабовського. Однак цього разу історія не повторилася, і урядовець був лише легко поранений³⁸⁹. Поряд із воєводою знаходився Юзеф Пілсудський, і він одразу категорично відкинув підозри в тому, що замах міг бути спрямований проти нього, пославшись на приязні стосунки з батьком нападника. Доньки Степана і Марії Федаків стали дружинами Андрія Мельника (Софія) та Євгена Коновальця (Олена), тобто опинилися в епіцентрі українського націоналістичного руху. Зважаючи на такі зв’язки, а також беручи до уваги легкість, з якою М. Січинському вдалося втекти зі Станіславівської в’язниці та виїхати на Захід, важко повірити в те, що його долею не опікувалися дуже впливові чинники європейського рівня.

Вбивство Анджея Потоцького глибоко зворушило галицьку громадськість. “Класичний трагік не трусонув би сильніше суспільством, ніж трусонуло ним учора саме життя”, – стверджував наступного дня “Czas”³⁹⁰. Звістка про постріли в намісництві та перекази про смерть А. Потоцького швидко розійшлися по Львову. Почувши їх, чимало людей одразу не вірили: “У першій хвилі трактовано ту відомість навіть як містифікацію”³⁹¹. Львів’яни збиралися під будинком намісництва. Старий порт’є, який стояв перед брамою, пояснював перехожим, що сталося, і періодично збивався на ридання³⁹². По обіді на львівських вулицях з’явилися жалобні оголошення. Чутки стали реальністю: Галичина почала готуватися до похорону намісника. Кристина Потоцька приймала співчуття перших осіб держави.

Серед польської громадськості наростали антиукраїнські настрої. Їх спробували опанувати ендеки. “Słowo Polskie” не завагалося одразу ж покласти

³⁸⁷ Кураєв О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок. Київ, 2009. С. 139–140.

³⁸⁸ Po zamachu (Od specjalnego korespondenta “Czasu”) // Czas. 1908. Nr 86. 12 kwietnia.

³⁸⁹ Zamach na naczelnika państwa // Czas. 1921. Nr 222. 29 września.

³⁹⁰ † Andrzej Potocki // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

³⁹¹ Po zamachu (Od specjalnego korespondenta “Czasu”) // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

³⁹² Po zamachu // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

№ 84 Numer wieczorny 10 hal, ranny 4 hal. W Krakowie i okolicach...

CZAS (Wydawanie wieczorne)

Przemyslowi przemysli i Administracyi Ciężkiej w Krakowie i w innych miejscach...

Andrzej Potocki. W przeszłości był wybitnym politykiem i publicystą...

Po zamachu. Wiedza i kultura. Przemysłowa rewolucja...

Andrzej Potocki miał do siebie, jak do siebie, jak do siebie...

Andrzej Potocki był politykiem i publicystą...

Wiedza i kultura. Przemysłowa rewolucja...

Andrzej hr. Potocki. Długo żył i wiele przeżył...

Andrzej Potocki był politykiem i publicystą...

Wiedza i kultura. Przemysłowa rewolucja...

Некролог Андея Потоцького у краківській газеті "Czas" від 14 квітня 1908 р. (з сайту Małopolskiej Biblioteki Cyfrowej)

відповідальність за злочин на “весь український рух”, що “від початку був підбурюванням до злочину, глорифікував терор, палку, сокиру, врешті вбивство”, героїзував гайдамаків та ідеї кривавої помсти, а українська преса, закликаючи до “політики чинів”, звинувачуючи в усьому намісника, “просто пхала” до кривавого злочину. До польської громадськості часопис звернувся з гіркими докорами за легковаження чисельних погроз і політику “умиротворення” українців³⁹³. У ніч на 13 квітня було здійснено обшуки в редакціях “Діла” і “Свободи” та в помешканні редактора Лонгина Цегельського, внаслідок яких нічого пов’язаного з вбивством А. Потоцького виявлено не було³⁹⁴. У помешканні по вулиці Зиблікевича 29, де проживав М. Січинський, було заарештовано його матір Олену і трьох сестер – Емілію, Ірену та Агафію. Мати М. Січинського спробувала взяти вину на себе, заявивши, що саме вона намовила сина на вбивство, навіть дала йому гроші на купівлю револьвера, однак ніхто в це не повірив, і затриманих було невдовзі відпущено. Також нічого нового для слідства не дали арешти й обшуки кількох університетських товаришів М. Січинського³⁹⁵.

Стабілізації обстановки не сприяла й реакція українців. Лише русофіли одразу й категорично засудили чин М. Січинського як “гноусное убійство” “человѣка во всякомъ отношеніи благороднаго”, з неприхованим задоволенням перелічили пов’язання М. Січинського (син одного з творців “нової ери”, підопічний Є. Олесницького, родич Є. Левицького) та потрактували подію як логічний наслідок українофільства, від якого категорично відмежувалися (“убійца принадлежитъ къ тѣмъ, которые отказались отъ русскаго имени”)³⁹⁶. Абсолютна більшість українських політиків, у тому числі й впливові парламентські діячі, які в цей час перебували на сесії Державної Ради у Відні, на беззастережне засудження чину М. Січинського так і не спромоглися – попри те, що польські політики від них цього очікували й відкрито вимагали. Більше того, низка політиків радикального напрямку, як-от Вячеслав Будзинівський, не особливо приховували своє задоволення. М. Василько задекларував, що давно попереджував про наростання напруги між поляками й українцями в Галичині, але до нього не прислухалися. Ю. Романчук зауважив, що не знав виконавця замаху, лише чув, що його родина складається з “екзальтованих осіб”, а також наголосив, що “ніхто з русинів не був ні до чого подібного приготовлений”. Голова УНДП К. Левицький застерігся, що його партія непричетна до замаху і не схвалює його, однак розцінив цей вчинок як відповідь на кривди з боку політичної адміністрації³⁹⁷.

Під перехресним тиском польської громадської думки та тієї частини української громадськості, що схилилася до героїзації вчинку М. Січинського,

³⁹³ Zbrodnia // Słowo Polskie. 1908. Nr 175. 13 kwietnia.

³⁹⁴ Po zamachu (Od specjalnego korespondenta “Czasu”) // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

³⁹⁵ Опис подій // Діло. 1908. Ч. 82. 13 н. ст. цвітня (31 ст. ст. марця).

³⁹⁶ Начало терора? // Галичанинъ. 1908. Ч. 75. 1 (14) апрѣля.

³⁹⁷ Postowie ruscy o zamachu // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

українські ліберальні політики воліли просто відмежуватися і відмовчатися. Певною мірою, таким чином вони прикривали власний шок. Кожен з них довго йшов до того моменту, аби здобути хоча б якісь впливи у Відні, і нарешті після парламентських виборів 1907 року ця мета почала набувати якихось реальних обрисів. Чин М. Січинського знову ставив усе під сумнів. Ситуація парламентських депутатів ускладнювалася тим фактом, що за два дні до вбивства український клуб ухвалив домагатися відставки А. Потоцького. За день ця вимога була представлена М. Беку як першочергова й така, щодо якої компроміс неможливий³⁹⁸. Про це одразу стало широко відомо, відтак польська преса подавала цю інформацію не без натяків на причинно-наслідковий зв'язок. Реакція українських політиків на вбивство А. Потоцького не відповідала суспільним очікуванням і не додавала їм авторитету. У підсумку вона посприяла остаточному розвалу розпочатої А. Потоцьким угодової акції. За твердженням М. Бобжинського, після цих подій польська більшість Галицького сейму «найгірше прийняла б номінацію Олесницького (віце-маршалком. – О. А.), оскільки він не знайшов у собі сили чи не зміг відмежуватися від радикального тероризму, що прославляв вбивство Потоцького»³⁹⁹.

Виключно з політичної точки зору – як наслідок нехтування польськими політиками життєвими інтересами українського народу – запропонувало трактувати вбивство А. Потоцького «Діло»:

І коли уявити собі психологію маси, яка бачить, що всі її заходи і зусилля даремні, що конституція не дає їй ніякого способу розірвати той ланцюг, яким її приковують до воза історично-польської державної рачиї, а навпаки, той ланцюг з кожним днем міцніє, то чи могла вона прийти до іншого виводу, як до сего, що треба той ланцюг розірвати насильно?! [...] Провідники нашої політики бачили се й докладали всіх сил, щоб запобігти катастрофі. [...]

Але на всі ті остороги і намісник і його начальство – були глухі або навіть збували їх цинічними кпинами. [...]

Над отвертою могилою найбільше всевладного репрезентанта польсько-шляхотської системи правління над нашим народом ми, маючи на увазі одно страчене жите, і друге, що йде на страту, стоїмо переняті глибоким сумом, що польське панованє над нами довело до вчорашної трагедії. Але рівночасно [...] мусимо знов остерегти польський загал, що коли він дасть послух голосам своєї преси і коли взагалі доля покійного Андрея Потоцького, замість стати грізним *temento* для польської національної політики, стане причиною ще важчих репресій над нашим народом, що відносини в краю мусять для обох сторін лише погіршити ся. [...]

Вчорашна трагедия, мимо всеї своєї грози для обох входячих в гру осіб, могла-би стати виходом для обох сторін для нового укладу національних відносин, коли-би польська суспільність і польські політики схотіли зрозуміти страшну

³⁹⁸ † Andrzej Potocki. Wrażenie poza krajem // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

³⁹⁹ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8102 II, k. 35–36.

мову. Відносини, які тепер в краю виробили ся і які знайшли вибуховий вислів у смертельнім атентаті, стають ся вже не до знесеня для людських нервів⁴⁰⁰.

Звинувачення намісника у хвилини, коли чимало родин переживали раптове перервання його життя як особисту трагедію, болісно зачіпало почуття польської громадськості. Навіть найбільш лояльно налаштований щодо українців краківський “Czas” про статтю в “Ділі” зауважив: “така низька морально і культурна, а політично така недолуга”, а її розміщення на всезагальне прочитання у вітрині української книгарні потрактував як свідому ескалацію напруги. Реакція не забарилася: вітрина невдовзі була розбита⁴⁰¹. Це стало сигналом для початку вуличних демонстрацій. Уже в день убивства керована ендеками польська молодь о шостій годині вечора зібралася під пам’ятником Адамові Міцкевичу, звідки вирушила демонстративним походом по місту, вигукуючи антиукраїнські гасла та зупиняючись під українськими інституціями. В осідку Народного комітету УНДП, у будинках товариств “Просвіта” і “Дністер”, у Греко-католицькій духовній семінарії та низці інших українських інституцій були вибиті шибки⁴⁰². Демонстрації та погроми тривали й у наступні дні, зокрема була розгромлена Українська книгарня Наукового товариства імені Шевченка, а в інших інституціях, за висловом “Галичанина”, “не было уже що толчи”⁴⁰³. Чутки про загострення ситуації й можливість антиукраїнських погромів доходили з інших місцевостей Галичини. Для забезпечення порядку на вулиці були виведенні численні загони жандармерії і поліції⁴⁰⁴. Галичина стояла за крок до запровадження надзвичайного стану.

Наступного дня після вбивства об одинадцятій ранку тіло Анджея Потоцького було перенесене до прикрашеного зеленню партерового залу Галицького намісництва. Його було вбрано в чорний польський національний одяг (кунтуш) і покладено в чорній труні на катафалку. Біля труни несли почесну варту урядники⁴⁰⁵. Постійно поряд з чоловіком залишалася Кристина Потоцька, яка молилася при гробі⁴⁰⁶. Уранці 14 квітня Львів назавжди прощався з А. Потоцьким, який майже сім років тому переїхав у столицю краю, щоб присвятити життя державній службі. Цього дня у Львові уперше після зими встановилася гарна весняна погода. Зі світанку багатотисячні юрби львів’ян і приїжджих стікалися до центру міста:

Народжений і призначений до найвищих становищ, напевно не сподівався вбитий, аби колись, по найдовшому і найпрекраснішому житті, влаштовано йому такий чудовий похорон, який сьогодні відбувся.

⁴⁰⁰ Гр. Потоцький убитий! // Діло. 1908. Ч. 82. 13 н. ст. цвітня (31 ст. ст. марця).

⁴⁰¹ Nastrój Lwowa // Czas. 1908. Nr 88. 15 kwietnia.

⁴⁰² Ś. p. Andrzej hr. Potocki // Słowo Polskie. 1908. Nr 176. 14 kwietnia.

⁴⁰³ Къ убійству намѣстника гр. Потоцького // Галичанинь. 1908. Ч. 77. 3 (16) апрѣля.

⁴⁰⁴ Ś. p. Andrzej hr. Potocki // Słowo Polskie. 1908. Nr 176. 14 kwietnia.

⁴⁰⁵ † Andrzej Potocki. Wrażenie poza krajem // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

⁴⁰⁶ Na dworcu w Krakowie // Czas. 1908. Nr 88. 15 kwietnia.

Можна сказати про нього словами одного з наших авторів: ти хотів спокою й тиші, аби відійти з цього світу, але був покладений до гробу у відблисках королівського маєстату.

Весь Львів, збільшений ще десятками тисяч приїжджих, був учора від ранку піднесений і зворушений. Практично всі вийшли на вулицю, залишився вдома лише той, хто мусив⁴⁰⁷.

Найвищим державним чиновником, який приїхав на похорон до Львова, став австрійський прем'єр М. Бек. Цісар Франц Йосиф і престолонаслідник Франц Фединанд скерували своїх представників з числа придворної титулованої знаті. Були присутні також кілька міністрів і вищих чиновників, намісники низки австрійських провінцій, російський та німецький консули тощо⁴⁰⁸. Об одинадцятій ранку труну було винесено з будинку Галицького намісництва. На бажання Кристини Потоцької під час громадянської панахиди була всього одна промова – маршалка Станіслава Бадені. Її основним змістом були слова, що служать епіграфом у цій статті. Промовляючи, С. Бадені був дуже блідим і зворушеним, його мова переривалася, чимало присутніх плакали. Свій виступ він закінчив словами:

А як прийде хвиля, коли на окопах, сьогодні залишених тобою та осиротілих, стануть твої сини на захист наших національних прав, на щоденну, важку і жертвовну працю для добра краю й народу, всюди, де лунає польська мова, вони знайдуть вірну й живу пам'ять про свого батька, так як ти знайшов пам'ять про батька і брата – скажемо їм, чим ти для нас був і що ми в тобі втратили.

Ти в них і через них для краю і польського народу спочинеш тільки і встанеш!⁴⁰⁹

Труну, яку по черзі тримали депутати й урядники, пронесли крізь військовий стрій. Одразу за труною йшли Кристина з дітьми та іншими членами родини і вищі чиновники. Була численна процесія зі священників і ченців (у тому числі й представників греко-католицької капітули), а також польської молоді зі сокільських організацій. Після богослужіння процесія вирушила на залізничний вокзал. Близько четвертої години поїзд із тілом А. Потоцького, якого супроводжували найближчі, від'їхав зі Львова у Краків⁴¹⁰, куди прибув близько десятої ввечері. Тут присутні чиновники залишилися на ніч, а поїзд після зміни локомотиву повіз А. Потоцького в останній шлях у рідні Кжешовіце:

Ніч весняна, дуже ясна, небо зоряне, притому холодно. З Кжешовіц і сусідніх сіл поспішають на вокзал юрби людей, щоб віддати померлому останню шану. В алеях парку на деревах розвішані жалобні хоругви. На вокзалі зібралася вся

⁴⁰⁷ Ś. p. Andrzej hr. Potocki. Pogrzeb // Słowo Polskie. 1908. Nr 177. 14 kwietnia. Wydanie popołudniowe.

⁴⁰⁸ Pogrzeb we Lwowie // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

⁴⁰⁹ Ś. p. Andrzej hr. Potocki. Pogrzeb // Słowo Polskie. 1908. Nr 177. 14 kwietnia. Wydanie popołudniowe.

⁴¹⁰ Pogrzeb we Lwowie // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

інтелігенція Кжешовіц, урядники всіх відділів адміністрації тенчинського графства, гірники, обслуга, лісники. Близько пів на дванадцятую ночі заїхав поїзд із труною. Перед його прибуттям запалено факели. Тисячі вогників, які тримають селяни і міщани, палають на шляху від вокзалу до костелу⁴¹¹.

Труну з тілом А. Потоцького перенесли в костел Св. Мартина, де він провів останню ніч. Розпорядником церемонії був місцевий парафіяльний священник Юзеф Слюсарчик. Зранку почергово служили римо- і греко-католицькі священники, а поховальне богослужіння вів кардинал Ян Пузина. У день поховання до Кжешовіц прибув архикнязь та адмірал військово-морського флоту Карл Стефан (між іншим, батько Вільгельма Габсбурга, згодом відомого в українській історії як Василь Вишиваний)⁴¹², родина котрого свого часу переїхала з Істрії в польське містечко Живец у Західній Галичині та під впливом цілеспрямованих зусиль польських політиків діяльно симпатизувала польському руху. Останнє богослужіння в костелі трохи затримали в очікуванні старшого сина А. Потоцького дев'ятирічного Адама, який від смерті батька формально ставав головою кжешовіцької гілки роду. Сумна звістка застала його в Англії, де він навчався. Приїзд молодшого Потоцького взяв під опіку цар, який вислав за ним свій поїзд до швейцарського кордону, аби той швидко і безперешкодно проїхав територією Австрії. Очевидці згадували, як “вчитель вів Адася через весь костел аж до великого катафалку, перед яким поставив його та відійшов. Була то найстрашніша хвилина. Самісінський хлопчина вибухнув плачем, що, можливо, врятувало його від шоку”⁴¹³. Після богослужіння в костелі труну з тілом А. Потоцького спустили до підземелля, де він знайшов вічний спочинок у родинній крипті поряд із батьками та старшим братом.

З цієї хвили ключовим у політичному житті Галичини стало питання: “а що далі?”. Рішення, яке мало стати сигналом для всіх сторін, повинен був ухвалити Відень. Віденська преса, у тому числі близька до урядових кіл, одностайно засудила чин М. Січинського та задекларувала: в конституційній державі, де позиції українців об'єктивно зростали, неприпустимою є спроба прищеплення “російського тероризму”, а А. Потоцький був “одним із найвидатніших представників австрійського уряду”⁴¹⁴. Намагання деяких українських політиків добитися від редакцій одночасного пояснення, що замах став наслідком репресій проти українського руху, були рішуче відкинуті⁴¹⁵. Однак сама відсутність на похороні царя й престолонаслідника свідчила, що правлячі кола розуміли усю складність і делікатність ситуації та намагалися зберегти певний нейтралітет. Практичний вимір політики Відня став наступним: на похороні А. Потоцького

⁴¹¹ Eksportacja w Krzeszowicach // Czas. 1908. Nr 88. 15 kwietnia.

⁴¹² Pogrzeb w Krzeszowicach // Czas. 1908. Nr 88. 15 kwietnia.

⁴¹³ Skalny Ł. Andrzej hrabia Potocki (1861–1908) // Ziemia Krzeszowicka. Krzeszowice, 2004. Nr 2 (50). Marzec-kwiecień.

⁴¹⁴ Prasa wiedeńska // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

⁴¹⁵ † Andrzej Potocki. Wrażenie poza krajem // Czas. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

в Кжешовіцах М. Бобжинський, який терміново повернувся з Падуї, “в очах багатьох був уже намісником”⁴¹⁶. Народжений у Кракові в родині лікаря, М. Бобжинський не мав жодних властивих польській аристократії ностальгійних почуттів щодо українського простору – більше того, на підставі власних історичних досліджень дійшов висновку, що поляки повинні займатися власними проблемами, тоді як зосередження на “східних справах” лише їх послаблює. Свого часу незгоду М. Бобжинського з політикою Л. Пінінського в українському питанні, зокрема щодо підтримки русофілів, називали серед важливих причин його відставки з посади віце-президента Крайової шкільної ради. Від початку ХХ ст. він різко критикував ідеологію польської націонал-демократії, стверджуючи, що прищеплення шовінізму стане руйнівним насамперед для польського суспільства. Як один з лідерів краківських консерваторів, М. Бобжинський міг розраховувати на підтримку і відданість власної політичної сили, а нешляхетське походження було даниною поваги до міцніючих демократичних рухів, зменшувало агресивне налаштування українців щодо “багатівкового гноблення польської шляхти”. Усе це дозволяло правлячим колам розраховувати, що М. Бобжинський вестиме “більш еластичну”, аніж А. Потоцький, політику⁴¹⁷.

Ситуація в Галичині після вбивства А. Потоцького залишалась украй напруженою. Чимало польських політиків сподівалися, що уряд розірве попередні домовленості з українцями та вдасться до рішучих репресій. У Львові не вшухали польські демонстрації. Уся польська преса виступила проти будь-яких поступок українцям⁴¹⁸. “Ми вирішили триматися гакати, – інформував М. Бобжинського з Відня від імені Польського кола С. Гломбінський. – У руській дискусії виявилася засаднича згода думок: тепер жодних поступок – зміцнити польську народність у Східній Галичині – підтримати колонізацію”⁴¹⁹. Східногалицькі шляхтичі запасалися вогнепальною зброєю для оборони своїх маєтків. Один із них, Томіслав Розвадовський, переконував нового намісника, що єдиним виходом є бомбардування “збунтованих” сіл. У меморіалі, поданому намісникові групою східногалицької шляхти, головне завдання крайової влади визначалось як придушення українських заворушень. Для цього автори пропонували: запровадити надзвичайний стан, застосувати репресії проти української преси та агітаторів, “очистити” жандармерію і судівництво від українців, створити таємну поліцію та влаштувати під претекстом навчань

⁴¹⁶ *Lazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa, 1982. S. 125.

⁴¹⁷ *Gruchala J.* Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice, 1988. S. 80. Докладніше про М. Бобжинського див.: *Lazuga W.* Michał Bobrzyński...; *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.

⁴¹⁸ *Buszko J.* Sejmowa reforma wyborcza... S. 144.

⁴¹⁹ Biblioteka Jagiellońska, oddział rękopisów, Teki M. Bobrzyńskiego, sygn. 8090 III, vol. I, k. 93 (лист С. Гломбінського до М. Бобжинського, Відень, 6 червня 1908 р.).

регулярні військові марші. Сам М. Бобжинський згадував: коли він обіймав посаду намісника “у великому розгарячуванні розійшлася поголоска, що наступник Потоцького не доїде навіть до намісниківського палацу. Всюди боялися заворушень. Здавалося, що вони вже надходять”⁴²⁰.

Утім, шлях взаємних звинувачень мав свою альтернативу, і врешті як з польського, так і з українського боку піднеслися авторитетні голоси, які закликали суспільство опам’ятатися. Уже на наступний день після вбивства орган краківських консерваторів “Czas” писав:

За смерть Анджея Потоцького не звинувачуємо всього руського народу і не звертаємося проти нього з оскарженням. Зі шляху поєднання не зверне нас навіть та загибель. Хочемо – навпаки – мати надію, що з лона того народу піднесеться голос засудження й обурення проти тих, хто перед цивілізованим світом ганьбить руське ім’я дикунством і злочином. Не звинувачуємо, однак глибоко вболіваємо через те, що частина тих, хто має бути надією і майбутнім народу, обрала під чужим впливом і наслідуючи чужий приклад, дорогу терору і злочину, одягаючи її в шата боротьби за національні права⁴²¹.

Як уже згадувалося, українські політики, слова яких так очікували з польського боку, не поспішали засуджувати чин М. Січинського. За таких обставин особлива увага громадськості була прикута до проповіді греко-католицького митрополита Андрея Шептицького в соборі Св. Юра великодньої п’ятниці 24 квітня 1908 р. Звістка про те, що митрополит висловить своє ставлення до чину М. Січинського, заохотила до участі в богослужінні численних віруючих, у тому числі й поляків. Андрей Шептицький, сама постать якого уособлювала зв’язок між поляками та українцями, виразно ствердив, що “публічний злочин повинен бути публічно засуджений”, що вбивство є порушенням найважливішої Божої заповіді і що на Божому суді навіть крапля сльози вдови і сиріт важить більше, аніж “легіони військових звитяг”. Також митрополит говорив про те, що небагато людей зважуються на публічний осуд вчиненого злочину, боячись наразитися на закиди у браку патріотизму, а так бути не повинно. Андрей Шептицький наголосив, що українці мають особливий обов’язок голосно й відкрито засудити злочин, оскільки його було здійснено нібито в ім’я національної справи:

Злочинами не можна служити національній справі. Злочин, що здійснюється в ім’я патріотизму, є злочином не лише перед Богом, але й щодо власного суспільства – є злочином перед вітчизною. [...] Сьогодні з роздертим серцем бачимо криваву пляму на білих шатах любові до вітчизни і кожний, хто любить вітчизну, хто хоче працювати для національної справи, хто хоче присвятити їй свою працю, своє життя, мусить стерти цю пляму, або радше словами і діями довести, що [...] між національною справою і вчиненим злочином не було і немає

⁴²⁰ *Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 107–109.*

⁴²¹ † Andrzej Potocki // *Czas*. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

нічого спільного. [...] Як Русини мусимо піднести якнайголосніший протест проти самої думки, що святій національній справі можна служити закривавленими руками⁴²².

М. Січинський пройшов через два судові процеси⁴²³. Перший відбувся наприкінці червня – на початку липня 1908 р., другий – у квітні 1909 р. Його захищали провідні українські адвокати – К. Левицький, Теофіл Окуневський та інші. В обох випадках суд визнав його винним і засудив до страти через повшання. На зламі 1908 і 1909 рр. відбулася медична експертиза, внаслідок її лікарі не виявили у М. Січинського жодних відхилень, які б дали підстави клопотатися про неосудність⁴²⁴. Після рішення суду право на помилування належало лише цісареві, який скористався ним після непростих роздумів та консультацій з вищими урядовцями. З огляду на чергове загострення відносин з Російською імперією правлячі кола Австро-Угорщини схилилися до думки про те, що страта М. Січинського і чергова ескалація польсько-української напруги в Галичині суперечить австрійським державним інтересам. Чималу роль у цьому рішенні відіграла позиція М. Бобжинського. Як вважав останній, між українцями й поляками не повинен залишитися “спогад шибениці”, на якій би стратили вбивцю А. Потоцького⁴²⁵. “Майже під його диктовку” Кристина Потоцька написала Францу Йосифу лист із проханням про дарування життя М. Січинському⁴²⁶.

Акт про помилування й заміну смертної кари на 20-річне ув’язнення надійшов до Львова 28 липня 1909 р. Опівдні в канцелярії контролера в’язниць його зачитали М. Січинському⁴²⁷, який очікував рішення цісаря у львівських Бригідках, читаючи Байрона. Згодом М. Січинський стверджував, що передчував помилування, а, зважаючи на практику періодичних амністій, сподівався скорочення строку його ув’язнення до кількох років⁴²⁸. Українські політики сприйняли очікувану звістку про помилування спокійно, принагідно звинувативши поляків у нещирості та огляді винятково на власні політичні інтереси⁴²⁹. Невдовзі на клопотання українських адвокатів М. Січинський був переведений до в’язниці в Станіславі, де його утримували в доволі

⁴²² Głos metropolity Szeptyckiego // Słowo Polskie. 1908. Nr 193. 25 kwietnia. Також див.: Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Львів, 1998. Т. II: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / За ред. А. Кравчука. Док. № 34. С. 422–428 (Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та інших єпископів з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства, Львів, 1 травня 1908 р.).

⁴²³ Веселовський Я., Лозинський М. Як судили Мирослава Січинського. Львів, 1910.

⁴²⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 779, оп. 1, спр. 42, арк. 80–80 зв.

⁴²⁵ Bobrzyński M. Z moich pamiętników. S. 109.

⁴²⁶ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 453.

⁴²⁷ Ułaskawienie Siczyńskiego // Czas. 1909. Nr 170. 29 lipca.

⁴²⁸ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 455.

⁴²⁹ Z prasy. “Dziło” o ułaskawieniu Siczyńskiego // Czas. 1909. Nr 171. 30 lipca.

сприятливих умовах. Перебуваючи в ув'язненні, більшість часу він присвячував самоосвіті, зокрема вивчав іноземні мови. До Станіслава переїхала також мати М. Січинського, якій було дозволено бачитися з сином. У 1911 р. за допомогою українських діячів М. Січинський втік із в'язниці, кілька місяців переховувався в прикарпатських селах, а потім нелегально перебрався на Захід, де прожив ще довге та яскраве життя. Помер М. Січинський 16 березня 1979 р. у місті Вестленд, у штаті Мічиган у США, у будинку для людей похилого віку, де провів останні роки життя. У публічних висловлюваннях він ніколи не шкодував за вчиненим злочином⁴³⁰.

* * *

Одразу після смерті Анджея Потоцького краківський “Czas” висловлював певність: “історія визначить йому особливу сторінку між громадянами, яких суспільство слушно вважає першими і найкращими”⁴³¹. Без сумніву, ці слова відповідали загальному настроєві польської суспільності. Проте сталося не зовсім так. Уже невдовзі як у польських, так і в українських політичних колах стало непопулярним згадувати про події 12 квітня 1908 р. Вбивство А. Потоцького не відіграло роль переломної події ані для тих польських діячів, хто наполягав на придушенні українського руху, ані для тих українців, хто

⁴³⁰ З Галичини М. Січинський перебрався до Чернівців, звідки нелегально виїхав у Норвегію, потім у Швецію. У 1914 р. під фальшивим шведським паспортом приїхав до Австро-Угорщини як кореспондент соціалістичного часопису у Стокгольмі, відвідав Прагу і Відень, дискутував з деякими політиками про перспективи української справи. У 1914 р. емігрував до США. Був одним із засновників Української федерації соціалістичної партії Америки, редагував її тижневики “Робітник” (1914–1917) і “Народ” (1917), був серед чільних діячів, зокрема секретарем, “Федерації українців у Злучених державах” (1915–1921), що мала на меті ідейно та матеріально сприяти українським визвольним змаганням, виступала на боці країн Антанти. У 1919 р. у Нью-Йорку видав книжку “Народна справа в Америці”, в якій, згідно із засадою про право націй на самовизначення, відстоював національно-політичну самостійність українського народу, закликав українських емігрантів вести активну пропаганду в цьому напрямі в західних країнах. Був категоричним противником австро-німецької та полонофільської орієнтації в українському русі. У 1920 р. став співзасновником організації “Оборона України” та редактором її часопису “Українська громада”. У 1928 р. був делегований цією організацією для відвідання Радянської України. Після повернення дав інтерв’ю, в якому ствердив: Україна не є самостійною державою, а її державний устрій не можна вважати демократичним. Інтерв’ю набуло широкого розголосу. У 1933–1941 рр. – президент Українського робітничого союзу з осідком у Скрантоні, організації лівого напрямку, яка, ідеологічно базуючись на національній платформі, діяла на території США і Канади, надавала фінансову допомогу своїм членам та національно-культурним проектам; у 1940 р. була співзасновником Українського конгресового комітету Америки. Під час Другої світової війни перейшов на прорадянські позиції. У 1968 р. відвідав УРСР, зокрема Львів (*Janta A. We Lwowie, rewnej Palmowej Niedzieli*. S. 390–499; *Січинський М.* Народна справа в Америці. Нью-Йорк, 1919; Що бачив і що говорив Мирослав Січинський про Велику Україну? // Громадський голос. Львів, 1929. 9 березня).

⁴³¹ † Andrzej Potocki // *Czas*. 1908. Nr 86. 13 kwietnia.

підтримував чин М. Січинського. Врешті розчарувалися також і ті, хто пов'язував з трагічною смертю А. Потоцького можливість відкрити нову сторінку в польсько-українських взаєминах, хто сподівався, що пережитий шок змусить тверезо мислячі сили з обох сторін міжнародного конфлікту шукати порозуміння. Простіше кажучи, чин М. Січинського нікого і ні в чому не переконав. Доволі промовистим є факт: вже за кілька місяців, під час психіатричної експертизи, лікарі попросили М. Січинського широко відповісти, чи не прислужився б він більше рідному народові тривалою працею, адже вже можна “переконатися, що в підсумку життя як хвиля починає переходити над тим фактом нібито над епізодом до свого порядку – і то не лише з польського, а й з руського боку”⁴³². Надалі в історичній пам'яті зміст цих подій був вихолощений і досі використовується лише як ілюстрація до загострення українсько-польських відносин на початку ХХ ст. Однак день 12 квітня 1908 р. увібрав у себе чимало аспектів українсько-польського протистояння і – що важливо – показав логіку й алгоритм дій обох сторін, відобразив систему їх аргументів, у яких міститься чимало відповідей на питання про витоки і причини ескалації українсько-польського конфлікту протягом першої половини ХХ ст.

Анджей Потоцький обійняв посаду галицького намісника в період, коли польські впливи в Австрії сягнули апогею. Польські політики мали потужне лобі у Відні, міністерські портфелі, вільний доступ до цісаря та прем'єра, повну свободу власного національного розвитку в Галицькій автономії. У рамках діючої системи державних відносин вимоги польських діячів до Відня були доволі дрібними і незначними, як-от подолання незначних решток германізації в окремих сферах тощо, і ці вимоги поетапно реалізовувалися. Водночас наступна ідея польських політиків – “збудувати Польщу в Австрії”, що передбачала навіть не розширення, а ґрунтовний перегляд самоуправлінських прав Галичини, не була легкою для реалізації. Не була хоча б з огляду на те, що польське питання не залишалось внутрішньоавстрійським, і як німецький, так і російський уряди періодично тиснули на Відень, прагнучи щоб той припинив пропольську політику. З іншого боку, об'єктивно міцнів також і український рух, що дедалі голосніше домагався гарантованих конституцією національних прав. Поява міцніючого конкурента в умовах, коли в польсько-австрійських відносинах ще залишалось чимало питань, періодичні загравання Відня з українцями породжували наростаюче невдоволення в польських політиків, а кількість розчарованих австрофільською політикою серед них зростала.

За таких обставин галицький намісник опинявся в непростій ситуації. З одного боку, як керівник провінційної адміністрації, він мусив насамперед дбати про реалізацію в Галичині австрійських державних інтересів, з іншого, як польський політик, мав відповідати національним очікуванням. Подібна дилема стояла перед намісником і щодо української політики: з одного боку, як

⁴³² ЦДІА України у Львові, ф. 779, оп. 1, спр. 42, арк. 48 зв.

австрійський функціонер, він мусив неухильно дбати про дотримання законодавства, яке здебільшого передбачало рівноправне трактування національних груп, з іншого боку, як політик, тісно пов'язаний з польськими політичними середовищами, не міг не усвідомлювати всіх загроз, які несло зміцнення українського руху для польських інтересів, особливо у Східній Галичині. Покликанням державного діяча на цій посаді було узгодження всіх цих тенденцій задля підтримання суспільного спокою та забезпечення розвитку провінції. Однак об'єктивно погодити австрійські, польські та українські інтереси в умовах наближення світової війни та великого переділу політичної карти Європи було неможливо. Надміру складним це завдання виявилось і для Анджея Потоцького, так само, як і для будь-кого іншого, хто міг би опинитися на його місці.

Анджей Потоцький був активним і діяльним політиком. Він неодноразово підкреслював, що надає перевагу діям та вчинкам перед намірами, словами й теоретичними конструкціями, з яких нічого не випливає. Він щиро намагався реформувати і надати новий імпульс для розвитку галицької адміністрації, яка мала безліч як об'єктивних, так і суб'єктивних недоліків. Чимало замислених ним реформ не без успіхів були реалізовані згодом його наступником. Для підлеглих А. Потоцький намагався бути вимогливим, однак справедливим керівником, особистим прикладом утверджував культ праці, ретельності, обов'язковості та вникнення в кожную, навіть дрібну справу. У цьому сенсі важко не погодитися з оцінкою дописувача газети "Czas":

Анджей Потоцький був прикладом тієї здорової, охочої енергії, яка знаходить для себе розкіш у дії. Любив життя, любив діяльність, любив ті зусилля запалу і волі, без яких не можна прислужитися жодній великій справі. [...] Гордував маскою приреченого, що посвячується з примусу. Та любов до праці, до постійної діяльності, до зустрічі з непередбачуваними небезпеками, додавала померлому особливий привабливості в очах оточення – робила ту симпатичну польську постать тим симпатичнішою для тих, котрі визволення народу бачать не у сльозливій розмріяності, переплетеній вибухами розпачу, але в ланцюгу чоловічих дій, що ніколи не переривається і розпочинається синами там, де його закінчили батьки⁴³³.

З іншого боку, як відомо, будь-яка дія викликає протидію, отож бурхлива діяльність А. Потоцького примножувала число як його прихильників, так і противників, а часами різкі й категоричні його судження обростали легендами та спритно використовувалися для нагнітання суспільної напруги. В очах М. Січинського А. Потоцький був "амбітний, заможний, сильний, здібний, упертий", "повсюдно вважався дуже талановитим адміністратором"⁴³⁴, а водночас – символом насильства стосовно українців щоразу, коли в гру входила

⁴³³ † Andrzej Potocki // Czas. 1908. Nr 87. 14 kwietnia.

⁴³⁴ Janta A. We Lwowie, pewnej Palmowej Niedzieli. S. 404.

українсько-польська конфронтація. “Яким він був насправді, кому ж це відомо? – зауважував М. Січинський. – Так про нього говорилося, і я в це вірив”⁴³⁵. Важко спрогнозувати, як би склалася доля А. Потоцького, якби він поведився пасивніше і загалом менше переймався своєю посадою, давав змогу деяким питанням йти своїм ходом. Однак припущення, що вона була б менш драматичною, видається небезпідставним.

Попри всі адміністративні таланти А. Потоцького його політика в українському питанні була радше непослідовною та хаотичною, аніж системною і продуманою. Після смерті А. Потоцького з польського боку лунало чимало голосів про те, що він був палким прихильником порозуміння з українцями, однак особливих підстав, щоб погодитися з такою тезою, немає. У перші роки А. Потоцькому було загалом складно давати собі раду з українськими справами. Об’єктивно давалася взнаки його необізнаність: адже фактично вперше він зіткнувся з українською проблемою вже на посаді крайового маршалка. Він не мав ані досвіду спілкування з українськими політиками, ані розуміння їх аргументів, ані контактів у їх середовищах. Треба розуміти, що гучно деклароване галицькими українцями асоціювання прізвища Потоцьких із багатовіковим гнобленням польською шляхтою українського народу було лише однією стороною питання. У родинній пам’яті Потоцьких також залишалося місце для ототожнення українців з “козацькими бунтами”, що в результаті посприяли падінню польської державності.

За перші роки намісництва А. Потоцького не виявлено жодних свідчень про його спроби комплексно розв’язати українську проблему з урахуванням українських інтересів. Натомість є чимало підстав стверджувати, що він намагався управляти українським рухом засобами жорсткого адміністрування, для чого з успіхом використовував підвладну йому чиновницьку вертикаль, жандармерію, звичайну і таємну поліцію. До таких дій А. Потоцького штовхали насамперед східногалицькі консерватори, які відкрито пов’язували своє ставлення до нього з жорсткістю в українському питанні. У наступний період (1905–1907 рр.) ця його лінія не змінилася, а напружена ситуація в державі під час боротьби за реформу виборчого права і перших загальних виборів до австрійського парламенту полегшували її продовження під претекстом забезпечення суспільного спокою. Звісно, така позиція намісника поглиблювала прірву між польською владою в Галичині та українськими політиками й населенням, що спричинилося в деяких українських селах до кривавих зіткнень і жертв з числа українських селян.

На переговори з українськими політиками А. Потоцький пішов лише в 1907–1908 рр. під загрозою українсько-австрійського порозуміння. У джерелах збереглося достатньо підтверджень тому, що на виборах до Галицького сейму 1908 року А. Потоцький справді розпорядився підтримати кандидатів-русофілів

⁴³⁵ Ibid. S. 395.

з метою поглиблення розколу в українському русі та втримання його під контролем. Цей крок був політично невваженим і остаточно налаштував українських політиків проти особи А. Потоцького, на якого в атмосфері нагнітання суспільної напруги було демонстративно покладено відповідальність за всі останні невдачі українського руху. Свідченням того, що А. Потоцький принципово міг поширити гнучкість свого мислення й на українське питання, стала ініційована ним спроба українсько-польської угоди, ключовою фігурою якої з українського боку мав стати один із найавторитетніших політиків Є. Олесницький. Однак ця спроба, що відкривала непогані перспективи принаймні тактичного польсько-українського порозуміння в Галичині, виявилася запізнілою.

Вбивство А. Потоцького українським студентом М. Січинським стало наслідком складного переплетення національних, суспільних та індивідуальних чинників, з'ясувати які остаточно ніколи не вдасться. Безперечно підґрунтям дій М. Січинського була атмосфера загострення українсько-польських відносин, радикалізація українського руху під впливом низки політичних невдач, кампанія в українській пресі, для якої Потоцькі стали фактично збірним образом поляка-ворога. Лейтмотивом дій М. Січинського було запровадження в українську дійсність у Галичині поняття “чину”, тобто демонстрування перед світом, що галицькі українці можуть не лише нарікати на свою долю і вести кулуарну (“кав’ярняну”) політику, а й мають здатних постояти за національні інтереси “героїв”. Вбивство А. Потоцького не було унікальним явищем свого часу, навпаки, тогочасною Центрально-Східною Європою прокотилася хвиля таких замахів, що в ідейній площині мотивувались намірами змінити світ революційними засобами.

Складовою частиною вчинку М. Січинського стали також приватні обставини. Важливу роль з-поміж них відіграло те, що життя самогубством покінчили декілька членів його родини по лінії матері та його брат Мстислав (у 1907 р.). Самогубство було “модним” віянням серед певних кіл української молоді, в яких обертався й М. Січинський, і одним із мотивів його вчинку стало бажання вберегти від цього кроку близького товариша М. Цеглинського. Йдучи на вбивство А. Потоцького, М. Січинський вважав, що віддасть таким чином і своє життя, здійснивши при цьому корисну для національного розвитку справу. Низка обставин – як-от спорідненість М. Січинського з Є. Левицьким, який активно контактував із німецькими політиками, легкість його втечі зі Станіславівської в’язниці, м’які умови утримання тощо – дозволяють ставити під сумнів тезу про те, що М. Січинський діяв цілком самостійно.

Анджей Потоцький загинув як символ системи. Навіть М. Січинський не ставив під сумнів його людських чеснот. Аристократ за вихованням і способом мислення, польський патріот і австрофіл за переконаннями й діями, А. Потоцький як тип політика належав радше до епохи, яка безповоротно відходила в минуле. Навряд чи він був би готовим пристосуватися до вимог

демократичних і лівих рухів, що вже невдовзі прийшли до влади в регіоні, освоїти принципи масової політики. Більшість його життя проходила в доволі замкнутому колі польської суспільної верхівки, так званого двору, з вікон якого чимало життєвих проблем простого населення виглядали далекими, а відтак і нереальними. Він не відчував та й не міг відчувати їх так, як сприймала невідривно пов'язана з власним народом українська демократична інтелігенція. Утім, А. Потоцький безперечно був яскравою, непересічною, сильною і талановитою особистістю. Рівень його мислення, глибина віри й світогляду, розуміння обов'язку і громадського служіння повною мірою виявилися в останні години його життя, у розпорядженнях, що він віддав, у словах, які знайшов для близьких людей. Як будь-яка людина й політик, А. Потоцький робив свої помилки, зокрема й в українському питанні. На їх виправлення, певну готовність до якого він демонстрував в останні місяці життя, часу йому не залишили.

**ANDRZEJ POTOCKI: THE BIOGRAPHY OF THE POLITICIAN
IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS
Part II: The Galician governor**

Olena ARKUSHA

The Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of
Sciences of Ukraine, the Department of Contemporary History
4 Kozelnitska str., Lviv 79026, Ukraine

The article explores the main policies of A. Potocki on the Ukrainian question during his tenure as the governor of Galicia (1903–1908), considers the factors, which caused the intensification of Ukrainian-Polish confrontation in Galicia and led to the murder of A. Potocki. Potocki's governorship focused on harmonization of Polish and Austrian national interests, the increase of Polish role within the state as a precondition for the extension of self-governance rights in Galicia, and the establishment of a clear administrative system. In order to increase Vienna's confidence A. Potocki tried to keep all social movements, which challenged the stability in the province, under a strict control, including both the leftists and the Ukrainian national movement. In his role as a governor, A. Potocki had little experience in the Ukrainian aspects and was guided by typical stereotypes of Polish aristocrats, which led him to underestimating the significance of the Ukrainian movement. His repeated instructions for the officials to provide unbiased and equal treatment to all social and ethnic groups did not prevent A. Potocki from restraining the growth of any political influences of Ukrainians; he sometimes fell under the influence of Polish East-Galicia conservatives and national democrats who were negative about Ukrainians and Poles' coming to terms, and kept minimum contact with Ukrainian politicians. The last years of his tenure were marked with aggravation of Ukrainian-Polish struggle related to the reform of electoral law by the Austrian Parliament, and intensification of mass protest actions. In several areas of Eastern Galicia the collision led to casualties among the Ukrainian population, the blame for which Ukrainian journalism put on the Galician governor. However,

A. Potocki continued his attempts to keep the Ukrainian movement under control by means of administrative and political pressure. This tactic climaxed to his support of Russophiles over the candidates from Ukrainian parties in the elections to the Galician Diet in 1908 in response to the negotiations between Ukrainian parliament members and the Austrian government. The disturbance caused by such a step not only among the Ukrainian public, but also among the ruling circles of Austria-Hungary and Cracow conservatives, forced the governor to recognize his fallacy and initiate a political agreement with Ukrainian politicians represented by Eugene Olesnytskyi that was meant to be like a “new era” in 1890 and had high chances of influencing the political life in Galicia, but was not implemented because of Potocki’s assassination committed by the Ukrainian student M. Sichynsky. This murder motivated with long disregard of the rights of the Ukrainian people was the culmination of the Ukrainian-Polish collision in Galicia and forced ones to think about ways of normalizing the international relations.

Key words: Andrzej Potocki, Galician vicegerency, Ukrainian-Polish relations, the State Council, Mirosław Sichynsky.

**АНДЖЕЙ ПОТОЦЬКИЙ: БІОГРАФІЯ ПОЛІТИКА
НА ФОНЕ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ОТНОШЕНЬ
Часть II: Галицький наместник**

Елена АРКУША

Институт українознавства імені І. Крип'якевича НАН України,
відділ нової історії
ул. Козельницька 4, Львів 79026, Україна

В статті досліджені основні напрями політики А. Потоцького в українському питанні в час його перебування в посаді галицького наместника (1903–1908), розглядаються фактори, які обумовили углублення українсько-польської конфронтації в Галиції і привели до вбивства А. Потоцького. Принципами діяльності А. Потоцького як наместника були гармонізація польських національних і австрійських державних інтересів, збільшення ролі польського фактора в державі як передумова до розширення самоуправленських прав Галиції, чітке налаштування системи адміністративної вертикалі. Для углублення довіри з боку Відня А. Потоцький намагався утримувати під жорстким контролем всі громадські рухи, розхитували стабільність в провінції, стосуючись до них як ліві течії, так і українське національне рухання. Вступаючи в посаду наместника, А. Потоцький мав незначительний досвід в українському питанні і керувався типовими для польських аристократів стереотипними представленнями, які приводили до недооцінки значимості українського рухання. Будучи неодноразово змушений віддавати чиновникам розпорядження про об'єктивну і рівноправну трактування всіх громадських і національних груп, А. Потоцький в той же час не допускав зростання політичного впливу українців, підпадав в конкретних питаннях під вплив польських східногалицьких консерваторів і націонал-демократів, негативно налаштованих по відношенню до українсько-польському

согласию, и минимально контактировал с украинскими политиками. Последние годы наместничества А. Потоцкого характеризовались обострением украинско-польской борьбы в связи с реформой избирательного права в австрийский парламент, учащением массовых акций. В нескольких местностях Восточной Галиции столкновения привели к жертвам среди украинского населения, вину за которые украинская публицистика возложила на галицкого наместника. Несмотря на это, А. Потоцкий и в дальнейшем старался удерживать украинское движение под контролем методами административного и политического давления. Апогеем этого стала – как реакция на переговоры украинских парламентских депутатов с австрийским правительством – поддержка на выборах в Галицкий сейм 1908 года русофилов в противовес кандидатам от украинских партий. Возмущение, которое вызвал этот шаг не только среди украинской общественности, но и в правящих кругах Австро-Венгрии и среди краковских консерваторов, заставило наместника признать его ошибочность и инициировать политическое соглашение с украинскими политиками в лице Евгения Олесницкого по сценарию “новой эры” 1890 года. Договоренность имела шансы существенно повлиять на политическую жизнь Галиции, однако не была реализована из-за убийства А. Потоцкого украинским студентом М. Сичинским. Это убийство, которое мотивировалось длительным пренебрежительным отношением к правам украинского народа, стало кульминацией украинско-польской борьбы в Галиции и заставило задуматься о путях нормализации межнациональных отношений.

Ключевые слова: Анджей Потоцкий (Andrzej Potocki), Галицкое наместничество, украинско-польские отношения, Государственный Совет, Мирослав Сичинский.

Стаття надійшла до редколегії 6.09.2010

Прийнята до друку 14.11.2010